

Bygga identitet

Hur nationell och svenskkyrklig identitet skapas, förhandlas och reproduceras vid uppförandet av Svenska Victoriaförsamlingens i Berlin byggnader 1952-1959

Joakim Johansson

LUNDS UNIVERSITET | CENTRUM FÖR TEOLOGI OCH RELIGIONSVETENSKAP

KRMM53, Kyrko- och missionsstudier; Kyrkohistoria - examensarbete
för magisterexamen, 15 hp

Handledare: Andreas Westergren

Examinator: Erik Sidenvall

Vårterminen 2026

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

ABSTRACT	4
INLEDNING	5
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	5
AVGRÄNSNING	5
DISPOSITION	6
TIDIGARE FORSKNING	7
TEORI OCH METOD	9
MATERIAL	13
BAKGRUND	14
KYRKORUMSDEBATTEN OCH ETT NYTT KYRKORUMSIDEAL	15
RESULTAT OCH DISKUSSION	19
KORRESPONDENS	19
TÄVLINGEN	28
FÖRSLAGEN	32
TEMPLUM REDIVIVUM	32
HÖST	34
PÅSK	34
DISKUSSION KRING FÖRSLAGEN	36
BYGGNATIONEN	41
BYGGSTART OCH KULTURKROCKAR	41
MAKTKAMP PÅ DISTANS OCH EKONOMISKA DISPYTER	44
SKANDALER, KOMPROMISSER OCH MATERIELL SVENSKHET	51
SAMMANFATTANDE DISKUSSION OCH SLUTSATS	55
FÖRSLAG TILL FORTSATT FORSKNING	61
KÄLLOR OCH LITTERATUR	63
OTRYCKTA KÄLLOR	63
TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR	63
PERIODICA	66
WEBBSIDOR	66
BILAGOR	67

ABSTRACT

This thesis examines how Swedish identity can be expressed through a building and its architecture. It explores the construction of Svenska Victoriaförsamlingen (Swedish Victoria Parish) in Berlin between 1951 and 1959, with a particular focus on the creative process and the ways in which identity is negotiated, reflected, and recreated within the correspondence.

The primary material consists of correspondence between Vicar Heribert Jansson and architects Lennart Tham and Peter Celsing, as well as the design competition initiated for the project and the resulting proposals. The study demonstrates that both the church council (PCC) and the architects attempted to establish a distinct Swedish identity in Berlin, achieving this through the choice of materials, construction techniques ("svensk byggnadsstandard"), and the use of Swedish products.

The ecclesiastical identity remains more obscured in the material, which may partly be attributed to the fact that the planned standalone church building was never erected, leaving the sacred functions to be integrated within the parish building. Furthermore, the thesis discusses the relationship between identity and architecture, while also analyzing the power dynamics and interpersonal structures surrounding the project. In addition to the primary research questions regarding identity, I address whether the church council received what they desired – namely, a church in "gammal svensk tradition" – "old Swedish tradition." The answer to that question is both yes and no.

Keywords: Peter Celsing, Swedish Victoria Parish in Berlin, Architectural identity, National identity, Post-war modernism, Discourse analysis, Diaspora architecture, Sacred space, Material culture.

INLEDNING

Kan svensk identitet uttryckas genom en byggnad och dess arkitektur? På vilket sätt kan man finna spår av detta i byggnadsprocessen och det slutliga resultatet? Hur uttrycker byggnader kyrklig identitet som en del av Svenska kyrkan och Svenska kyrkans utlandsförsamlingar?

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med denna uppsats är att undersöka hur *svensk/nationell* och *svenskkyrklig* identitet förhandlades och reproducerades vid planeringen och uppförandet av Svenska Victoriaförsamlingens byggnader i Berlin under 1950-talet. Detta kommer jag att göra genom att undersöka byggnadsprocessen, de bakomliggande arkitektoniska resonemangen, samt att sätta detta i relation till en nationell och kyrklig kontext: dels uppdraget att vara en *svensk* kyrka i Berlin, dels uppdraget att vara Svenska *kyrkan* i Berlin. Mina frågor är därför:

- Hur signalerar byggnaderna nationell och svenskkyrklig identitet?
- På vilket sätt förhandlas dessa identiteter i det bevarade källmaterialet från byggtiden?
- Vilka föreställningar om det ”svenska” och ”svenskkyrkliga” återskapas genom diskussioner om arkitektur, materialval och inredning?

Avslutningsvis ställer jag även en mer utvärderande fråga, som komplement till mina forskningsfrågor:

- I vilken utsträckning svarade det slutliga resultatet mot kyrkorådets ursprungliga önskemål?

AVGRÄNSNING

Uppsatsen är avgränsad till de byggnader som uppfördes 1954–1959. Undersökningen tar sin början strax före arkitekturtävlingen 1952 och slutar vid bostadshusets färdigställande 1959. Fokus ligger på Peter Celsing, Heribert Jansson och den förhistoria från 1951 där Lennart Tham ingick. Tyska firmor och rent tekniska frågor väljs bort, såvida de inte direkt diskuteras av Jansson och Celsing eller på ett avgörande sätt förändrat arkitekturen eller den sociala funktionen. Av utrymmesskäl berörs i stället främst de inblandade svenska firmorna.

Undersökningen är begränsad till materialet i Svenska kyrkans arkiv i Uppsala, Victoriaförsamlingens arkiv i Berlin och Celsingarkivet¹ i Stockholm.

¹ För uppsatsen fick jag tillgång till Celsingarkivet under en timmes tid, varför jag var tvungen att snabbt fotografera av allt tillgängligt material. Mer tid på arkivet hade möjligen kunnat resultera i en djupare analys av framför allt ritningsmaterialet.

Eventuellt ytterligare material, exempelvis på Landsarkivet i Uppsala, har inte kunnat undersökas inom ramen för denna uppsats.

Materialet är omfattande och överstiger 1000 brevsidor, fakturor och ritningar, vilket krävt ett urval. Brev på tyska till och från den tyske arkitekten Streckebach samt utländska leverantörer har i regel valts bort. Dessa handlingar rör främst tekniska lösningar och praktikaliteter, och tillför inget till undersökningen av hur identiteten konstrueras. Varje enskilt materiellt val påverkar givetvis helheten, men en fullständig analys av samtliga leverantörer och sidor hade inte varit möjlig inom uppsatsens ram.

DISPOSITION

Efter denna inledning där uppsatsens syfte, frågeställningar och avgränsningar har presenterats fortsätter jag med tidigare forskning relevant för uppgiften, samt de teoretiska utgångspunkterna. Därefter ger jag en bakgrund gällande församlingen i Berlin. Efter det redogör jag kortfattat för kyrkorumsdebatten i början av 1900-talet och de nya kyrkorumsideal som växte fram under 1950-talet, vilka i hög grad torde ha påverkat såväl tävlingsförslag som de uppförda byggnaderna.

I resultatdelen presenterar jag först den korrespondens mellan Heribert Jansson och arkitekterna Lennart Tham och Peter Celsing som föregick den pristävlan som lade grunden för Victoriaförsamlingens byggnader. Här har jag också tagit med några få brev från Heribert Janssons privata sfär för att visa hur han använder sina privata kontakter för att driva kyrkbygget framåt.

Jag presenterar därefter tävlingen och de tre förslag som blev resultatet. Efter det ställer undersöker jag förslagen utifrån de uppställda kriterierna.

Därefter följer det material som rör själva byggnationen, vilket främst består av korrespondens mellan de båda huvudaktörerna Celsing och Jansson. Materialet visar bland annat hur den svenska och svenskkyrkliga identiteten förhandlas, men belyser också de maktkamper som förekommer, inte minst mellan den tyske arkitekten på plats (via Jansson) och Celsings arkitektkontor i Sverige.

I diskussionsavsnittet sammanförs studiens resultat genom att de val som gjordes under byggnationens gång, samt det färdiga resultatet, diskuteras och ställs i relation till teorierna om identitet och makt. Slutligen ges ett kortfattat förslag till fortsatt forskning. Sist i uppsatsen finns ett antal bilagor som är medtagna för att åskådliggöra premisserna för byggnationen samt förslagen i sin helhet, med undantag för ritningsmaterialet.

TIDIGARE FORSKNING

Om arkitekt Peter Celsing har Lars Olof Larsson, docent i konstvetenskap, m fl skrivit.² Här presenteras ett urval av Celsings verk, däribland helt kortfattat bygget av Svenska Victoriaförsamlingens olika byggnader.

Prästen, kyrkohistorikern och arkitekten Lars Ridderstedt (1924–2009) disputerade 1998 på en avhandling om Peter Celsings och Sigurd Lewerentz sakrala arkitektur 1945–1975.³ Ridderstedt tolkar i avhandlingen de liturgiska principer som varit vägledande i arkitekternas verksamhet. Han beskriver byggnadernas tillkomsthistoria, arkitekternas arbetsmetoder och försöker tolka byggnaderna utifrån liturgisk synpunkt. Till grund för avhandlingen ligger dels muntliga uppgifter från Lewerentz och Celsing själva, dels material ur Arkitekturmuseets arkiv samt Celsingarkivet. Som förutsättning för avhandlingen anför Ridderstedt bl a det ”behov av nya kyrkor, som ackumulerats under krigsåren 1939–45, och den kyrkorumsdebatt, som förts under 1900-talets första del”.⁴

Ridderstedt diskuterar Svenska Victoriaförsamlingen i Berlin på sidorna 87–92. Ridderstedt lyfter flera viktiga frågor som också har bäring på denna uppsats, t ex liturgiska ideal och diskussion kring arbetssätt m m.

Prästen och kyrkohistorikern Fredrik Santell (f. 1973) har skrivit boken *Kyrka och diplomati. Svenska kyrkans utlandsförsamlingar under 1900-talet*.⁵ Santell diskuterar initierat kyrkobyggnader och församlingsbildningar och för också ett resonemang kring olika prästtyper och skillnaderna mellan utlandsförsamlingarna å ena sidan och sjömanskyrkorna å andra sidan. Han tar också upp tysk diasporateologi till diskussion och visar hur denna kan användas i studiet av de svenska utlandsförsamlingarna och dess uppgifter.

Fredrik Santell har också skrivit en bok om Victoriaförsamlingens mångåriga kyrkoherde Heribert Jansson⁶ (1919–1996) som var den som drev och ansvarade för nybyggnationen i Berlin 1952–59. I biografen tecknar Santell Janssons omväxlande liv som församlingens herde, men också människosmugglare i DDR och skandaler som höll på att kosta honom tjänsten. Santell ger ett initierat och viktigt bidrag till förståelsen av villkoren för utlandskyrkan och utlandskyrkoherdarna under senare delen av 1900-talet, och vilka utmaningar de ställdes inför, särskilt i det svårt krigsskadade Berlin med sina alldeles särskilda utmaningar. Han diskuterar också i

² Larsson 1972

³ Ridderstedt 1998

⁴ Ridderstedt 1998, s. 15

⁵ Santell 2023

⁶ Santell 2025

korta drag prästgårdslivet och dess villkor. Däremot berör Santell inte bygget mer än marginellt, varför denna uppsats kan vara ett komplement till historien om Heribert Jansson.

Om förhållandet mellan det sena 1900-talets liturgireform och det medeltida gudstjänsrummet i Svenska kyrkan har Gunnar Weman (1932–1924) skrivit.⁷ Weman undersöker hur ett förändrat gudstjänstfirande har inverkat på kyrkorummen med exemplet Mariakyrkan i Sigtuna.

Svenska Victoriaförsamlingen i Berlin gav 2003 ut en jubileumsbok i samband med sitt 100-årsjubileum (red. Sven Ekdahl, f. 1935). I boken ger kyrkoherde Heribert Jansson en överblick av tomt- och byggnadsfrågan fram till 1922 och Gunnar Johansson (f. 1953) har skrivit om församlingens byggnader. Han ger en kortfattad resumé och diskuterar sedan Celsings byggnader. Johansson skriver också om församlingens senare uppförda byggnader, något som dock ligger utanför denna uppsats. Här finns dessutom några glimtar från den svenska skolan i Berlin och hur den är tätt sammanlänkad med församlingen, något som också påverkar de nya lokalerna och dess utformning.

Jennifer Mack (f. 1973), universitetslektor i arkitekturens teori och historia och docent i arkitektur, undersöker i *The Construction of Equality. Syriac Immigration and the Swedish City* hur en minoritetsgrupp tar plats i det svenska folkhemmet och hur man på så sätt genom arkitektur och stadsplanering har omformat en stad – Södertälje. En viktig poäng i Macks bok är att arkitektur kan användas som verktyg för tillhörighet, något vi också kan se exempel på i fallet med Svenska Victoriaförsamlingen i Berlin. Hon menar att den undersökta gruppen, syrierna, befäster sin permanenta tillhörighet i staden genom att uppföra kyrkor och föreningslokaler, men också de spänningar som uppstår mellan olika (estetiska) ideal och arkitektur. Hon lyfter bland annat fram begreppen ”enclave” och ”diaspora space”⁸ som i viss mån är aktuella i denna uppsats.

Bebyggelseantikvarie och arkitekturhistoriker Stina Hagelqvist (f. 1969) undersöker i sin avhandling *Arkitekttävlingen som föreställning* de ideologiska, institutionella och professionella villkoren under 1900-talet och arkitektkårens starka tilltro till tävlingen som ett verktyg för rättvis bedömning, arkitekturens utveckling och skapandet av framstående byggnader. Hennes avhandling kastar i denna uppsats ljus över den tävling som kom att anordnas och som föregick byggandet av Svenska Victoriaförsamlingens byggnader.

2026 har fotograf John Håkansson gett ut en bok med bilder på Celsings arkitektur. Boken ger ett värdefullt bildmaterial för att jämföra och upptäcka strömningar i Celsings arkitektur som på ett eller annat sätt kan ha påverkat hans arbete med byggnaderna i Berlin.

⁷ Weman 2006

TEORI OCH METOD

Diskursteorins uppfattning om den sociala interaktionens och de sociala praktikernas betydelsebildande och identitetsskapande dimensioner – samt hur praktiker kan läsas och materialiseras som text – utgör den grundläggande premissen för denna uppsats. Korrespondensen mellan olika aktörer, såsom kyrkoherde (beställaren) och arkitekten, betraktar jag som en diskursiv praktik. Korrespondensen är således en menings- och identitetsskapande process som ger avtryck i de dokument som tillkom. En process som ett hus-, kyrk-, eller församlingsbygge är också en ideologisk process med många viljor inblandade. Ideologi förstås här med ett brett anslag i enlighet med Eagletons definition: ”a body of meanings and values encoding certain interests relevant to social power.”⁹ Begreppet kan användas för att upptäcka maktstrukturer, och även om alla utsagor och handlingar inte är ideologiska kan de bära på ideologiska spår. Eagleton beskriver ideologi som *de sätt någon säger något till någon*; om ett yttrande eller ett handlande är ideologiskt betingat avgörs således av den sociala situationen¹⁰, vilket också Josephsson & Lundgren påpekar med begreppet *kontextberoende*¹¹, och argumenterar för att en studie av begrepp och begreppsanvändning är att studera det som är mänskligt liv.¹²

Inom diskursanalysen finns olika teoretiska utgångspunkter. Bergström & Boréus presenterar bland andra teorier ett brett diskursbegrepp som företräds av Laclau & Mouffe, vilket innebär en lingvistisk utgångspunkt med ett antal centrala begrepp som analysram. För att undersöka hur en diskurs är uppbyggd kan man studera dess *ekvivalenskedjor*. Detta innebär att olika *tecken* och *moment* länkas samman så att de tillfälligt förlorar en del av sin unika skillnad (differens) för att istället framstå som likvärdiga i relation till en gemensam motsats eller utsida. Genom att samverka i en sådan kedja bidrar olika element – såsom ekonomiska, politiska, sociala och psykologiska – till att sammantaget bilda och fixera grunden för en diskurs.¹³

Denna uppsats bygger på en sådan kritisk och materiell teori om identitetsskapande. Min teoretiska utgångspunkt är att identitet inte är något statiskt, utan en ideologisk och materiell konstruktion¹⁴ som förhandlas genom text och diskurs¹⁵. I en byggprocess är ord, begrepp och korrespondens den primära arenan där en grupps värderingar eller intressen formuleras.¹⁶ Det vill säga att en *identitet är kontextuell*.

⁹ Eagleton 1991, s. 45

¹⁰ Eagleton 1991, s. 5–10

¹¹ Josephsson & Lundgren 2014, s. 68–71

¹² Josephsson & Lundgren 2014, s. 25–26

¹³ Bergström & Boréus 2018, s. 364–378

¹⁴ Eagleton 1991, s. 28–30; 142–145

¹⁵ Bergström & Boréus 2018, s. 353–415

¹⁶ Eagleton 1991, s. 28–30; 142–145

Identitet uttrycks också materiellt. Jennifer Mack menar att arkitekter kan fungera som experter men också att de förväntar sig att deras design kan spela en kulturellt transformerande roll.¹⁷ Det vill säga att arkitekturen i sig kan bli en bärare av identitet. Peter Celsing skriver: ”Var kommer det svenska in? På samma sätt som i all ursprunglig byggnadskonst: i byggnads-material och i dess av landets förutsättningar betingade, tidsenliga byggnadsteknik.”¹⁸ *Dessutom är identitet kollektiv.* Det är inte en enskild aktör som beslutar vad som är svensk eller svenskkyrklig identitet. Kyrkorådet uttrycker exempelvis en önskan om en kyrka ”i gammal-svensk kyrklig tradition”¹⁹ och såväl arkitekter som kyrkoherde skall säga sitt i tävlingen. Det är alltså många som är inblandade i förhandlingarna.

Men hur kan vi hantera en byggnads identitet? En byggnad kan i sig uttrycka såväl identitet som närvaro, vilket Jennifer Mack visat i sin undersökning av syrisk immigration i det svenska samhället. Ett talande exempel gäller den nya kyrkan i Hovsjö, Södertälje: ”The new church they’re building is going to make it hard to change things in Hovsjö. It’s like saying it’s an Iraqi area. Building it there is like building a sign. It’s going to solidify the structure of the community.”²⁰ Lars Ridderstedt skriver i *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 1979: ”Liksom måleri och skulptur talar ett språk som berör oss positivt eller negativt eller lämnar oss oberörda så ’talar’ även de byggnader vi vistas i eller beskådar.”²¹

Simon Gunn menar att *identitet* etymologiskt består av två distinkta – och möjligen motsä-gelsefulla – delar: å ena sidan signalerar det något specifikt och unikt för en person eller en grupp. Å andra sidan understryker identitet också vad som är gemensamt för en grupp och de individer gruppen består av. Det är också nödvändigt för identiteten att vara något som består över tid.²² Identitet kan därmed användas för att särskilja sig från någon annan – att vara svensk eller tysk, till exempel. Den kyrkliga identiteten har av Ragnar Persenius definierats som ”det som formar och karaktäriserar kyrkan som kyrka”.²³ Det handlar således om både teoretiska och praktiska dimensioner.

Utifrån Gunn kan svensk arkitektur i denna studie förstås som *arkitektur som ritats av en svensk arkitekt* och *som bär spår av svensk historia och svensk byggnadstradition*; det är således ursprunget och referenserna, snarare än en specifik stil, som är avgörande.

¹⁷ Mack 2015, s. 409

¹⁸ Peter Celsing i Härlanda församlingsblad årg 2, nr 3, sept 1952. I: Ridderstedt 1998, s. 68.

¹⁹ *Program för tävling om uppförande av svensk kyrka samt församlingshus i Berlin.* 1952. O II:9 VA SKAU.

²⁰ Mack 2017, s. 134

²¹ Ridderstedt 1979, s. 45–46.

²² Gunn 2014, s. 133.

²³ Persenius 1987, s. 12

Fredrik Santell diskuterar i sin bok om Svenska kyrkans utlandsförsamlingar frågan om ”svenskhetens bevarande i utlandet”. Professor Vilhelm Lundström menade att den enande faktorn var språket; oavsett nationalitet betecknade han alla som talade svenska som *allsvenskar*.²⁴ *Nationalismen* blir på så sätt den övergripande ideologi som utmärker Svenska kyrkans utlandsförsamlingar från 1910-talet och framåt. Om vi vidare utsträcker detta till gudstjänstfirandet kan det specifikt *svenskkyrkliga* vara en gudstjänst firad enligt Svenska kyrkans ordning och på svenska eller en social praktik som äger rum i svenskkyrklig kontext.

Följdfrågan blir vad denna svenska identitet innebar i den specifika tidsperioden. Att försöka mejsla fram vad som kan sägas ha varit nationell och svenskkyrklig identitet runt år 1950 är högst relevant för studien. Processen i Berlin präglas i hög grad av 1950-talets framväxande *svenskkyrkliga* ideal²⁵ (småkyrkorörelsen) samt att i någon mån vara en exilmiljö²⁶ för svenskar i efterkrigstidens Berlin. Den nationella identiteten präglas, mycket förenklat, till stor del av folkhemstanken, social uniformitet och det klasslösa samhället.²⁷

Lars Ridderstedt menar att ”Kyrkobyggandet har alltid återspeglat sin samtid. Någon speciell sakral arkitektur har egentligen aldrig funnits. Samtidens arkitekturteorier har så gott som alltid varit avgörande för kyrkornas utgestaltung.”²⁸ Ridderstedt hänvisar till Frederic Debuyst som karaktäriserar epoken efter 1945 fram till 1968 som ”den organiska kyrkoarkitekturens tid med plastiskt modellerad kyrkoarkitektur.”²⁹ När Svenska Victoriaförsamlingen skulle bygga ut i slutet av 1990-talet hävdade arkitekten i sin tur att det inte finns någon specifik svensk byggnadsstil; exempel på byggnadsstilar är jugend eller barock, men en ”svensk” arkitekturstil existerar däremot inte i strikt mening.³⁰

Vi har ovan konstaterat att identitet är kontextuell – den skapas i ett sammanhang och av en grupp. Identitet uttrycks också materiellt, till exempel genom val av material, en viss arkitektur eller genom vilka leverantörer man väljer. Slutligen är identitet något kollektivt; det är tillsammans i sociala sammanhang, men också som en samlad bedömning av kontext och material, som identiteten blir till och vidmakthålls. *Nationell* eller *svensk identitet* blir i detta sammanhang därmed något som håller samman en grupp svenskar i utlandet och som på något sätt speglar sin samtid och historia i hemlandet. *Kyrklig identitet* speglar på samma sätt en kyrklig församling; kombinerat blir det en *svenskkyrklig identitet*.

²⁴ Santell 2023, s. 40–42

²⁵ Weman 2006, s. 153; Ridderstedt 1998, s. 24–35

²⁶ Mack 2016, s. 13; 93–94

²⁷ Mack 2017, s. 15, 21–29

²⁸ Ridderstedt 1979, s. 45

²⁹ Ridderstedt 1979, s. 45

³⁰ Johansson 2003, s. 427

För att studera detta använder jag mig av en kvalitativt anlagd fallstudie som forskningsmetod. Den kan vetenskapsteoretiskt definieras som ”en intensiv, helhetsinriktad beskrivning och analys av en enda enhet eller företeelse”³¹. Undersökningen har karaktären av en kvalitativ, kontextuellt anlagd textanalys där källmaterialet – främst korrespondens och protokoll – har lästs upprepade gånger för att identifiera mönster och bärande teman (till exempel att man gärna köper svenskt).

Som källmaterial använder jag mig av den korrespondens, de protokoll och det ritningsmaterial som finns tillgängligt i Svenska Victoriaförsamlingens i Berlin arkiv samt Celsingarkivet. Detta material ger möjligheter att djupdyka i den process som ledde fram till de byggnader som kom att uppföras, men också att i viss mån diskutera det som *inte* uppfördes, nämligen den ursprungligen tänkta kyrkan. Vid läsningen har fokus legat på att uppmärksamma hur de olika aktörerna motiverar sina estetiska val och vilka egenskaper de tillskriver olika material eller former för att uttrycka ”svenskhet” eller ”kyrklighet”. Här har jag i många fall valt att gå ner på detaljnivå för att kunna peka på små men viktiga ordval eller händelser som i samspel med helheten är identitetsskapande.

Den korrespondens jag använder är, med Eagletons förståelse, inte neutrala informationsbärare, utan i sig själva en typ av arena där nationell och svenskkyrklig diskurs förhandlas, produceras och upprätthålls. Korrespondensen är inte bara praktiska anvisningar utan också bärare av diskursen och i förlängningen identitetsskapare.

Jag använder inte begreppen från Laclau & Mouffe samt Eagleton för att klassificera texten, utan som tolkningsnycklar. Genom att uppmärksamma enighet och konstruktiva konflikter om utformningen visar jag hur den nationella och svenskkyrkliga identiteten förhandlas under byggprocessen. Genom spår i brev och ritningar närmar jag mig frågan om en svensk närvaro i Berlin.

Jag kommer i denna analys att undersöka hur *svensk* respektive *svenskkyrklig identitet* konstrueras och vidmakthålls som övergripande mastersignifikanter. Undersökningen utgår från fyra centrala nodpunkter: *värdighet*, *gemenskap*, *trygghet* och *balans* – nodpunkter som på olika sätt beskriver innehållet. Genom att studera hur olika element (såsom *sakral*, *kontinuitet*, *atmosfär*, *funktion*, *ordning*, *särart*, *stabilitet*, *modernitet*, *närvaro*, *måttfullhet* och *pragmatism*) genom ekvivalenskedjor länkas till dessa nodpunkter, försöker jag synliggöra hur den svenskkyrkliga identiteten fylls med diskursivt innehåll.

³¹ Merriam 1994

Denna diskursiva struktureringsanalys analyseras där det är befogat utifrån modellen problem–orsak–lösning. Jag försöker således inom diskursen identifiera ett problem, söka dess orsak och finna dess lösning genom läsning av texten, vilket visar hur identiteten i praktiken skapas och upprätthålls.

MATERIAL

Till grund för denna uppsats ligger framför allt material som finns i Svenska kyrkans arkiv i Uppsala (serie O II, nio volymer 1914–1987 och J I, 51 volymer 1906–1990; i undersökningen endast J I:12). Detta har kompletterats med kopior av kyrkostämmans och kyrkorådets protokoll 1952–1955 från Victoriaförsamlingens arkiv i Berlin (original på Landsarkivet i Uppsala; här i serie FX23). Arkivmaterialet innehåller även korrespondens mellan arkitekterna Tham och Celsing och församlingen, utlåtanden från SAR och Hakon Ahlberg, 56 volymer ritningar (serie P XI), samt fakturor och brev rörande församlingshuset och prästgården. Vidare har Peter Celsings arkiv i Stockholm (serie 21) undersökts, vilket omfattar två pärmar handlingar och ritningar. Lennart Thams arkiv slängdes tyvärr efter hans död.³² Detta skapar givetvis en obalans till Thams nackdel då undersökningen därmed begränsas till materialet i församlingens arkiv.

Från Victoriaförsamlingens arkiv har även tidningsurklipp, material överlämnat av Gun Jansson 2001, samt handskrivna utdrag ur kyrkorådsprotokoll 1959–1978 använts. Även om materialet till viss del består av kopior och avskrifter visar stickprov mot de originalhandlingar som återfunnits att de i allt väsentligt överensstämmer. Där exakt lika handlingar funnits i flera arkiv refereras enbart till det arkiv där handlingen först påträffats.

Merriam menar att om tillgängliga dokument innehåller information relevant för frågeställningen som går att få fram praktiskt och systematiskt, finns ingen anledning att utnyttja andra källor.³³ De bevarade dokumenten bedöms som tillförlitliga för studiens syfte, även om det i efterhand inte går att veta om enskilda handlingar kan saknas i arkiven.

³² Isaksson & Isaksson 2004, s. 20

³³ Merriam 1994, s. 118

BAKGRUND

Svenska Victoriaförsamlingen i Berlin grundades den 7 juni 1903 då ett upprop ställt till ”Svenska och norska män och kvinnor i Berlin, hvilka sammansluta sig till en kyrkoförsamling”³⁴ gick ut. Kronprinsessan Victoria (1862–1930) tillfrågades om hon kunde tänka sig att låta församlingen anta hennes namn, till vilket hon samtyckte. Stadgarna godkändes 1905, men då unionsupplösningen kommit emellan ströks norrmännen ur stadgarna och det blev en enbart svensk församling. Redan 1907 väcktes frågan om en kyrkobyggnad – en fråga som kom att sysselsätta församlingen under många år. Tätt knuten till denna process var frågan om huruvida Victoriaförsamlingen och dess första byggnader skulle vara ”en samlingspunkt för den svenska kolonin med en kyrka – eller en kyrka som samlingspunkt för den svenska kolonin?”³⁵ Den frågan blev aldrig så stor att den fick någon avgörande betydelse, men kyrkbygget kom att dra ut på tiden och olika adresser var under åren aktuella. Först på 1920-talet kom kyrkbygget igång, då på Landhausstraße 26–28 i Wilmersdorf. Santell noterar att ”i övriga [utlands]församlingar var man mån om ett klassiskt kyrkbygge. I Berlin kom det att bli en ombyggd villa som inrymde kyrksal och övriga församlingslokaler”³⁶ genom arkitekt Alfred Grenander (1863–1931). Den kyrkan överlevde i princip kriget, men sprängdes senare och kvar stod bara en ruin. Församlingen fick söka sin tillflykt i tillfälliga baracker som ställdes upp vid sidan av ruinen. Olika förslag på lösningar förelåg – i Svenska kyrkans arkiv i Uppsala finns t ex ritningar på olika ”nödkyrkor” från 1946³⁷ och från 1947 finns också ett förslag av den tyske arkitekten Otto Sperber, som bygger på en återuppbyggnad av ruinen och en utökning av denna.³⁸ Frågan om ruinens vara eller inte vara, var en återkommande fråga. Först en bit in på 1950-talet kunde kyrkofrågan få en lösning. Santell konstaterar att alla ”de ursprungliga utlandsförsamlingskyrkor som kom till under 1900-talet har varit präglade av långhuskyrkoidealet, utom Berlinförsamlingens båda kyrkor, vars principer snarare sammanfaller med olika småkyrkobyggnadsideal.”³⁹ Efter kontakter med arkitekterna Lennart Tham (1910–1961) och Peter Celsing (1920–1974) valde kyrkorådet att utlysa en arkitekturtävling mellan dem. Från kyrkorådets sida

³⁴ Ekdahl 2003, s. 21 För en fylligare genomgång av församlingens historia, se Ekdahl 2003.

³⁵ Santell 2023, s. 103

³⁶ Santell 2023, s. 106

³⁷ Nödkyrka, Schroeder, 1946, vol. P XI:18, VA SKAU

³⁸ Otto Sperber, 1947, vol. P XI:19, VA SKAU. Ett förslag i en mapp med påskriften ”’Vår egen kyrka’ 1947 (troligen)” i vol. P XI:23 finns också, men förslaget kan knappast vara från 1947, då ritningarna dels har gammalstävning (”Plan af bottenvåning”) och dels är inritat på Nikolsburger Straße 354. Dessa ritningar hör sannolikt till den 1914 anordnade tävlingen – se vidare i Santell 2023, s. 103f.

³⁹ Santell 2023, s. 89

var det uttalat att kyrkobyggnaden skulle ansluta till ”gammalsvensk kyrklig tradition”⁴⁰. Min tes är att detta var ett medvetet val för att skapa en tydlig *svensk* närvaro i Berlin, inte bara en fysisk byggnad utan också en robust, social och humanitär plattform i en stad som var politiskt delad och mänskligt sargad.⁴¹ Det är här frågan om identitetsskapande blir tydlig i källmaterialet. Genom att uttryckligen kräva en kyrka i gammalsvensk tradition visar kyrkorådet hur den svenskkyrkliga identiteten skall synas i själva byggnaden.

KYRKORUMSDEBATTEN OCH ETT NYTT KYRKORUMSIDEAL

För att ge en bakgrund till bygget i Berlin kommer jag i detta kapitel kortfattat att redogöra för 1950-talets kyrkorumsdebatt och dess bakgrund. Kapitlet tjänar till att belysa den kontextuella och kollektiva teologiska bakgrund som aktörerna – arkitekt och kyrkoherde – utgår från när de förhandlar om hur församlingens identitet skall uttryckas materiellt i de nya byggnaderna.

I sin avhandling *adversus populum* diskuterar Lars Ridderstedt inledningsvis de olika strömningar som ledde fram till en ny kyrkoarkitektur i Sverige, inte minst representerad av Sigurd Lewerentz och Peter Celsing⁴². Den snabba befolkningsökningen i Europas storstäder under slutet av 1800-talet gjorde att behovet av kyrkor ökade markant. I Sverige bildades 1893 ”Föreningen för väckande af kristligt församlingssliv på kyrklig grund” av Carl Alm. Föreningen bytte så småningom namn till ”Sällskapet för främjande av kyrklig själavård.” Genom denna rörelse och dess tydliga fokus på själavård och församlingssliv kom det att bli vanligt att bygga en församlingssal i anslutning till kyrkorummet. Salen kunde dels fungera självständigt och dels utgöra en utökning av kyrkorummet vid behov. Ridderstedt menar att kyrkobyggandet i Stockholm fr o m sekelskiftet 1900 präglades av två parallella linjer – dels stora (”monumentala”) församlingskyrkor som Oscar, Gustav Vasa och Sofia, dels småkyrkor som Enskede, Hagalund och Hjorthagen. Mellan dessa två huvudlinjer uppstod underhand spänningar. Intressant i detta sammanhang är att Ridderstedt skriver att småkyrkorörelsen gestaltades efter förebild från Tyskland.⁴³ Spänningen mellan de två huvudlinjerna kan diskursanalytiskt förstås som en kamp om tecknet ”kyrka”. Monumentalkyrkan och småkyrkorörelsen formade olika *ekvivalenskedjor*; där den förra länkade kyrkorummet till monumentalitet, borgerlig tradition och statlig representation, förknippade den senare tecknet med begrepp som själavård, folklighet och

⁴⁰ ”Program för tävling om uppförande av Svensk kyrka samt församlingshus i Berlin” (VA) Jfr äv. Kyrkorådsprotokoll 21 feb. 1952, §8 pkt 2, FX:23 VA Berl

⁴¹ Heribert Jansson t. Alvar Möller odat. vol. J I:12 VA SKAU

⁴² Ridderstedt 1998, s 17–39

⁴³ Ridderstedt 1998, s. 18

funktionell integration av församlingslivet. Kanske kan vi också se spänningen mellan de båda prästtyper Santell beskriver; utlandskyrkoherden och sjömansprästen. Heribert Jansson hade börjat sin utlandsbana som sjömanspräst, men kom sedan mer och mer att omfamna utlandskyrkoherdeidealet på ett tydligt sätt.⁴⁴

Det som också kom att prägla senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet var dels ett starkt medeltidsintresse, dels krav på äkthet i såväl historia som material och utförande – faktorer som i denna uppsats betraktas som identitetsskapande. Detta märks inte minst i Sigurd Curmans restaureringar av Strängnäs domkyrka samt Vreta och Varnhems klosterkyrkor. Curman behandlade dessa byggnader med en helt annan respekt för historisk kontinuitet än vad t ex Helgo Zettervall gjorde vid sina restaureringar av domkyrkorna i Lund, Skara och Uppsala, där han avlägsnade äldre historiska skikt till förmån för en ”förbättrad” medeltid och nygotiska ideal. Detta blottar en ideologisk klyfta i synen på materialens autenticitet. Zettervall strävade efter en stilren, idealiserad medeltidsidentitet genom rekonstruktion, medan Curman lyfte fram den historiska kontinuiteten som det identitetsskapande.

Kyrkorestaureringarna var heller inte utan kritik⁴⁵, liksom de restaureringsprinciper som tillämpades i tiden, t ex på Gripsholms slott. Verner von Heidenstam skrev ironiskt i boken *Modern barbarism. Några ord mot restaurerandet af historiska byggnader*: ”Anno Domini 1893 gjordes detta gamla hus ändnu gamblare”⁴⁶.

Parallellt med småkyrkobyggande och restaureringsverksamhet kom den s k ungkyrkorörelsen, som tog sin början i Uppsala 1908–1909 och anknöt till såväl Nathan Söderbloms evangelisk-katolska teologi som till Einar Billings folkkyrkoteologi.

Åren kring Första världskriget växer sig nationalromantiken stark, och påverkar också arkitekturen; ett tydligt exempel är Lars Isarel Wahlmans stora byggnadsverk Engelbrektskyrkan i Stockholm från 1914. När Wahlman 1920 talar vid Allmänna kyrkliga mötet i Stockholm under rubriken ”Kyrkorummets andakt” framhåller han två viktiga begrepp: *äkt*het och *sanning* och han menar att lutherskt-evangeliska kyrkorum saknas, med Luthers ”enkla rättframhet och bottenärlighet”⁴⁷. Ett ideal för en sådan kyrka är ”en stegring mot koret i förhållandet till skeppet” med ett ”öppet samband, ej ett munkaktigt avskiljande” (det vill säga: inga korskrank eller murar) men med viss kontrastverkan i koret.⁴⁸ Intressant nog tillkom just ett korskrank under Curmans restaurering av Vreta klosters kyrka.

⁴⁴ Santell 2023, s. 143–146

⁴⁵ Ridderstedt 1998, s. 19

⁴⁶ Heidenstam, 1894, s. 19

⁴⁷ Ridderstedt 1998, s. 22

⁴⁸ Ridderstedt 1998, s. 23

Noteras här bör också att såväl Nathan Söderblom som Wahlman var tidiga förespråkare för altaren utformade enligt *versus populum*-principen, alltså det att prästen står bakom altaret.⁴⁹

På 1960-talet menade domprosten Olle Herrlin (1914–1992) att funktionen var den grundläggande principen för en ”luthersk kyrkoarkitektur”, där gudstjänstdeltagarna kunde se, höra och delta. Gudstjänsten är också en kollektiv och social praktik och kyrkorummet är till för i första hand den gudstjänstfirande församlingen och inte en enskild människas privata andakt.⁵⁰

Förutom arkitektoniska principer och synen på kyrkorestaureringar spelade den liturgiska utvecklingen och förnyelsen inom Svenska kyrkan en stor roll för hur kyrkorum kom att utformas. En ny kyrkohandbok hade kommit 1894 och den återställde vissa borttagna partier från den (åtminstone delvis) kritiserade handboken från 1811, med sitt stora fokus på predikstolsakten. I 1894 års handbok eftersträvades en balans mellan liturgi och predikan. Denna följdes av revisioner och därefter en ny kyrkohandbok 1917. En större ”restaurering” av högmässan genomfördes i och med 1942 års handbok, med en mer allmänkyrkligt (katolsk) präglad gudstjänst.⁵¹ Samtidigt skärptes kraven på handbokstrohet; handbokens formuleringar skulle följas till punkt och pricka.⁵²

En person som fått stor betydelse för den liturgiska förnyelsen i Svenska kyrkan är Gunnar Rosendal (1897–1988; äv. känd som Fader Gunnar. Han utgav bl a böckerna *Kyrklig förnyelse, ett högkyrkligt reformprogram* 1935 och *Kyrklig förnyelse i församlingskyrkan* 1937. Också han är tidigt ute med mässfirande *versus populum*; när Osby kyrka restaureras 1938 inrättar Fader Gunnar ett kapell i den tidigare sakristian, med ett fristående tegelaltare.⁵³ Han ger 1945 ut skriften *Kapellbygge och kyrkorestauration*. Han menar att det är viktigt och väsentligt att ”kyrkan och kapellet enligt sitt väsen bygges KRING ALTARET”⁵⁴ Dopfunten har, enligt Rosendal, sin plats vid ingången till kyrkan – ett förhållande som i många fall ännu gäller i de gotländska kyrkorna. Vi kan se att Peter Celsing någon gång tillämpat denna princip i sina förslag och utförda arbeten⁵⁵.

Av avgörande betydelse var också Olov Hartmans (1906–1982) kyrka-och-konst-konferenser i Sigtuna med start 1948⁵⁶. 1956 ägde den s k ”Småkyrkokonferensen” rum i Uppsala. Här

⁴⁹ Ridderstedt 1998, s. 24. Jfr Bexell 2015, s. 424–425

⁵⁰ Weman 2006, s. 130

⁵¹ Eckerdal 2016

⁵² Weman 2006, s. 108–109. Bexell, Oloph (<https://www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken/de-svenska-kyrkohandboken-genom-historien>, hämtad 20260311)

⁵³ Ridderstedt 1998, s. 26; Bexell 2015, s. 424

⁵⁴ Ridderstedt 1998, s. 27

⁵⁵ Jfr Ridderstedt 1998, s. 89 ”Höst”; s. 132 och 136, förslag till kyrka i Vällingby; se äv. s. 140–145. Se äv. Johansson (red.) 2008.

⁵⁶ Ridderstedt 1998, s. 30–34; Weman s. 152

deltog bland andra ärkebiskop Yngve Brilioth (1891–1959) och Peter Celsing. Celsing höll ett föredrag under rubriken ”Arkitekt och präst – samarbete önskas”, där han betonar att arkitekten behöver vägledas av äldre kyrkoarkitektur och menar att de ”gamla kyrkorna [ofta har] en enkel, tidlös överindividuell karaktär av stort skönhetsvärde.”⁵⁷ Celsing menar också att ”[e]tt gudstjänstrum bör vara statiskt för att ge den andakt och avskildhet som är dess ändamål. Förlängning eller breddning av kyrkorummet genom att en sal ’kopplas till’ skapar oro i rummet. Ett gudstjänstrum bör inte förändras därför att det händelsevis kommer fler människor dit.”⁵⁸ Slutligen bör Axel Rappes bok *Domus ecclesiae* nämnas. Denna bok tillkom som en prästmötesavhandling i Strängnäs stift 1962 och diskuterar inte minst tyska förhållanden och kyrkobyggnation efter andra världskriget. Peter Celsing har gett sitt stöd till arbetets publicering⁵⁹, så även om den kom ut sedan byggnaderna i Berlin var färdiga kan vi sluta oss till att Peter Celsing var väl medveten om och deltog i de diskussioner som sedan leder fram till Rappes prästmötesavhandling – och på så sätt speglar *svenskkyrklig identitet*.

⁵⁷ Ridderstedt 1998, s. 33

⁵⁸ Ridderstedt 1998, s. 33

⁵⁹ Rappe 1962, s. 10

RESULTAT OCH DISKUSSION

KORRESPONDENS

Genom den bevarade korrespondensen kommer jag att belysa hur Heribert Jansson tar kontakt med Lennart Tham och Peter Celsing för att sondera terrängen inför ett kommande kyrkbygge. Vi kan också se hur fler aktörer, som Kgl. Byggnadsstyrelsen, är iblandade och själva förordar en arkitekt. I kapitlet ges också exempel på hur Jansson använder sina personliga kontakter i svenska högrestandskretsar för att driva kyrkbygget, men också hur man löser situationen med två intresserade arkitekter genom att anordna en pristävling.

Den 30 november 1949 fick Heribert Jansson, då sjömanspräst i Köpenhamn, ett telegram från ärkebiskop Erling Eidem att han hade utnämnts till tillförordnad kyrkoherde i Berlin. Den 1 februari 1950 kom han till det krigsdrabbade Berlin. Församlingen förfogade inte över någon bostad för kyrkoherden och verksamheten bedrevs i ett antal gamla militärbaracker från Sverige. Ruinen av den villa som 1922 byggts om enligt den svenske arkitekten Alfred Grenaders ritningar och sprängts 1945 fanns kvar.⁶⁰ Bara klocktornet gick att rädda.

Den tillfälliga lösningen med svenska militärbaracker fungerar i sig som ett materiellt tecken på ”det svenska”. Genom att transportera byggnadsmaterial från Sverige skapades en tillfällig men tydlig ekvivalenskedja mellan nationell identitet och *trygghet, stabilitet, kontinuitet* och *närvaro* i väntan på en permanent lösning av kyrkfrågan.

Fredrik Santell menar att det ”som i efterhand måste betecknas som den mest bestående av Heribert Janssons insatser för Victoriaförsamlingen var planeringen, finansieringen och genomförandet av nybyggena på kyrktomten”⁶¹ i Berlin.

Efter sina första år som tillförordnad kyrkoherde i församlingen hade han skaffat sig ett brett kontaktnät och lokala kunskaper. Det blev han som beställare som fick representera församlingen och dess behov av kyrkorum, bostäder, skola och expeditiionslokaler. I den korrespondens som finns bevarad ser vi att det är Heribert Jansson som tar initiativ och driver frågan framåt. Kyrkorådet som tillträdde något senare än Jansson tar aktiv del i bygget och är givetvis de som fattar de yttersta besluten, men det bevarade materialet visar att Heribert Jansson själv har mandat att arbeta med frågan. Larsson m fl menar att just detta arbetssätt, som kom att präglade arbetet i Berlin, också var typiskt för Celsing. ”Han gick alltid, oavsett tid och plats, direkt på den som hade det avgörande ordet. Han inlät sig inte på resonemang med dem som hade ett underordnat handläggaransvar. Var sådant nödvändigt överlät han det ofta åt

⁶⁰ Santell 2025, s. 73. För en fyllig beskrivning av händelseförloppet, se Santell 2025.

⁶¹ Santell 2025, s. 108

medarbetarna. [...] En kyrkobyggnadsfråga, som exempelvis i Nacksta, utvecklades till en fråga mellan honom och kyrkoherden. Lekmän och personal tillhörde inte motspelarna.”⁶² Exempel på detta finns i materialet, där framför allt medarbetaren Göte Lundström är den som får ta de dagliga frågorna, ibland med församlingens sekreterare Gun Grossman (senare Jansson) som motspelare, medan Celsing och Jansson avhandlar de större och avgörande frågorna.

Att Celsing konsekvent sökte sig till den som ”hade det avgörande ordet” – i detta fall kyrkoherde Jansson – begränsade den diskursiva praktiken till en sluten och exklusiv sfär. Utifrån Eagletons makt- och ideologibegrepp⁶³ och Josephson & Lundgrens kontextbegrepp⁶⁴ blir relationen mellan Jansson och Celsing central. Genom att exkludera underordnade medarbetare (och i viss mån kyrkorådet) och koncentrera den diskursiva praktiken till två nyckelpersoner, kom förhandlingen om den svenskkyrkliga identiteten i Berlin i hög grad att formas av deras ideologiska, personliga och estetiska preferenser.

Den bevarade korrespondensen visar också att Jansson var den centrala figuren på plats som höll kontakt med såväl arkitekt som lokala byggföretag (tillsammans med Streckebach) – och som skrev brev till flera svenska företag för att få sponsring och ekonomisk uppbackning för bygget. Heribert Janssons vision för Svenska Victoriaförsamlingen i Berlin handlade inte bara om att bygga en fysisk byggnad utan om att etablera en robust, social och humanitär plattform i en stad som var politiskt delad och mänskligt sargad. I ett odaterat brev, sannolikt från 1951, till Generalkonsul Alvar Möller i Frankfurt am Main skriver Heribert Jansson rörande om församlingens vedermödor. Han beskriver hur kyrkan klarade sig genom kriget, men sprängdes av ryssarna i april 1945 och hur församlingen spreds som löv för vinden, men kunde börja samlas i baracker igen 1948.

Han fortsätter att berätta om villkoren i Berlin, vid denna tid en isolerad och utarmad stad med nöd och ångest, men som fört människor närmare varandra. Gudstjänsten och nattvarden har blivit än viktigare. Kyrkan är en samlingspunkt för att utbyta tankar, möta personer från hemlandet, låna svenska böcker, etc. Jansson berättar också om hur tappra han anser församlingsborna vara, trots allt vad de gått genom.

Drivkraften bakom kyrkbygget är just detta. Problemet är att lokalerna har raserats och således till viss del också församlingen, även om man har fortsatt att träffas för att fira gudstjänst och utbyta svensk kultur. Orsaken till detta är given. Lösningen på problemet är att församlingen måste bygga upp vad som raserats; det som varit deras hem och fasta punkt och deras länk till

⁶² Larsson et al 1972, s. 20

⁶³ Eagleton 1991, s. 5–6, 57–60.

⁶⁴ Josephsson & Lundgren 2014, s. 68–71

hemlandet. Det som eftersträvas här är *gemenskap, kontinuitet, trygghet, närvaro, och stabilitet* för att nämna några saker. Den levande församlingen måste också byggas upp igen och Ordet och Nåden förkunnas i både ord och handling. Kanske blir i nöden och krisen vikten av det svenska ännu starkare. Det torde säkert vara dessa reflektioner till generalkonsuln kring församlingens svenska och kyrkliga identitet som får Heribert Jansson att påbörja processen med kyrkbygget.

Processen och bygget började, såvitt det går att utläsa av källorna, med ett brev från kyrkoherde Heribert Jansson till arkitekt Lennart Tham den 9 oktober 1951. I detta nämner Jansson att församlingen redan 1947 hade planer på att försöka bygga upp ruinen efter den gamla kyrkan, men att projektet övergavs. Man huserade i de tillfälliga baracker som nämnts, men ”helst till församlingens 50-årsjubileum 1953”⁶⁵ skulle man vilja ha ”en *riktig svensk* (min kurs.) kyrka”. Byggnadskomplexet skall rymma kyrka, församlingssal, expedition, bibliotek och pastorsbostad⁶⁶. Jansson frågar om Tham vill göra ett förslag till ny kyrka och om han inte kan, föreslå någon annan arkitekt som ”sysslat med kyrkbyggen”.

Den 12 oktober svarar Tham att han ”med stort intresse mottagit *uppdraget* (min kurs.) att uppgöra ritningar till svenska församlingens nya kyrka” och det gläder honom att församlingen ”velat överlämna denna intressanta uppgift”⁶⁷ i hans händer. Jag noterar att Tham anser sig ha fått just ett uppdrag att göra ritningar. Heribert Jansson skrev, möjligen något svävande ”jag undrar om Ni ville åtaga Er att göra ett förslag till kyrka i Berlin, efter vilket man sedan kunde så smått börja arbeta.”⁶⁸ Jag tolkar inte detta som ett uttalat uppdrag, utan som en sondering.

Den 20 december skriver Tham till Jansson och ber honom bli överväga den del av tomten som ligger utmed Landhausstraße, där byggnaderna senare kom att uppföras. Tham avslutar ”[j]ag avvaktar med stort intresse församlingens uppdrag, när det nya kyrkorådet haft tillfälle sammanträda i början på nyåret, och önskar Dig nu en God Jul och ett Gott Nytt År.”⁶⁹

Det kyrkoråd som fungerat sedan 1945 håller på att avveckla sig själva och har tidigare mötts den 9 februari 1951, då utan att diskutera kyrkbygget.

⁶⁵ Heribert Jansson t. Lennart Tham 9.10.1951 vol. O II:9 VA SKAU

⁶⁶ Det är intressant att notera att man i materialet talar om ”pastorsbostad” och inte prästgård (se bil. 2 och 3). Fredrik Santell menar att det är skillnad på dessa och att en pastorsbostad är mer av en privatbostad än prästgården, som är mer öppen. Se vidare i Santell 2023, s. 129–192

⁶⁷ Lennart Tham t. Heribert Jansson 12.10.1951 vol. O II:9 VA SKAU

⁶⁸ Heribert Jansson t. Lennart Tham 9.10.1951 vol. O II:9 VA SKAU

⁶⁹ Lennart Tham t. Heribert Jansson 20.12.1951 vol. O II:9 VA SKAU

Den 26 december 1951 möts kyrkorådet igen och i protokollets §7 står:

Både i fråga om ålderdomshem och kyrkobyggnad ansåg Kyrkoherde Jansson det önskeligt, att den bl.a. för Socialstyrelsens räkning med liknande projekt betrodde Arkitekt Lennart Tham gjorde ett besök i Berlin. Resan, som företogs i slutet av sistlidne månad, torde ha varit på olika sätt gagnelig. Rapport från Arkitekt Tham föreligger ännu ej. Han underrättades dock på förhand om att de ekonomiska förutsättningarna för byggnadsföretagen ännu ej föreligga och att sålunda endast förberedande och till orientering ledande arbeten tills vidare kunna ifrågakomma.⁷⁰

Tham har alltså erfarenhet av att rita ålderdomshem, däremot har jag inte kunnat hitta någon uppgift om att Tham skulle ha medverkat vid något kyrkbygge.⁷¹ Kanske är det just detta förhållande som gör att Kgl. Byggnadsstyrelsen inte förespråkar Tham utan Peter Celsing. Jansson har inbjudit också honom till Berlin för att titta på byggnadsfrågan.

Några dagar därpå, den 28 december 1951, kommer det första brevet från Celsing till Heribert Jansson.

Broder,

Tack för Din gästfrihet vid mitt besök. Det var verkligen befriande roligt. [...] Angående Dina byggnadsplaner hoppas jag i mitten av januari kunna informera såväl Ärkebiskopen som Generaldirektör Wejke, vilka jag då träffar i Uppsala. Betr. programmet ber jag liksom tidigare om anstånd till början av februari.⁷²

Redaktören och vännen Christina de la Gardie (1922–2016) skriver till Heribert Jansson i ett odaterat brev, antagligen från slutet av 1951 eller början av 1952 att hon träffat Peter Celsing och fått i uppgift att skriva till Jansson och berätta om turerna kring Tham, byggnadsstyrelsen m m. Celsing tycker att Jansson borde låta Tham bygga kyrkan, även om han hemskt gärna vill göra det själv. Den enklaste lösningen är att utlysa en tävling, så är saken uppklarad. Men, avslutar hon ”Det är klart Du skall låta Peter bygga kyrkan. Han är så ovanligt trevlig.”⁷³

Den 4 januari 1952 meddelar Jansson Celsing att han skrivit till Tham och ”upplyser honom om att vi låta saken vila tills jag i mitten av februari kommer till Stockholm, då jag gärna vill tala med Generaldirektören först.”⁷⁴

⁷⁰ Kyrkorådsprotokoll 26.12.1951, FX:23 VA Berl

⁷¹ Däremot uppfördes Hornsbergskyrkan på Frösön delvis efter Thams vinnande förslag ”Gemenskap”, men när kyrkan byggdes hade Tham redan avlidit. <https://www.svenskakyrkan.se/frososunnenordero/hornsbergskyrkanamling> (hämtad 20260317)

⁷² Peter Celsing t. Heribert Jansson 28.12.1951 vol. O II:9 VA SKAU

⁷³ Christina de la Gardie t. Heribert Jansson odat. vol. J I:12 VA SKAU

⁷⁴ Heribert Jansson t. Peter Celsing 4.2.1952 vol. O II:9 VA SKAU

Celsing har själv haft kontakt med Lennart Tham och skriver till Jansson:

Genom min kollega arkitekt Lennart Tham har jag erfarit, att överläggningar såväl skriftliga som muntliga, innan jag rekommenderades av Kungl. Byggnadsstyrelsen, ägt rum mellan Eder och Arkitekt Tham angående uppdrag att utföra ritningar till ny kyrka m.m. i Berlin, vilka underhandlingar lett till att arkitekt Tham är av den uppfattningen att han redan fått uppdrag i ärendet.

Under sådana omständigheter kan jag för närvarande icke taga befattning med saken utan avvaktar jag att förhållandena mellan uppdragsgivaren och arkitekt Tham först blir uppkärlat.⁷⁵

Till Tham skriver Jansson om Celsings besök med rekommendation från Kgl. Byggnadsstyrelsen och ”att saken kommer att ordnas så, att det blir en pristävling mellan Er två, där Generaldirektör Wejke jämte en representant för församlingen kommer att bli jury.”⁷⁶

Detta var inte vad Tham hade väntat sig, och den 17 januari [1952]⁷⁷ skriver han ”Jag har gått och funderat en hel del på församlingens byggnadsfråga och levt mig in i den, och därför kom Ditt brev med meddelandet om Celsings besök och Wejkes förslag om tävling som en stor besvikelse”. Tham vill inte delta i någon tävling, då den skulle innebära ”psykisk spänning utan mening” och han vill hellre dra sig tillbaka ”utan strid”. Tham vill att församlingen väljer mellan de båda arkitekterna, och lovar att om han får uppdraget ”lotsa det genom alla blindskär till församlingens fulla belåtenhet.” Jansson undrar hur Tham skulle gestalta kyrkan och Tham svarar att han

skulle vilja skapa ett kyrkorum, enkelt och samlat, som anknyter till vår svenska kyrkotradition före 1800-talets utländska inflytande. Dess monumentalitet vill jag vinna genom rummets proportioner och belysningsförhållanden och dess skönhet genom de olika materialiernas [sic!] samklang och icke genom splittrande detaljrikedom. Det skall vara ett rum som genom fönstrens placering och deras genom glasets behandling mjuka ljus stämmer sinnena till frid och samlar sinnena mot altaret.⁷⁸

Detta exempel visar hur den svenska identiteten beskrivs med sin motsats. Det är inte uteslutet att Tham här är påverkad av biskop J. A. Eklunds kritik mot 1800-talskyrkan som han ser som andefattig och ful. Eklund talar för medeltidskyrkan och sockenkyrkorna, till skillnad mot 1800-talets stora Tegnérslador.⁷⁹ Det är en särskild *atmosfär* Tham söker i kyrkan och denna *atmosfär* bidrar till den kyrkliga identiteten. Vad som avses med ”utländska inflytande” är mer

⁷⁵ Peter Celsing t. Heribert Jansson 5.2.1952 vol. O II:9 VA SKAU

⁷⁶ Heribert Jansson t. Lennart Tham 4.1.1952 vol. O II:9 VA SKAU

⁷⁷ Lennart Tham t. Heribert Jansson 17.1.1951 vol. O II:9 VA SKAU. Brevet feldaterat till 1951 – skall vara 1952, vilket framgår av kontext och innehåll.

⁷⁸ Lennart Tham t. Heribert Jansson 17.1.1951 vol. O II:9 VA SKAU

⁷⁹ Ridderstedt 1998 s. 20–21

svårbegripligt, för i någon mån får väl ändå Tegnér-ladorna anses tämligen svenska, men med nationalismen som övergripande ideologi kan man tänka sig att det handlar om att peka ut det *goda svenska* till skillnad från det utländska, som inte bär på samma kvalitéer. Identitet står ju oftast i motsats till något annat. Kanske kan det också vara så att Tham (och Jansson) tittat på övriga utlandsförsamlingars byggnader. I London är hela byggnadskomplexet tämligen väl harmoniserat med brittiska förhållanden och dess arkitektur, och tidigare förslag till kyrkobyggnader i Berlin har ofta knutit till samtida tysk arkitektur.⁸⁰ Vad det sannolikt handlar om är vad som *uppfattas* som *svensk stämning* eller *atmosfär*. Värt att notera är att Tham tillskriver materialet (”materialiernas”) vissa identitetsskapande egenskaper, som också pekar mot medeltiden – materialens enkelhet, proportioner och belysningsförhållanden; en *kontinuitet* och *sakralitet*. Små fönster och enkelt dagsljus, till skillnad från artificiellt ljus. En tydlig riktning mot altaret.

Tham ursäktar sig och skriver att han tyvärr har ”en benägenhet att drömma mig in och leva mig in i en uppgift redan på ett tidigt stadium, och därför blir tyvärr reaktionen svår, när man – med rätt eller orätt – känner sig vara ett offer för ett attentat.”

I kyrkorådsprotokollet den 21 februari 1952 finns under §8 planer på att återuppbygga kyrkan och kyrkorådet lägger fram ett program (se bilaga 2). I samma paragraf noteras att ”Förhandlingar i konsulterande syfte ha förts med arkitekterna L. Tham och P. Celsing, Stockholm, vilka båda besökt Berlin under höstens lopp. Därjämte har kontakt etablerats med SAR och dess tävlingsnämnd. Kyrkorådet yttrade sig i princip vara för ett tävlingsförfarande mellan dessa två arkitekter”⁸¹ Av protokollet framgår inte *varför* kyrkorådet ville utlysa en tävling. Möjligen kan det ha varit så att det var en förutsättning för att få statliga bidrag och att detta är ”standardförfarandet”. Ritningarna skulle i vilket fall godkännas av såväl Domkapitlet (i Uppsala) som Kgl. Byggnadsstyrelsen. Antagligen hänger detta ihop med den stora tilltro till arkitektävlingar som Stina Hagelqvist pekat på i sin avhandling. Arkitektävlingen var – och är – ett sätt för arkitektkåren att dels driva utvecklingen framåt för att skapa en intressant arkitektur, dels ett sätt att hålla konkurrensen rättvis.⁸²

Beskedet om en tävling har som synes inte tagits emot positivt och tumult uppstår. Jansson tycks inte riktigt förstå vad som hänt och skriver till Celsing den 22 februari ”Tack skall du ha för Dina hälsningar genom Christina⁸³, de gav mig de upplysningar jag behövde för att förstå

⁸⁰ Jfr Santell 2023, s. 47–66

⁸¹ Kyrkorådsprotokoll 21.2.1952, FX:23 VA Berl

⁸² Hagelqvist, Stina 2010.

⁸³ Christina de la Gardie (1922–2016) – en person som kom att inspirera Heribert Jansson på många sätt, inte minst vad gällde inredning, konst och hantverk. Se vidare i Santell 2025, s. 51–52. Syftar antagligen på tidigare anförda brev: Christina de la Gardie t. Heribert Jansson odat. vol. J I:12 VA SKAU

saken.”⁸⁴ Samma dag skriver Jansson till Tham: ”Jag är ledsen att jag genom att uttrycka mig så som jag gjort ingivit Dig föreställningen att du fått uppdraget.”⁸⁵ Jansson medsänder två avskrifter: ”dels kyrkorådets mening angående eventuell tävlan, dels en förklaring till Förtroenderådet angående vårt förhållande till Dig.” Kyrkorådets mening framgår av protokollet ovan och förklaringen till Förtroenderådet återfinns i arkivmappen. Jansson skriver

Till förklaring för det missförstånd som tycks ha uppstått beträffande mina förhandlingar med arkitekt L. Tham, Stockholm, angående uppbyggandet av en svensk kyrka i Berlin, vill jag meddela, att min avsikt varit att oförbindligt konsultera arkitekt Tham i frågan, vilket tydligast framgår av att det tills 21 februari icke funnits något beslut från kyrkorådets sida att överhuvudtaget bygga någon ny kyrka. Jag medger att jag kanske i brev uttryckt mig så, att arkitekt Tham kunnat uppfatta det som ett uppdrag, men samtidigt har jag muntligt betonat att det ännu varit mina halvt privata förhandlingar, till vilka ett beslut från kyrkorådet sida är nödvändigt.⁸⁶

Den 14 mars 1952 skriver Jansson till Tham att anledningen att ”vi trots allt valt ett tävlingsförfarande beror icke på hänsyn till Kgl. Byggnadsstyrelsen eller dyl. utan därpå att vi ej kunnat komma till något resultat, huruvida det är lämpligt att begagna ruinen eller ej. Därför synes oss tävlingsförfarandet vara synnerligen lämpligt för att få fram olika synpunkter på detta problem.”⁸⁷ Man kan fundera på om det Jansson skriver är riktigt, eller om han skriver det av taktiska skäl, för att få Tham att delta.

Tham var tydligen orolig för att bli orättvist bedömd; Jansson skriver ”SAR:s tävlingsnämnd [kommer att] utse en arkitekt i prisnämnden på Ditt förslag.”⁸⁸ Oron var möjligen befogad. Hagelqvist menar att vid en inbjuden tävling som denna, där konkurrensen kunde kontrolleras kunde också tävlingsresultatet styras.⁸⁹ Även om kravet på anonymitet var strikt, är det svårt att upprätthålla detta på två personer, och det var inte ovanligt att prisnämnden kunde känna igen stilen på det inlämnade materialet.⁹⁰

I brev till kyrkorådsledamoten Richert von Koch från Heribert Jansson, daterat 21 maj 1952, kan vi ana bekymmer.

Det har varit särskilt mycket och hopkört denna månad. För att börja med det viktigaste så är ju nu en tävling beträffande ett event. återuppbyggande utlyst mellan Tham och Celsing, vilket var enda sättet att komma ur klämman. Och vi hoppas det skall visa sig lyckligt. Det är särskilt

⁸⁴ Heribert Jansson t. Peter Celsing 22.2.1952 vol. O II:9 VA SKAU

⁸⁵ Heribert Jansson t. Lennart Tham 22.2.1952 vol. O II:9 VA SKAU

⁸⁶ Heribert Jansson t. SAR Förtroenderådet 22.2.1952 vol. O II:9 VA SKAU

⁸⁷ Heribert Jansson t. Lennart Tham 14.3.1952 vol. O II:9 VA SKAU

⁸⁸ Heribert Jansson t. Lennart Tham 14.3.1952 vol. O II:9 VA SKAU

⁸⁹ Hagelqvist 2010, s. 91

⁹⁰ Hagelqvist 2010, s. 106–108

betonat i detta program att man bör ta hänsyn till de två möjligheterna att antingen bygga upp ruinen i någon form eller bygga helt nytt, detta ur såväl ekonomisk som estetisk synpunkt. Men det har varit mycket krångel med arkitekternas organisation även om de varit mycket hjälpsamma och beredvilliga. Till den första aug skall tävlingen vara klar och det är ju också på tiden om det skall bli pågynnt [sic!] någon gång. Saken brådskar inte minst därför att det befaras en ändring i bestämmelserna som sperrmarken, och det är ju huvudsaken för oss.⁹¹

von Koch är den 27 maj inte helt positivt inställd till tävlingen.

Såvitt jag kan bedöma frågan om kyrkbygget, var det psykologiskt sett ett missgrepp att föranstalta arkitekt-tävlingen. Har man lyckan finna en arkitekt med den vision för uppgiftens lösning och den stora redan gryende skaparglädje som denna syntes utlösa hos Tham, så borde man gå varligt fram och tacksamt vänta utan att införa störande element. Men jag hoppas, att resultatet i alla fall skall bli bra om församlingen inte låter sig imponeras av utomstående.⁹²

Vad anar vi i von Kochs brev? ”Om församlingen inte låter sig imponeras av utomstående” – är det Byggnadsstyrelsen han avser, eller prisjuryn? Finns det andra som utövat påtryckningar? Tydligt är i alla fall att kyrkorådsledamoten von Koch är noga med att det är *församlingen* som skall fälla avgörandet och skapa diskursen – något som går emot hur tävlingsprogrammet är utformat och hur SAR:s tävlingsregler tänkte sig det hela.⁹³ Är det helt enkelt så att SAR menar att tävlingen är den rätta formen för att avgöra vilken arkitekt som skall tilldelas ett uppdrag, oavsett beställarens vilja?

4 augusti 1952 skriver Celsing att han skall inkallas och önskar att tävlingstiden framflyttas till den 1 november 1952.⁹⁴ Jansson vill komma igång⁹⁵, men trots att han skriver att han inte vill ändra datumet verkar det ändå ha skett. Han är också mån om att Celsing verkligen skall lämna in ett förslag.⁹⁶ Den 7 augusti skriver han till Celsing ”Nu hoppas jag Du kan ordna det så att Du har ett förslag färdigt innan Du inkallas. Det andra förslaget är redan inlämnat, oss emellan sagt, och därför bleve det hela mycket komplicerat, om Du skulle vänta tills november. [...] Bli nu inte ledsen på mig för detta, men jag ser ingen annan utväg.”⁹⁷ Jag tolkar brevet som att Jansson gärna vill ha Celsing som arkitekt. Är det så, att Jansson under sina resor till Sverige studerat nya kyrkobyggnader och blivit inspirerad, eller är det personliga skäl?

⁹¹ Heribert Jansson t. Richert von Koch 21.5.1952 vol. J I:12 VA SKAU. ”Sperrmark” – Ersättning från Likvidationsnämnden i Berlin, som skulle betala ut ersättning för den nerbrunna kyrkan. Se Ridderstedt 1998, s. 91 not. 82.

⁹² Richert von Koch t. Heribert Jansson 27.5.1952 vol. J I:12 VA SKAU

⁹³ Hagelqvist 2010, s. 99–110.

⁹⁴ Peter Celsing t. Heribert Jansson 4.8.1952 vol. O II:9 VA SKAU

⁹⁵ Heribert Jansson t. Peter Celsing 7.8.1952 vol. O II:9 VA SKAU

⁹⁶ Heribert Jansson t. Peter Celsing 18.9.1952 vol. O II:9 VA SKAU

⁹⁷ Heribert Jansson t. Peter Celsing 7.8.1952 vol. O II:9 VA SKAU

Vad breven visar är att Heribert Jansson har gjort förfrågningar på flera håll och en av arkitekterna, Lennart Tham, har uppfattat att han fått ett uppdrag. Samtidigt har Kgl. Byggnadsstyrelsen, antagligen efter hörande med kyrkoherden om planerna, förordat en arkitekt, Peter Celsing.

Båda arkitekterna vill vara med att skapa något nytt i Berlin efter kriget och har båda sannolikt tänkt att projektet är en viktig markör för *svensk identitet* och *närvaro* i Tyskland. Den enklaste lösningen för att komma runt problemet tycks vara att utlysa en tävling⁹⁸ med de båda arkitekterna.

Redaktör Carin Hermelin (1902–1975), kallad Casan, församlingssekreterare i Berlin 15 oktober 1951–15 juni 1952, och systerdotter till Richert von Koch, skriver den 7 september 1952: ”De har haft stort kräftkalas på Gripenberg, där Ulla Horn, min brorsdotter, var värdinna. De rara Celsings var bjudna. Är det inte bra med alla band, som binder dem fast vid oss och våra intressen.”⁹⁹

Vi kan här se hur Heribert Jansson använder sina högst personliga nätverk i svenska högreståndskretsar för att driva kyrkbygget. Både Christina de la Gardies och Carin Hermelins ord och bedömning samt deras sociala sätt (”tala om Dig med Peter Celsing”; ”stort kräftkalas”) att underlätta processen är en intressant del av helheten. Min slutsats är att Peter Celsing är önskad för uppdraget både för att han är en duktig arkitekt och för att han tillhör den krets och miljö där Jansson känner sig hemma.¹⁰⁰ Å ena sidan kan Jansson vara formell och låta processen ha sin gång med den utlysta tävlingen, med kopplingen till diplomatin och till Kgl. Byggnadsstyrelsen. Å andra sidan är det de personliga kontakterna som styr valen. Det är förstås ett risktagande, för Thams förslag kunde ha vunnit¹⁰¹ (och förespråkas, som vi skall se, i sin första form av Jansson och Bratt), men det verkar vara värt risken för att få en kyrka byggd av vännen Peter Celsing.

Janssons sätt att använda sina kontakter i den svenska makteliten och högreståndskretsarna till sitt projekt blir ett exempel på vad Eagleton beskriver: att en grupps värderingar och identitet alltid sprids och hålls levande genom specifika samhällsklasser och institutioner.¹⁰² Den *svenskhets* som Jansson börjar bygga upp i Berlin är alltså inte ett neutralt folkligt uttryck, något som står i kontinuitet med folkhemstanken eller det klasslösa samhället. Den är från första början

⁹⁸ Jfr Heribert Jansson t. Richert von Koch 21.5.1952 vol. J I:12 VA SKAU (se nedan)

⁹⁹ Carin Hermelin t. Heribert Jansson 7.9.1952 vol. J I:12 VA SKAU. Se också vidare i Santell 2025, s. 50–55 samt Santell 2023, s. 135–147

¹⁰⁰ Jfr Santell 2025, s. 50–55

¹⁰¹ Jfr Hagelqvist 2010, s. 91

¹⁰² Eagleton 1991, s. 56–58

skapad och formad av diplomatiska och borgerliga nätverk – och det är dessa kontakter som sätter ramarna för vilken riktning hela bygget skall ta.

Samtidigt kan vi konstatera att såväl generalkonsul Eyvind Bratt som Heribert Jansson förespråkar det tävlingsförslag – ”Templum Redivivum” – som Tham har utarbetat.¹⁰³ De visste sannolikt inte vem som utarbetat förslagen, då dessa var anonyma, när brevet till Hakon Ahlberg skrevs. Möjligen kan vi därmed avskriva att det var ett personligt missnöje med Thams arkitektur som gjorde att han mötte motstånd; Jansson uppskattade uppenbarligen förslagets utformning. Men när det kom till kritan, och projektet landade i en omtävling, tycks de personliga nätverken och den sociala samhörigheten ändå ha vägt tungt till Celsings fördel.

TÄVLINGEN

Stina Hagelqvist menar i sin avhandling att ”Arkitektkåren hyste [...] stor tilltro till tävlingens möjligheter att bidra till arkitekturens progression”¹⁰⁴ och kanske är det detta som är den avgörande faktorn till den utlysta och inbjudna tävlingen. När en ny kyrka, som skulle representera Sverige skulle byggas, ställdes givetvis stora krav. Att tävlingsprogrammets utformning var av yttersta vikt framgår av de regler som formulerats av SAR 1934 och omarbetats 1942. Det skulle vara kort och noggrant formulerat, samtidigt som det inte skulle styra arkitekten i en bestämd riktning, utan bevara hans *frihet*. Hagelqvist menar att för många eller fel krav inskränkte friheten och kunde bidra till att uppgiften inte fick en allsidig belysning. Det eftersträvarsvärda var, med Hagelqvists ord, *frihet från* allt för hämmande instruktioner och upplysningar och *frihet till* att fritt och obehindrat tolka uppgiften.¹⁰⁵

Den 18 mars 1952 skriver Heribert Jansson till arkitekt Nils Tesch i arkitekternas tävlingsnämnd, att han ”utarbetat ett program för tävling mellan Celsing och Tham och lagt särskild vikt vid vår ovisshet betr. ruinens bibehållande eller ej.”¹⁰⁶ Av SAR:s tävlingsprogram framgick prisjuryns sammansättning att minst hälften av dess ledamöter skall vara arkitekter. Av tävlingsprogrammet framgår också att arkitekternas mening skall gälla om dessa är eniga (se pkt 6 i programmet, bilaga 3). Prisjuryn består i detta fall av fyra ledamöter; två arkitekter (Gunnar Wejke och Hakon Ahlberg) samt generalkonsul Bratt och kyrkoherde Jansson.

Den 20 juni 1952 skriver Tesch att programmet för tävlingen undertecknats och att Jansson skall skicka stadsplanebestämmelser till Celsing och Tham. 1 augusti 1952 har Lennart Tham

¹⁰³ Eyvind Bratt t. Hakon Ahlberg 13.1.1953 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁰⁴ Hagelqvist 2010, s. 83

¹⁰⁵ Hagelqvist 2010, s. 108–110

¹⁰⁶ Heribert Jansson t. Nils Tesch 18.3.1952 vol. O II:9 VA SKAU

lämnat sitt förslag. Först tre månader senare, 1 november kommer Celsings förslag. Det dröjde till den 26 november 1952 innan tävlingsbidragen lämnades över till Hakon Ahlberg för bedömning. Den 5 december svarar Ahlberg. Han skriver ”Som framgår av utlåtandet hava vi kommit till den uppfattningen, att förslagen i nuvarande skick icke äro tillfredsställande, och att de tävlande därför böra anmodas återtaga sina förslag och ytterligare bearbeta desamma.”¹⁰⁷

Generalkonsul Eyvind Bratt och Heribert Jansson anser att förslaget ”Templum Redivivum” är ”så pass omsorgsfullt utarbetat, att en omarbetning knappast förefaller nödvändig”, vilket inte gällde ”Höst”; en uppfattning som inte delas av Ahlberg och Lindegren.¹⁰⁸

I ett odaterat förslag till utlåtande efter omtävlan beskrivs först ”Templum redivivum”, där församlingshuset ligger utmed Landhausstraße, med delar av kyrkoruinens murverk inarbetat. Kyrkan ligger längre in på tomten och på norra sidan finns klocktornet från 1922 kvar. Juryn menar att ”anläggningen” ger ett ”något splittrat intryck”, vilket kan tolkas som brist på *trygghet, stabilitet, närvaro och måttfullhet*. De är inte nöjda med stämningen i församlingssalen och ställer sig också tveksamma till kyrkan. ”Vid utformning av kyrkobyggnaden säger sig författaren ha eftersträvat en viss anknytning till svensk kyrkotradition”¹⁰⁹ samtidigt som han velat ge den ”en självständig tidsenlig prägel”. Juryn anser att det blivit en ”tämligen torr och ointressant byggnad”. Interiören ger en ”känsla av ödslighet, tomhet och instängdhet”, dessutom finns ingen möjlighet att utöka kyrkan med 100 platser annat än genom att ställa stolar i gångarna, vilket inte var vad som önskades. Jag tolkar det som att ”Templum redivivum” inte lyckats skapa den *värdighet* eller *atmosfär* som är önskvärd. Viss anknytning till svensk kyrkotradition tyder ändå på att arkitekten lyckas skapa någon form av *kontinuitet*¹¹⁰ med det medeltida ideal som då och då skymtar fram. Vi kan också ana att *gemenskapen* får sig en törn. Istället karaktäriseras förslaget med negativa ord som *ödslighet, tomhet, torr* och *ointressant*. Det är tydligt inte vad arkitektkåren söker. Kanske är det så, att den inte är tillräckligt nyskapande? Samtidigt tyder mycket på att förslaget är väl anpassat för sin samtid och arkitekten har lyckats med att skapa något *modernt* genom den självständiga och tidsenliga prägel. Olle Herrlin har dock menat att en kyrka kan äga en sakral prägel i sig själv, om m den tillåts vara ”upphöjd över det enbart tidsbetonade och moderna.”¹¹¹ Den svenska identiteten står i detta förslag starkare än den kyrkliga identiteten, tolkat utifrån prisjuryns utlåtande, men kanske inte i Herrlins tolkning.

¹⁰⁷ Förslag till utlåtande rörande tävlingsförslag till svensk kyrka i Berlin. U å. O II:9 VA SKAU

¹⁰⁸ Eyvind Bratt t. Hakon Ahlberg 13.1.1953 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁰⁹ Förslag till utlåtande rörande tävlingsförslag till svensk kyrka i Berlin. U å. O II:9 VA SKAU

¹¹⁰ Jfr Gunn 2004, s. 133

¹¹¹ Weman 2006, s. 130

Juryn beskriver sedan ”Höst”. Här finns nyckelord som *atmosfär*, *ordning* och *särart*. Atmosfären beskrivs i både positiva och negativa termer. Anläggningen är *lugn* och *värdig*, vilket vittnat om *trygghet* och *närvaro*, medan kyrkoherdens bostad är liten ”och inte särskilt trevligt anordnad”. Samtidigt är *ordningen* god och byggnaderna trevligt grupperade. Vissa olägenheter i församlingshusets planlösning finns dock och kyrkan är juryn inte helt imponerad av, även om den ger ”löften om en byggnad av gammalsvensk karaktär, som efterlyses i programmet.”¹¹² Juryn menar att om ”man överhuvudtaget måste ställa stora krav på en anläggning av detta slag från arkitektonisk synpunkt, gäller detta givetvis i all synnerhet för en kyrkobyggnad, *vilken inför utlandet skall representera svensk kultur och byggnadskonst* (min kursivering)¹¹³. Det är inte bara kyrkorådet, utan också SAR som menar att det är viktigt med svensk tradition och svensk arkitektur i fråga om utlandskyrkan. Det är det som ger identiteten.

Problemet är alltså att inget av förslagen uttrycker svensk identitet på det sätt som juryn, och särskilt arkitekterna som äger tolkningsföreträdet enligt tävlingsprogrammet, önskar. Kanske uttrycker de inte heller den nyskapande arkitektur som arkitekttävlingarna ofta syftat till. Den kyrkliga identiteten tycks också här vara av underordnad betydelse, även om juryn menar att förslagen har viss anknytning till svensk kyrkotradition och bär på en svensk *särart* som i någon mån uttrycker gammalsvensk karaktär. Larsson noterar ”Peter Celsings tegelkyrkor för snarare tankarna till sydländsk arkitektur än till svensk byggnadstradition.”¹¹⁴ Förslagen är i alla fall inte genomarbetade på det sätt som juryn önskat. De vill ha en samlad helhet, ett gediget svenskt centrum, helst utan allt för många utländska influenser.

Jennifer Mack har argumenterat för att arkitekter ibland uppfattar att deras arkitektur eller design kan spela en kulturellt transformerande roll.¹¹⁵ Det hade varit intressant att veta hur arkitekterna eller prisjuryn ställt sig till det påståendet. Prisjuryns betoning på att kyrkobyggnaden inför utlandet skall ”representera svensk kultur och byggnadskonst” visar att just denna transformerande och representativa roll var högst levande i Victoriaförsamlingens diskurs.

Stiftelsen sammanträder den 9 mars 1953 och konstaterar att trots att frågan om ordinarie kyrkoherde fortfarande inte kommit till beslut (vilket skulle dröja ytterligare flera år) var man i behov av nya byggnader och att ”behovet av en svensk samlingslokal alltid komme att kvarstå. De närvarande vore överens om att i betraktande härav byggnadsplanerna borde så utformas, att församlingsbyggnaden borde komma i första och själva kyrkobyggnaden i andra

¹¹² Förslag till utlåtande rörande tävlingsförslag till svensk kyrka i Berlin. U å. O II:9 VA SKAU

¹¹³ Förslag till utlåtande rörande tävlingsförslag till svensk kyrka i Berlin. U å. O II:9 VA SKAU

¹¹⁴ Larsson et al 1972, s. 40

¹¹⁵ Mack 2015, s. 409

rummet.”¹¹⁶ Vi kan också se att Stiftelsen, som äger byggnader och mark, menar att även om församlingen skulle upplösas, så skulle ändå den svenska kolonin ha ett behov av en mötesplats. Det behövs en plats där det går att tala svenska, uppleva svensk kultur och odla det specifikt svenska även i framtiden. Därför behövs flexibiliteten. Kyrkorummet blir för religiöst präglat för denna sak, och då är det bättre att först satsa på församlingsbyggnaderna, som kan användas för andra ändamål. Vi kan här jämföra med Macks undersökning av syrisk immigration i Södertälje och hur kyrkan där fungerar som ett allaktivitetshus men också en social plattform och mötesplats för delandet och utövandet av den egna gruppens kultur.¹¹⁷ Yngve Brilioth är inne på samma tanke och menar att kyrkobyggnaden i sig är en symbol för församlingsbornas församlingstillhörighet.¹¹⁸

Lösningen blir att utlysa en omtävlan. De tävlande skall få två månader på sig att omarbete sina förslag. Arkitekterna går med på detta och den 30 april 1953 kommer så ett utlåtande från Hakon Ahlberg, Sten Lindegren (som ersatt Wejke i prisjuryn), Eyvind Bratt och Heribert Jansson (de två senare utgjorde alltså juryn i Berlin). Celsings förslag ”Höst” har omarbetats och blivit ”Påsk” och han har förlagt kyrkan till mitten av den stora tomten då kyrkan ”på detta sätt drages bort från gatan och ligger på alla sidor omgiven av grönska, ungefär så, som en svensk landskyrka brukar ligga omgiven av sin kyrkogård.” Juryn menar att också att Celsing ”lyckats förena dess [kyrkans] helt personliga och okonventionella gestaltning med något av stämningen i en svensk landskyrka, både beträffande interiör och exteriör. [...] I det inre har kyrkan samma enkla men omisskännligt kyrkliga och svenska prägel”. Här har Celsing alltså lyckats med den efterfrågade *atmosfären* och knyter an till mastersignifikanten *svenskkyrklig* genom tecken som ”landskyrka”, ”grönska” och ”kyrkogård”. Prisjuryn säger också några ord om de övriga längorna och avslutar med att konstatera att bägge förslagen har betydande förtjänster men att förslaget ”’Templum Redivivum’ har dock inte lyckats helt övervinna de svagheter, som vidlådde dess första version, och även i sin nya utformning ger kyrkan *inte den stämning* (min kurs.) i anslutning till svensk kyrkotradition, som här är särskilt önskvärd. Förslaget ’Påsk’ är däremot utfört med *fin känsla för de stämningsvärden* (min kurs.), som återfinnes i äldre svenska kyrkobyggnader”¹¹⁹ och prisjuryn menar att Celsings förslag är det som ger ”de bästa löften för den ifrågavarande uppgiftens lösande”. Här kan vi således identifiera både kyrklig och svensk identitet som bärande element när juryn talar om *stämningsvärden* och *atmosfär*, som ju dock

¹¹⁶ Protokoll vid Stiftelsen för Svenska Victoriaförsamlingen 9.3.1953. FX:23 VA Berl

¹¹⁷ Mack 2016, s. 94–107

¹¹⁸ Weman 2006, s. 111

¹¹⁹ Utlåtande rörande vid omtävlan ingivna förslag till ny svensk kyrka i Berlin. 30.4.1953 O II:9 VA SKAU

är uttryck för en mer eller mindre subjektiv upplevelse av någonting. Man har ju i någon mån menat att de stämningsvärden som den svenska medeltidskyrkan ger uttryck för, är något önskvärt även i denna nybyggnation. Det är, som jag uppfattar det, essensen av såväl det svenska som det kyrkliga.¹²⁰

Den 21 maj 1953 får Jansson besked om att ”Omtävlan om kyrkan i Berlin är nu avgjord och ett exemplar av prisnämndens yttrande bilägges.” Han har själv varit med och författat prisnämndens yttrande, vilket framgår av hans underskrift på *Utlåtande rörande vid omtävlan ingivna förslag till ny svensk kyrka i Berlin* daterat den 30 april 1953.

FÖRSLAGEN

Jag kommer i detta avsnitt att presentera de tre förslagen i tävling och omtävling¹²¹. Jag vill visa hur den gammalsvenska kyrkliga traditionen förhandlas och i vissa fall töjs. Jag vill också genom att beskriva kyrkorummen visa på en kontinuitet med svenska kyrkor i hemlandet och genom att beskriva övriga lokaler visa ett samband med inte minst svenska prästgårdar. I detta avsnitt försöker jag beskriva förslagen så tydligt som möjligt och gör ingen ansats till att analysera dem.

Enligt SAR:s tävlingsregler skulle förslag vara anonyma och förses med ett motto. Inga symboler som kunde koppla arkitekterna till ett specifikt bidrag var tillåtna.¹²² Samtidigt kan anonymiteten, som jag ovan framhållit, diskuteras när det bara var två inbjudna arkitekter i tävlingen, som båda var bekanta för prisjuryns ledamöter. Förslagen skiljer sig också tydligt åt, då ”Templum Redivivum” är ett till omfånget gediget förslag med mycket textmaterial och ritningar, samt flera perspektivskisser, något som inte var helt okontroversiellt¹²³, medan såväl ”Höst” som ”Påsk” består av ritningar med enkla påskrifter samt i fallet ”Höst” av några enkla skissartade perspektivbilder. Något mer omfattande textmaterial till dessa båda bidrag har inte kunnat återfinnas i vare sig Svenska kyrkans arkiv eller Celsingarkivet. De tre förslagens textmaterial återges i sin helhet i bilagorna.

TEMPLUM REDIVIVUM

I förslaget ”Templum Redivivum” är kyrkan placerad öster om det kvarstående klocktornet med sin södra fasad i linje med tornets sydsida. En lägre länga med förråd för stolar samt en högre

¹²⁰ Jfr Ridderstedt 1998, s. 275–282

¹²¹ Förslagen återfinns i O II:9 och P XI, VA SKAU samt vol. 21 CA Sthlm.

¹²² Hagelqvist 2010, s. 104–108

¹²³ Hagelqvist 2010, s. 100–104

del med bl a sakristia finns mot sydfasaden. Kyrkan är enskeppig med ett rakt avslutat kor, tre trappsteg upp, två rader bänkar med mittgång och sidogångar. Dopfunten har sin plats i väster och ingången är anordnad genom ett vindfång i söder. Sakristian återfinns i den lägre längans sydöstra hörn. Ovanpå sakristian finns en orgelläktare. Predikstolen är placerad i koret vid norra väggen. Kyrkans södra vägg är högre än den norra och på så sätt får kyrkan ett relativt flackt pulpettak. Längan på södra sidan har också ett pulpettak, som slutar mot den södra fasaden. Östväggen är sluten. Ljusinsläppet kommer från fyra högt sittande fönster på den södra långsidan, samt från ett mindre fönster i väster. Väster om kyrkan har arkitekten tänkt sig en rosengård, vilken skall synas från dopfunten.

Söder om kyrkan finns en liten kyrkplan med en pergola i väster. Söder om kyrkplanen ligger en fristående församlingssal med en scen mot öster. Församlingssalen har ett platt tak och högt sittande fönster under taket. Den är sammanbyggd med den södra längan genom ett ”förrum”. Den södra längan, församlingshuset, har ett sällskapsrum i öster, därefter ett kapprum. Expedition och lokaler för pastor och lärarinna är placerade i mitten av huset. I dess västra ände finns omklädningsrum, motionsrum och skolsal.

Bostadshuset är placerat i väster längs Landhausstraße. Mellan detta och församlingshuset löper en smal trappa i flera avsatser från gatan upp till den högre belägna parken. I bostadshusets nedervåning finns arkiv, rum för syster, ett kök, förråd, matkällare samt tork-, tvätt- och mangelrum. En trappa upp i detta hus finns två lägenheter åt norr, vilka upptar ungefär en tredjedel av husets längd. De består av två rum och kök i den ena och två rum och kokvrå i den andra. Kyrkoherdens bostad utgör resterande två tredjedelarna av denna våning och består av kök, jungfrukammare, serveringsrum, kapprum, hall, matsal, tre sovrum och ett herrum. Bostaden har två utgångar; en till den gemensamma trapphallen från köket och en via en egen trappa. Huset har sadeltak och oregelbundna fönsterrader och -axlar. Mot gatan öppnar sig huset med ett flertal fönster, tre franska balkonger samt en liten balkong utanför herrummet. Ett fristående garage finns också.

Förutom vissa justeringar vid omtävlingen finns ett förslag i arkivmappen med påskriften ”Templum redivivum – en tänkbar utveckling” som visar en putsad och högrest kyrka med ett sadeltak. Ljusinsläppet utgörs här av åtta höga fönster samt tre mindre, alla på sydsidan. Den låga längan med vindfång och stolsförråd finns kvar, likaså sakristian med orgelläktaren över. På östfasaden tolkar jag det som att arkitekten tänkt sig tegelblinderingar i medeltida stil, där huvudmotivet utgörs av ett stort kors och runtomkring ett antal mindre rektangulära fält, som vi kan återse t ex på Strängnäs, Västerås och Åbo domkyrkors torn – alla tre medeltida svenska domkyrkor.

HÖST

Förslaget ”Höst” visar en tvåskeppig hallkyrka med ett fristående altare framför en absid i öster. Dopfunten är placerad i kyrkans sydvästra hörn. Långhuset saknar vapenhus eller vindfång. Ingångsdörren på norrsidan ligger högre än kyrkans golvnivå och fyra trappsteg leder ner till kyrkorummet. På såväl syd- som norrsidan finns vardera tre små fönster, likaså två i väster och ett litet fönster i absiden i öst. I det nordöstra hörnet finns en sakristia med vindfång och toalett. Predikstolen, som på ritningen är fyrkantig och möjligen var tänkt utformad som predikstolen i Härlanda, är placerad i korets nordvästra hörn, längs väggen mot sakristian.

Bostadshuset är placerat i vinkel till kyrkan längsmed Landhausstraße och utgörs av ett trevåningshus, där källarvåningen i norr utgörs av källare och i söder av en suterrängvåning. Den norra delen av huset innehåller församlingslokaler, medan den södra innehåller bostäder. Den södra delen av huset är något smalare än den norra. I norra delens källarvåning finns kapprum, omklädningsrum, förråd och gymnastiksal. I den södra delens källarvåning finns förrådsutrymmen, tvättstuga och garage. På entrévåningen, som nås via höga trappor i öster, utgörs den norra delen av längan av en stor hall, expedition och rum för församlingssyster och kyrkoherde samt en skolsal och ett litet arkiv. Den södra delen innehåller bostad för vaktmästare och sköterska. På den tredje våningen finns i norr en bibliotekshörna kombinerat med trapphuset samt en stor församlingssal som spänner över husets hela bredd med fönster åt öster och väster. I det sydöstra hörnet finns en asymmetriskt placerad scen och i det sydvästra hörnet ett pentry. Den södra delen av längan består av kyrkoherdens bostad med vardagsrum, matsal, kök, sovrum, badrum, gästrum samt ett rum utan påskrift.

PÅSK

I det omarbetade förslaget ”Påsk” har bostadshus och församlingshus separerats. Kyrkan har också förändrats och är fortfarande en tvåskeppig hallkyrka, men där sidoskeppet på norra sidan är tämligen smalt. Koret är nu rakt avslutat och sakristian har placerats i en egen utbyggnad på södra sidan. På norra sidan har ett vapenhus eller vindfång tillkommit. Kyrkan är i ett plan. Dopfunten är placerad i öster, norr om altaret, delvis i det norra sidoskeppet. Altaret är fristående. Predikstolen är placerad på den södra väggen, i jämnhöjd med första bänkraden. I det nordvästra hörnet finns en liten värmekammare med ingång utifrån och trappa ned till en liten källare.

Kyrkan har endast ett litet fönster på den södra sidan, under orgelläktaren samt ett motsvarande litet fönster i väster, i mitten av huvudskeppet och korresponderande med ett litet fönster

i öster, mitt för altaret. Kyrkan är tänkt som ”en svensk landsortskyrka i två skepp med det smala sidoskeppet skilt från långhuset genom två breda valvbågar och med belysningen huvudsakligen från två stora fönster på norrväggen.”¹²⁴ Kyrkan är mot norr rakt avslutad, medan taket på västra, södra och östra sidan är valmat. Såväl vapenhuset som sakristian har enkla pulpettak avslutade mot kyrkans byggnadskropp.

Bostadshuset i två våningar med källare under halva huset är placerat sydväst om kyrkan, med den västra gaveln mot gatan. Det består till två tredjedelar av kyrkoherdens bostad med representationslokaler på entrévåningen. Den resterande tredjedelen består av ett trapphus samt en lägenhet om två rum och kök. På övervåningen finns en motsvarande lägenhet och hall samt kyrkoherdens sov- och gästrum. Kyrkoherdebostaden har tre utgångar; en direkt ur från entrévåningen samt en trapphuset mellan kyrkoherdebostaden och lägenheterna på vardera våningen. I norr har huset två hela våningar, medan övervåningen i söder har tre fjärdedels takhöjd och takkupor, detta genom att taknocken förskjutits något åt norr från centrum. Källarplanet utgörs av förråd, tvättstuga samt garage.

Församlingshuset är placerat längs Landhausstraße och har mot parken två våningar och mot gatan tre våningar, där källarvåningen utgörs av en suterrängvåning med gymnastiksal, omklädnings- och badrum, förråd, kök, arkiv och pannrum, samt en förbindelse med bostadshusets garage.

På entrévåningen finns från norr till söder först ett kapprum med trapphus och sedan en skolsal. Därefter följer en mindre hall och rum för församlingssystem respektive kyrkoherde, samt söder om dessa en expedition, som även kan nås från en ytterligare hall med trappa ner till källaren och upp till andra våningen. Slutligen finns på denna våning ett bibliotek. Den tredje våningen i församlingshuset består från norr till söder av ett trapphus och stolsförråd, därefter en församlingssal med fönster mot öster och en i norr asymmetriskt placerad scen i det nordvästra hörnet. Söder om församlingssalen finns ett litet tekök eller serveringsrum med mathiss från köket i källaren samt en trapphall samt längst söder ut ett sällskapsrum. Det enda fönster som vetter mot väster på denna våning är ett litet fönster i serveringsrummet. Ett fönster finns också åt söder i sällskapsrummet, annars är denna våning utåt sett sluten, men öppen in mot parken och kyrkan. Mellan församlingshuset och bostadshuset finns en bred trappa som leder upp från gatan och in i parken, där samtliga entréer återfinns.

¹²⁴ Larsson et al 1972, s. 55

DISKUSSION KRING FÖRSLAGEN

Utifrån parametrarna svensk och svenskkyrklig identitet skall jag diskutera de tre förslagen och i vilken utsträckning de svarade mot med tävlingsprogrammet. Jag kommer också att diskutera olika förslag till lösningar från arkitekternas sida och sätta dem i relation till hemlandets kyrkor.

Kyrkorådet hade i programmet tydligt angett att förslaget till kyrkobyggnad skulle utformas ”i anslutning till gammalsvensk kyrklig tradition”¹²⁵. Tävlingsprogrammets krav på en utformning i denna ”gammalsvenska kyrkliga” kan teoretiskt förstås som en mastersignifikant. Begreppet saknar en på förhand fixerad materiell innebörd och blir därför föremål för en diskursiv kamp, där de olika arkitekterna tävlar om att definiera dess innehåll. Utöver detta specificeras vilka övriga utrymmen som önskas i byggnaderna; bl a församlingssal, bibliotek och sällskapsrum, skolsal, pastorsexpedition, bostäder för pastor, lärarinna¹²⁶ och vaktmästare. Min bedömning är att alla tre förslagen uppfyller dessa krav, vilket framgår av det bevarade ritningsmaterialet från ”Templum Redivivum”, ”Höst” och ”Påsk”. Jag kommer därför särskilt att inrikta mig på kyrkan och kyrkoherdebostaden.

Lennart Thams förslag ”Templum Redivivum” visar en tämligen högrest kyrka som hade synts vida över bostadshuset vid gatan. Beroende på vad vi lägger i begreppet ”kyrka” eller ”sakral” är det en byggnad som i det yttre inte nödvändigtvis omedelbart för tankarna till en kyrka, medan interiören med sitt högresta långhus istället ger en tydlig känsla av detta. Tham försöker här fylla mastersignifikanten med innehåll genom att via ekvivalenskedjor länka samman sockenkyrkans ”enkelhet” med nodpunkten värdighet. Samtidigt utmanas detta historiserande ideal av samtida teologiska och funktionella strömningar hemifrån, såsom småkyrkörelsens fokus på församlingen och integrerade funktioner. Den svenskkyrkliga identiteten förhandlas därmed i spänningsfältet mellan historisk kontinuitet och efterkrigstidens pragmatiska modernism.

Kyrkans ingång är söder och innanför dörren står dopfunten, placerad långt i väster. Detta är en placering som Arthur Adell förespråkar i en prästmötesavhandling i Linköpings stift samma år (1954). Adell menar att dopfuntens placering i väster blir en liturgisk motpol till altaret i öster, men att den samtidigt skall placeras så att dopet kan ses av församlingen.¹²⁷ Olle Herrlin menade å sin sida att dopfuntens plats var i koret, eller allra helst i församlingens mitt.¹²⁸ Axel

¹²⁵ *Program för tävling om uppförande av svensk kyrka samt församlingshus i Berlin*, 1952 (VA)

¹²⁶ I kyrkorådets protokoll (bilaga 2) nämns såväl bostäder för församlingssystemer som lärarinna men i programmet (bilaga 3) finns bara kravet på lärarinnebostad kvar. Församlingssystemer och sköterska verkar användas parallellt i förslagen.

¹²⁷ Weman 2006, s. 123

¹²⁸ Weman 2006, s. 131

Rappe menar dock att dopfontens placering ”vid kyrkporten är ur symbolisk synpunkt det enda rätta för att åskådliggöra [dopets] innebörd av ett införande i kyrkan, ett upptagande i församlingen.”¹²⁹ Här ser vi hur förslaget speglar diskussionen i hemlandet, där olika teologiska strömningar tävlade om att definiera vad ett svenskt kyrkorum egentligen innebär.

De båda långa bänkraderna i typisk bussittning bidrar till känslan av långhuskyrka. Kyrkan är något avsmalnande åt öster, men prisjuryn konstaterar att avsmalnandet är ”allt för ringa för att överhuvudtaget ge någon effekt”. Juryn menar vidare att de kala väggarna och de högt placerade fönsterna tillsammans med pulpettaget ”torde ge en känsla av ödslighet, tomhet och instängdhet”.¹³⁰ Diskursteoretiskt kan detta förstås som att förslaget hamnar utanför den svenskkyrkliga ekvivalenskedjan. Nodpunkten ”värdighet” hamnar på så sätt i opposition till storstadens profana tomhet. Det omarbetade förslaget ger däremot en helt annan känsla, där arkitekten tänkt sig stora fönster mot söder och eventuellt en stor väggmålning i öster. Här har han också placerat belysningsarmaturer över bänkarna. Ett tredje förslag ”Templum redivivum – en tänkbar utveckling” visar en kyrka med ett sadeltak och många ljusinsläpp från söder. Kyrkan har fått ett altarskåp i medeltida stil, något som tydligt skulle bidra till *atmosfären* och det medeltidsideal som återkommer. Utifrån perspektivbilderna menar jag att denna kyrka präglas av *värdighet* och *lugn*. Det är en tämligen *sakral* stämning över rummet. Tegelblinderingarna på kyrkans östsida knyter an till svensk medeltida kyrkobyggnadstradition.

Vad gäller kyrkoherdebostaden har inga förändringar vidtagits vid omtävlan. Kyrkoherdebostaden i en våning har en yta motsvarande ”vad som tillkommer en inom Sverige bosatt kyrkoherde”. Den har sju rum och kök och en rejält tilltagen hall. Matsal och vardagsrum är stora, vilket också gäller köket. Min bedömning är att bostaden väl hade svarat mot de behov och krav som kunde ställas på en utlandskyrkoherdes bostad, med väl tilltagna sällskapsytor. Mottot var ”Templum redivivum” – det återuppståndna templet, och något av detta torde också kunna anas i kyrkoherdebostaden, som på många sätt anknyter till en *svensk prästgård* på landet, även om den inte har en traditionell sexdelad plan som i många fall var vanlig. Det svarat således mot nodpunkterna *värdighet*, *trygghet* och *balans*. Tham tycks också ha varit mån om *funktionen*, där kök, jungfrukammare och serveringsrum är praktiskt grupperade intill matsalen och där såväl matsal som vardagsrum har direkt ingång från hallen. Rummens placering ger en viss avskildhet till sovrummen, som nås via en egen dörr i hallen eller via vardagsrummet. Sammantaget menar jag att kyrkoherdebostaden klart motsvarar de krav som kunde ställas på en

¹²⁹ Rappe 1962, s. 163

¹³⁰ *Förslag till utlåtande rörande tävlingsförslag till svensk kyrka i Berlin*. U å. O II:9 VA SKAU. Jfr även Eyvind Bratt t. Hakon Ahlberg 13.1.1953 vol. O II:9 VA SKAU

kyrkoherdebostad vid denna tid, vilket också var intentionen. Den fungerar väl för representation, men har också en mer privat del som ger prästfamiljen viss möjlighet till avskildhet från den offentliga delen av bostaden, vilket även tycks vara Bratt och Janssons uppfattning i det brev de skriver till Hakon Ahlberg.¹³¹

I förslaget ”Höst” föreslår Peter Celsing en tvåskeppig hallkyrka med ett absidförsett kor. Vi kan jämföra med Celsings förslag nr 3 och nr 4 till Härlanda kyrka. Ridderstedt framhåller också att förslaget i Härlanda har stora likheter med förslaget till ny kyrka i Berlin¹³², vilket är lätt att se. Av ritningen är det svårt att skaffa sig en tydlig känsla av kyrkan, men element som framträder som stämningsskapande och bidragande till en gammalsvensk kyrklig diskurs och tradition är absiden med sitt lilla fönster och de små fönsteröppningarna, som torde ha bidragit till en medeltida *sakral* stämning, *atmosfär* och *särart*. En tvåskeppig kyrka är förhållandevis ovanlig på det svenska fastlandet, även om det nog går att finna exempel i så gott som samtliga stift. På Gotland däremot är detta en mycket vanlig typ av kyrka. Dopfunten står, på samma sätt som i Thams ”Templum Redivivum” i väster. Altaret är fristående och tyder på att Celsing här tagit intryck av den pågående kyrkorumsdebatten i Sverige.¹³³ Kyrkorummet kritiserar av prisjuryn för att sakna vapenhus, något som anses kunna ”medföra obehagligt drag i kyrkorummet vintertid”, samtidigt som man menar att förslaget ”ger löften om en byggnad av gammalsvensk karaktär”.¹³⁴ Kyrkan är relativt hög och hade kunnat ses över församlings- och bostads- huset och på så sätt skvallrat om en kyrklig närvaro. Om kyrkoherdebostaden säger prisjuryn bara att den ”synes vara väl liten och är inte särskilt trevligt anordnad”. Av förslaget framgår att den omfattar sex rum förlagda till en och samma våning. Vardagsrummet är väl tilltaget men tycks också vara förbundet med en lång och öppen hall, medan matsalen är förhållandevis liten och kan endast nås via vardagsrummet (eller köket), vilket torde ha utgjort ett problem vid den myckna representation som sannolikt förekommit och som Santell pekar på¹³⁵. Vidare finns ett gästrum samt två sovrum och ett rum utan påskrift, vilket antagligen är tredje sovrum. Sovrummen är förbundna med den långa hall som slutar i vardagsrummet och på så sätt blir sovrummen

¹³¹ Eyvind Bratt t. Hakon Ahlberg 13.1.1953 vol. O II:9 VA SKAU

¹³² Ridderstedt 1998, s. 73–75. Se också Johansson (red.), Caldenby & Coxner Ringlander 2008, s. 26–29.

¹³³ Bexell 2015, s. 424: ”Med inspiration från den kontinentala folkliturgiska rörelsen hade fristående altare och *versus populum*-liturgin introducerats i Sverige redan 1938 av Gunnar Rosendal, då Sankt Petri kapell i Osby kyrka togs i bruk. Men redan dessförinnan hade saken varit på tal i Uppsala domkyrka. När Ansgarskapellet planerades hade domkyrkosysslomannen Nils Johan Söderberg (1851–1941) föreslagit att altaret skulle stå fristående från väggen så att prästen skulle kunna stå bakom detta, vänd mot församlingen. Domkapitlet fann emellertid att det ’icke hade anledning att uttala sig’ i frågan och denna fick falla. Vid seklets mitt fanns en inflytelserik förespråkare i prosten Axel Rappe (1904–83; domkyrkokomminister i Strängnäs), som i sin prästmötesavhandling *Domus Ecclesiae* (1962) utvecklade denna kyrkorumsteologi.”

¹³⁴ Förslag till utlåtande rörande tävlingsförslag till svensk kyrka i Berlin. U å. O II:9 VA SKAU

¹³⁵ Santell 2023, s. 190

knappast vare sig avskilda eller privata i förhållande till de mer officiella delarna. Sammantaget menar jag att förslaget ”Höst” knappast kunde uppfylla de krav som kunde ställas på en prästgård hemma eller utomlands vid denna tid. Grupperingen av byggnaderna karaktäriseras av prisjuryn som ”god” och den ”ger anläggningen en lugn och värdig karaktär”. Dessa två ord, ”lugn” och ”värdig” synes korrespondera med det eftersträlvade idealet och är exempel på en estetisk *måttfullhet*, som kan uttrycka *balans*, eller till och med tangerande ett folkhemsideal.

Förslaget ”Påsk” har en helt omarbetad kyrkobyggnad, som fortfarande är tvåskeppig, men där det norra skeppet är mycket smalt. Arkitekten har hörsammat kritiken och tillfogat ett vapenhus. Sakristian har också fått en egen byggnad. Ljusinsläppen har ökats, men koncentrerats till norrsidan, förutom tre små fönster. Jag menar att denna kyrka är både nyskapande och i tydlig gammalsvensk tradition samtidigt. Det är en typisk långhuskyrka med en utformning vanlig i många svenska landsortskyrkor. Altaret är placerat fritt från väggen och tre trappsteg upp. Dopfunten är placerad i öster, till skillnad mot i de två andra förslagen. Vi kan här se samma spänning gällande dopfontens placering i den svenska debatten på hemmaplan som i förslagen. Predikstolen har på sydsvenskt vis fått sin placering på den södra sidan. Artur Adell argumenterade samma år mot predikstolen¹³⁶, men det är rimligt att anta att en kyrka helt utan predikstol vid denna tid hade betraktats som långt mer radikalt än dopfontens placering i väster.

De kalkade tegelväggarna och kalkstensgolvet talar sitt tydligt svenska språk – ett tecken på materiell identitet – och torde ha gett en *känsla* och *atmosfär* som påminde om snart sagt vilken medeltida kyrka som helst. Utsidan med sitt på tre sidor valmade tak skulle möjligen ha kunnat kännas mer främmande. Sociologen Göran Gustafsson har i sina studier av efterkrigstidens förortskyrkor pekat på att en mer avancerad eller modern arkitektur ofta kan skapa en känsla av främlingskap hos den mer sporadiska kyrkobesökaren.¹³⁷ Även om Gustafsson studerade hemmaplan under ett senare decennium, är frågan relevant för Berlin: fanns det en risk att Celsings arkitektur distanserade de utlandssvenskar som sökte en trygg och igenkännbar gammalsvensk tradition? Kanske skulle kyrkan, i samklang med Härlanda kyrka, ändå ha betraktats som en av samtidens viktigaste byggnader¹³⁸, åtminstone vad gäller *svensk arkitektur* utomlands.

I Celsingarkivet finns skisser på ett stort ark som visar att Celsing, som så ofta, prövade andra utformningar av kyrkan.¹³⁹ Kgl. Byggnadsstyrelsen och Gunnar Wejke ”förutsätter att

¹³⁶ Weman 2006, s. 122

¹³⁷ Gustafsson 1979, s. 48

¹³⁸ Hagelqvist 2010, s. 243

¹³⁹ Svenska kyrkan Berlin, Kyrka, Arb. ritn. 10-92, No. 21, Mapp I. CA Sthlm.

kyrkobyggnadens takkonstruktion blir föremål för ytterligare studium vid förslaget fortsatta utarbetande”.¹⁴⁰

När det gäller kyrkoherdebostadens utformning skiljer den sig från de båda andra förslagen, genom att vara uppdelad i två våningar. Nedervåningen rymmer representationsrummen med en genomgående hall och på dess högra sida en matsal i husets bredd och ett vardagsrum i dess vänstra hörn. Här finns också kök, serveringsrum och en jungfrukammare. Övervåningen rymmer privata sovrum samt ett gästrum med egen toalett och egen utgång till trapphuset mellan kyrkoherdebostaden och lägenheterna. Denna bostad kom dock att omarbetas på olika sätt, även om dess grundplan i princip låg kvar. Den största skillnaden mot förslaget torde vara att ett privat vardagsrum för prästfamiljen ordnades mot den östra gaveln i övervåningen.

Det får givetvis förutsättas att också ”Templum redivivum” och ”Höst” genomgått flera förändringar om något av dessa förslag vunnit. Givet den kravspecifikation som fanns i tävlingsprogrammet är det min uppfattning att ”Templum Redivivum” i sitt sista förslag – den möjliga utvecklingen – låg närmast önskemålen, något som också Bratt och Jansson var inne på i sitt brev till Hakon Ahlberg.¹⁴¹ Kanske var det så, att detta egentligen var ett bättre förslag än det segrande? Lennart Tham var ingen okänd arkitekt i sin samtid, men heller inte någon av de mer namnkunniga. Peter Celsing var vid denna tid en arkitekt på uppgång, som trots sin ringa ålder inte varit okänd ens när han lämnade KTH, och som genom sitt flitiga deltagande i olika arkitekttävlingar och genom sina verk kom att bli en av Sveriges mest namnkunniga arkitekter och en av de främsta kyrkoarkitekterna¹⁴². Det går inte att utesluta att detta, trots att tävlingen var anonym, spelade åtminstone en viss roll vid prisjuryns utlåtande. Med hänvisning till breven ovan menar jag också att Janssons personliga kontakter spelade stor roll här. Förslaget ”Höst” får ändå sägas vara tämligen skissartat, medan ”Templum Redivivum” i sin utformning och presentation är väl genomarbetat. ”Påsk” intar en klar mellanposition. Frågan är om det idag spelar någon roll för den svenska identiteten att det är Peter Celsing som ritat byggnaderna, eller om det inte gjort någon som helst skillnad om det varit Lennart Tham. Idag kan vi också konstatera att valet av Celsing fixerade den svenska identiteten i Berlin som något modernt och konstnärligt progressivt, snarare än enbart bakåtblickande. Om tävlingsprogrammets krav på ”gammalsvensk tradition” tolkas strikt materiellt och funktionellt låg Thams ”Templum Redivivum” i sitt sista förslag närmast idealet. Genom att välja Celsing fick församlingen en

¹⁴⁰ Gunnar Wejke t. Konungen. Kopia till Peter Celsing. 25.5.1954. vol. 21 CA Sthlm

¹⁴¹ Eyvind Bratt t. Hakon Ahlberg 13.1.1953 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁴² Hagelqvist 2010, s 241–246

byggnad som inte bara imiterade hemlandets traditioner, utan som aktivt klev in i – och formade – den samtida svenska arkitekturhistorien.

BYGGNATIONEN

BYGGSTART OCH KULTURKROCKAR

I detta avsnitt undersöker jag den korrespondens som utväxlades mellan Heribert Jansson och Peter Celsing (och hans arkitektkontor). Breven visar hur de olika aktörerna förhandlar kring praktiska frågor, men visar också på maktkamp mellan olika aktörer och irritation över att den ena parten inte gör vad den andra förväntar sig. Korrespondensen är då och då redovisad på detaljnivå, när detta tillför något särskilt i fråga om identitet. I slutet av avsnittet ger jag också exempel på inköp från svenska firmor som ett led i att skapa en svensk atmosfär i husen.

Den 7 juni 1953 beslutar stiftelsen ”enhälligt att till grund för byggnadsarbetet antaga det av arkitekten SAR Peter Celsing författade förslaget ’Påsk’.”¹⁴³ Den 14 juni 1953 skriver Heribert Jansson till Peter Celsing och tackar för besök och hjälp att komma igång med byggnadsfrågan. Vid stiftelsens sammanträde har det också beslutats att ruinerna efter det gamla huset skall rivas till marknivå och att vad som eventuellt är användbart skall ingå i grundläggningen av det nya huset, som dessvärre måste flytta två meter in på gården, då gatan skall breddas. En överlåtelse av mark har skett tidigare, vilket ingen tydligen visste.¹⁴⁴ Jansson skall återkomma till Celsing om disponeringen av församlingshuset.¹⁴⁵ Utifrån förslagsritningarna, korrespondens och efterföljande ritningar, samt en okulärbesiktning i nutid är det lätt att konstatera att få saker i församlingshuset ändrades i jämförelse med förslaget. Ett antal detaljer, givetvis, men få genomgripande förändringar.

Arkitekt Karl Streckebach blir lokal byggnadskontrollant i Berlin¹⁴⁶ och den som sköter de lokala kontakterna med bl a *Baupolizei*. Kyrkrådet har en önskan om att församlingshuset skall bli färdigt under 1954, ”vilket såväl kyrkorådet som församlingen vänta sig.”¹⁴⁷ Den 16 februari kommer ritningar till församlingshuset från Celsings arkitektkontor.¹⁴⁸ I april 1954 börjar Jansson fundera på om de kanske behöver Byggnadsstyrelsens och Domkapitlets i Uppsala formella

¹⁴³ Protokoll vid Stiftelsen för Svenska Victoriaförsamlingen 7.6.1953. FX:23 VA Berl

¹⁴⁴ Protokoll Stiftelsen för Svenska Victoriaförsamlingen 24.7.1953. FX:23 VA Berl

¹⁴⁵ Heribert Jansson t. Peter Celsing 14.7.1953 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁴⁶ Heribert Jansson t. Peter Celsings arkitektkontor 3.10.1953 vol. O II:9 VA SKAU; Protokoll vid Stiftelsen för Svenska Victoriaförsamlingen 7.7.1953. FX:23 VA Berl

¹⁴⁷ Heribert Jansson t. Peter Celsings arkitektkontor 26.1.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁴⁸ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 16.2.1954 vol. O II:9 VA SKAU

godkännande för att starta bygget och han ber Celsing om råd.¹⁴⁹ Celsing skall undersöka saken och återkomma.¹⁵⁰ Det visar sig efter en tid att en anhållan om fastställande av förslag till ny kyrka, församlings- och bostadshus skall ställas till Konungen. Härvid skall bifogas ”1) kostnadsförslag¹⁵¹, 2) uppgift om donationsmedel finns att tillgå, 3) bevis att Victoriaförsamlingens beslut att antaga förslaget vunnit laga kraft.”¹⁵² Därefter skall ärendet gå på remiss både till Kgl. Byggnadsstyrelsen och Domkapitlet. Detta är inte specifikt för utlandskyrkan, utan var den normala gången vid denna tid.

Arbetet med detaljritningar pågår dock redan för fullt. Den 11 juni skriver Göte Lundström från Peter Celsings arkitektkontor att de inte fått nödvändiga uppgifter som efterlystes redan den 12 april – Streckebach gör tydligen ritningar efter Celsings ritningar, och nu behövs svar om tekniska detaljer som frisklufts- och evakueringskanaler, samt köksuppställning. Det positiva är dock att ansökan hos Konungen förlöpt väl och att Byggnadsstyrelsen tillstyrker att förslaget fastställs.¹⁵³ Peter Celsing far ner till Berlin och har prov på tegelsten med sig, men den sorten finns inte att få tag på. Heribert Jansson skickar en *holländsk* tegelsten¹⁵⁴ med biskop Cullberg i Västerås som varit på besök i församlingen.¹⁵⁵ Celsing accepterar Janssons förslag.¹⁵⁶ Ur ett identitetsskapande perspektiv är det intressant att detta val görs. Det tegel som fanns i Berlin vid denna tid var av dålig kvalitet, men ett alternativ borde ha varit att importera svenskt tegel till Berlin. Sannolikt är det estetiska överväganden som går före strävanden om svenskhet – eller så anser de att tegel som tegel är en god representant för svensk arkitektur och byggnadskultur. Identiteten är förhandlingsbar, samtidigt som det sker en ideologisk förskjutning där ”materiel svenskhet” omförhandlas; det är inte längre materialets geografiska ursprung som är det primära, utan dess förmåga att förmedla en historisk kontinuitet till den svenska medeltiden.

¹⁴⁹ Heribert Jansson t. Peter Celsing 7.4.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁵⁰ Peter Celsing t. Heribert Jansson 9.4.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁵¹ Karl Streckebach 5.5.1954 vol. O II:9 VA SKAU. Församlingshuset, 30,20x8,40 m beräknas totalt kosta DM 210 000:- + 20 000:- för inredning, bostadshuset 30,20x8,20 m beräknas kosta DM 145 000:- + 10 000:- för inredning och slutligen kyrkan 24,00x12,00 m beräknas, inklusive inredning och orgel, kosta DM 340 000:- – totalkostnad DM 725 000:-¹⁵¹ Samtidigt har man i Sundsvalls sparbank 150 000:- SEK, samt Likvidationsnämndens pengar – utan uppgift. En DM motsvarade 1954 ca 1,21 SEK enligt <https://www.historicalstatistics.org> (hämtad 20260301). Det betyder att kostnaden i SEK skulle vara 254 100:- + 24 200:- för församlingshuset, 175 450:- + 12 100:- för bostadshuset och 411 400:- för kyrkan; totalt 877 250:- Enligt <https://www.ekonomifakta.se/> motsvarar 877 250:- ungefär 16,5 miljoner 2026 men ungefär 53 miljoner räknat på löneindex: <https://historicalstatistics.org/Jamforelsepris.htm>

¹⁵² Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 22.4.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁵³ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 11.6.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁵⁴ Formatet på en holländsk tegelsten är vanligen 210x100x50 (LxBxH), vilket stämmer med byggnaderna i Berlin. En svensk tegelsten har vanligen formatet 250x120x62. Det format som finns att få tag på i Berlin är 240x110x52, vilket tycks ligga närmst danskt tegel: 228x108x54 mm.

¹⁵⁵ Heribert Jansson t. Peter Celsing 14.7.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁵⁶ Ridderstedt 1998, not 85, s. 91

I Berlin börjar nu planeringen av församlingshuset och inför arbetet med köksinredningen i församlingshuset begär Celsings arkitektkontor uppgifter på hur många portioner ("eintopfgerichte") som serveras och hur många gånger i veckan; hur många kaffegäster som serveras åt gången; hur stora livsmedelsförråd i kylskåp respektive skafferi och så vidare. Arkitektkontoret frågar om personalens storlek och hur porslinet skall diskas och förvaras. *Funktionen* är här viktig så att *församlingslivet* skall kunna fungera. Dessutom önskar sig arkitektkontoret broschyrer på mathissar.¹⁵⁷ Jansson svarar att de inte längre har någon regelbunden matservering, annat än vid jul och ibland på sommaren, men då brukar det vara ungefär 200 personer. "Kaffe serveras däremot allt för ofta" fortsätter Jansson med ironisk underton, och då till mellan 150 och 200 personer.¹⁵⁸ Här blir den kollektiva och kontextuella identiteten tydlig; *kyrkkaffet* som identitetsskapande diskurs och praktik. Av brevet framgår att ett kök är planerat i källaren och ett "teekök" i anslutning till församlingssalen på andra våningen. Därav förfrågan om mathissen. (Teköket används nu mer som sakristia).

En viss irritation från Sverige kan anas, när Celsings arkitektkontor den 5 augusti 1954 efterlyser ritningar från Tyskland, denna gång från Roloff, som arbetar med ventilationen.¹⁵⁹ Redan fem dagar senare kommer ett nytt brev från arkitektkontoret, där de frågar om fläktar eftersom det tycks skilja sig mellan svensk och tysk standard – *och de vill gärna arbeta efter svensk*.¹⁶⁰ Celsing förkortar sin semester, men skjuter upp sin Berlinresa, eftersom de fortfarande inte fått erforderliga ritningar. I Stockholm har kontoret tröttnat och anlitat en ingenjörsfirma, som granskar ritningar och ändrar om det behövs. Denna spänning mellan tysk och svensk byggnadskultur blir i sig en arena där identiteten förhandlas och formas.¹⁶¹

Den 24 september 1954 godkände den svenska regeringen ritningarna¹⁶² efter hörande med församlingens kyrkostämma¹⁶³. Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet är intresserade av att publicera bilder på bygget och Celsings Arkitektkontor ber Jansson att ta med modellen av anläggningen till Stockholm.¹⁶⁴

Många fördröjningar har skett, inte minst på grund av kulturkrockar och språkförbistringar med den tyske arkitekten Streckebach. Jansson ursäktar sig till Celsing för detta, men också för valet av byggfirma. Fem firmor lämnade anbud och Peter Celsing önskade att Berlinische

¹⁵⁷ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 21.7.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁵⁸ Heribert Jansson t. Peter Celsings arkitektkontor 24.7.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁵⁹ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 5.8.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁶⁰ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 10.8.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁶¹ Jfr Mack 2015, s. 408

¹⁶² Ridderstedt 1998, s. 91; SvD 1954-09-25

¹⁶³ Kungliga Ecklesiastikdepartementet t. Heribert Jansson 10.8.1954 vol. O II:9 VA SKAU. Utdrag ur protokoll vid extra kyrkostämma 29.8.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁶⁴ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 5.10.1954 vol. O II:9 VA SKAU

Baugestellschaft skulle få arbetet, men när kyrkrådet räknat på saken igen visade det sig att deras anbud blev allt för högt och arbetet går i stället till firma Toebelmann & Co.¹⁶⁵ Här finns material för en framtida studie: tydligen var det problem med Toebelmann & Co och man inledde en process för att redan ut felaktigheter och garantiärenden. För bostaden kommer kyrkrådet senare att välja en annan firma – sannolikt inte bara av kostnadsskäl.

MAKTKAMP PÅ DISTANS OCH EKONOMISKA DISPYTER

Att det inte är lätt att bygga på distans framgår med all önskvärd tydlighet. Jag vill här peka på ett tydligt exempel i ett formellt, men tämligen irriterat brev från Celsings arkitektkontor den 11 oktober 1954. Det har blivit fel i mätningarna av plushöjder och byggnadsarbetarna har schaktat fel så att huset inte kan förläggas som planerat.

Vi vore tacksamma, om Ni för Streckebach ville framhålla vikten av att han svarar omgående på våra brev. Då skulle en sådan tråkig sak inte behöva upprepas. Det är omöjligt för oss att sköta bygget på ett riktigt sätt, när vi får meddelande om, att de åtgärder vi föreslår till dess gagn, förhindras genom byggnadsarbeten, som utföras efter det vi gett uppgifter om dessa åtgärder.

Vad det [ändrade] läget angår, önskar vi omgående uppgifter av [Streckebach] om exakta plushöjden på källargolv och gårdsplan. Förstå då kan vi ändra våra ritningar. Det blir fasadritningen, sektioner, yttertrappa och vissa detaljritningar som måste justeras. Vi emotser sedan regelbunden veckorapport från S.¹⁶⁶

Det gäller samtidigt att hålla arkitekten – och vännen – på gott humör.

Broder!

Jag får säga att jag blev inte lite förvånad, när jag fick brevet i dag. Ditt brev av den 20.9. har Streckebach trots uppmaning ej visat mig ("hade glömt det"). Ordet "Kote" skulle han ej ha förstått, vilket i så fall kunde kontrollerats genom lexikon. Nu ber jag att alla brev till Streckebach skickas i kuvert adresserade till mig, så att jag kan se vad som står i dem. Det tycks vara det enda riktiga. Det vållar mig icke ringa bekymmer, att sådana här missförstånd skall behöva uppstå. Nu hoppas jag vad denna höjdskillnad angår, saken kan ordnas till någorlunda tillfredsställelse. Jag har alltid varit angelägen om att Dina intentioner skola följas och hoppas, att i fortsättningen några missförstånd ej skola uppstå.

¹⁶⁵ Protokoll med styrelsen för Stiftelsen svenska Victoriaförsamlingen 7.9.1954, §2. FX:23 VA Berl; Heribert Jansson t. Peter Celsing 9.10.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁶⁶ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 11.10.1954 vol. O II:9 VA SKAU

Kanske det kan uppstå svårigheter att fylla ut källargolvet till ca 30 cm, men anser Du det vara betänkligt, om källaren blir litet högre i taket? Streckebach föreslår 20 cm fyllning, vad anser Du om det?

Hjärtligaste hälsningar från

Din tillgivne¹⁶⁷ [Heribert Jansson]

När Jansson talar om Celsings *intentioner* är det en identitet som förhandlas – ”Vi ber att få tacka för Eder hjälp att genomföra, att församlingshuset placeras enligt våra ritningar. Vi gläder oss mycket åt att det kommer att få detta läge, som vi anser det utan tvivel fördelaktigaste.”¹⁶⁸ Nu är tonen en annan och kontoret föreslår att fönstren till huset skall tillverkas i Tyskland (genom Åtvidabergs-fönstrets tyska licenstagare Konrad Lindhorst GmbH)¹⁶⁹ – ”man har ju också då fördelen av enklare och effektivare kontroll.”¹⁷⁰ Här kan vi se hur identiteten åter igen förhandlas, men med pragmatiska inslag – svenskt byggmaterial får ge vika för enklare och effektivare kontroll.

Från firma Sjöö Fabriks AB kommer ett ordererkännande på köksinredning, och Jansson ser sig förbigången av Celsings arkitektkontor – ”Då det här gäller en större utgift måste saken egentligen underställas styrelsen vid sammanträde, varför jag är förvånad över att erhålla meddelandet i form av ett ordererkännande.” Han konstaterar att saken får ha sin gång, men har invändningar mot att spisar och kylskåp skall köpas i Sverige, när det antagligen går att få billigare i Berlin. Samtidigt som kyrkorådet gärna vill hålla ner kostnaden genom att köpa lokalt, letar Jansson efter svenska märken som saluförs i Berlin; ett ytterligare exempel på pragmatism.

Svenska Dagbladet var som nämnt på plats och rapporterar den 24 november att spaden sattes i jorden redan samma dag, den 24 september, som ritningarna godkändes, och att bygget av församlingshuset påbörjades. Jansson säger i intervju att de inte vet när själva kyrkan och bostadshuset kan börja byggas. Pengar fattas och den enda regelbundna inkomsten är riksskollikten. Församlingen hoppas på givmilda donatorer och på den femte julbasaren.¹⁷¹

¹⁶⁷ Heribert Jansson t. Peter Celsing 13.10.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁶⁸ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 14.10.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁶⁹ Åtvidabergs-fönstret t. Peter Celsing 5.10.1954 vol. 21 CA Sthlm; Konrad Lindhorst GmbH t. Svenska Victorieförsamlingen i Berlin, olika datum, vol. O II:8 VA SKAU

¹⁷⁰ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 14.10.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁷¹ SvD 1954-11-24

Åter igen är man från Celsings kontor irriterade på hur arbetet utförs på plats. Jag uppfattar det inte bara som praktikaliteter, utan också som ideologisk fråga, men också en viktig identitetsmarkör.

De toebelmans brev bifogade fotografierna visar, att murverket ej murats i det förband, som åskådliggörs å ritning nr 16. Då vi ej hört talas om något skäl för ändring av förbandet, har vi tagit för givet, att murverket utförts så som vi önska. Det synes oss vara kontrollantens självklara plikt att kontrollera, att bygget utföres enligt våra ritningar. För oss verkar det beklämmande, att Streckebach på grund av bristande noggrannhet låter mycket av vårt arbete gå till spillo. Det kan tyckas, att detta ej är en viktig sak, men det är ju ändå det valda murförbandet som kommer att ge fasaderna den ytkaraktär, som vi eftersträvar.

Det är väl för närvarande omöjligt att korrigera den redan murade fasaden, vilket vi helst såge, men vi vill på det bestämdaste framhålla, att det framtida mureriet utföres enligt förband på vår ritn. 16. Vi sänder två omgångar kopior av denna ritning, där mönstret är framhåvet genom kraftiga linjer, och ville bedja Eder ha vänligheten att överlämna dem till Streckebach, så att de kan efterföljas på arbetsplatsen.¹⁷²

Från Celsings kontor anser de att personerna i Berlin, särskilt Streckebach, inte är lyhörda. Här finns också ett maktperspektiv; det är arkitekten och arkitektkontoret som äger byggnadens estetik och gestaltning, samtidigt som Streckebach och firma Toebelmann & Co äger slutresultatet. Här blir det ett problem och en krock, där den svenska identiteten hotas. Orsaken är ”bristande noggrannhet” som låter ”vårt arbete gå till spillo”, men också tyska byggnormer och Streckebachs lokala inflytande. Lösningen är att det framtida mureriet skall utföras enligt ritningar som sänds, och att Jansson själv får överlämna ritningar till Streckebach så att de följs för kommande arbeten. Vi kan i denna konflikt se hur identiteten förhandlas – det är viktigt att ”bygget utföres enligt våra ritningar”, eftersom det är ett svenskt hus som skall byggas, och som skall visa svensk identitet. Samtidigt kan vi möjligen urskilja en tysk kultur här, som ju annars brukar anses behäftad med ”ordning”. Kanske är det en mindre maktkamp mellan två arkitekter?

Det förefaller säkrast att någon kommer – arkitekt Celsing är själv förhindrad, men Göte Lundström kan resa i hans ställe.¹⁷³ Av brevet framgår också att inte bara brev utan också telefonkontakt mellan Stockholm och Berlin förekommer. I och med detta kan vi utom allt tvivel ställa att vissa avgöranden avhandlas per telefon och därför saknas i de skriftliga källorna. Ofta

¹⁷² Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 2.11.1954 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁷³ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 5.11.1954 vol. O II:9 VA SKAU

kan dock spår av dessa anas i brev. På brevet finns också en påskrift om att Jansson svarat via telegram.

Från firma Sjöö Fabriks AB kommer nu inredningen, som församlingen önskar få levererad som diplomatgods genom generalkonsulatet.¹⁷⁴ Här blir det tydligt hur kyrka och diplomati vid denna tid samarbetar och hur det för den svenska stadskyrkan inte vållade problem att få hjälp via beskickningen.

Bygget av församlingshuset börjar under 1955 att gå in i sitt slutskede. Jansson har varit i Stockholm och skriver till Peter Celsing att det är ”kyrkorådets avsikt att omedelbart och i ett sammanhang fortsätta bygget inom ramen för våra tillgångar. För att få igång prästgårdsbygget så snart som möjligt behöva vi dock utförligare ritningar och en preliminär arbetsbeskrivning så att vi kunna infordra anbud, utarbeta hållfasthetsberäkningar och på grund härav erhålla Bau-polizei's godkännande.”¹⁷⁵ Vi kan se att kyrkorådet tar aktiv del i byggplanerna, då Jansson i samma brev skriver ”Kyrkorådet är införstått med ditt förslag till prästgård, men önskar vissa ändringar i rummens planering vad kyrkoherdebostaden beträffar.” En balkong på östra gaveln och en utgång till trädgården från matsalen står på önskelistan.¹⁷⁶

Plötsligt är det nu istället kyrkorådet i Berlin och Jansson som finner att Celsing inte gjort vad de önskar.

Kyrkorådet i Svenska Victoriaförsamlingen beslöt vid sammanträde i mars att byggnadsarbetet skulle omedelbart fortsätta och som nästa etapp en prästgård skulle uppföras, dock med den uttryckliga reservationen, att rumsplaneringen skulle förändras enligt bestämda önskemål kyrkorådet hade med hänsyn till den speciella funktion en utlandskyrkoherdes bostad har. [...] I de ritningar som sedan dess [Janssons besök i Stockholm] förfärdigats har emellertid ingen som helst hänsyn tagits härtill, vilket kyrkorådet finner anmärkningsvärt. Med anledning härav ber kyrkorådet att än en gång få påpeka att byggnaden kommer icke att utföras enligt Edra ritningar med mindre dessa önskemål verkligen beaktas.¹⁷⁷

Problemet är att arkitekten eller hans kontor inte har följt kyrkorådets anvisningar om ändrad rumsplanering – en rumsplanering som skall uttrycka såväl nationell som svenskkyrklig identitet och då blir det åter igen en förhandlingsfråga kring olika diskurser. Heribert Jansson hänvisar särskilt till ”den speciella funktion en utlandskyrkoherdes bostad har”¹⁷⁸, och torde då särskilt syfta på den stundom omfångsrika representationen. Orsaken kan vi av brevet inte

¹⁷⁴ Heribert Jansson t. generalkonsul Hugo Tamm 18.3.1955 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁷⁵ Heribert Jansson t. Peter Celsing 21.4.1955 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁷⁶ Heribert Jansson t. Peter Celsing 21.4.1955 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁷⁷ Kyrkorådet gm Heribert Jansson t. Peter Celsing 30.5.1955 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁷⁸ Jfr Santell 2023.

skönja, och kyrkorådet kan heller inte finna någon orsak till det, utan finner det istället ”anmärkningsvärt”. Lösningen är att bygget inte kommer till stånd med mindre att ritningarna ändras i enlighet med kyrkorådets önskemål. I olika skrifter har dock Celsings stora flexibilitet framhållits, vilket ger anledning att tro att denna problematik snabbt rättades till på ritkontoret.¹⁷⁹

Härefter är det tyst i brevväxlingen – med undantag av några brev som berör kostnader och arkitektens arvode. Kyrkostämman har den 22 maj 1955 beslutat att bygget av prästgården skall följa ”med hänsyn till de praktiska och ekonomiska fördelar detta skulle innebära.”¹⁸⁰ I Celsing-arkivet har jag kunnat återfinna några ytterligare brev. 21 september 1955 skriver Göte Lundström på Celsings arkitektkontor att ritningarna till bostadshuset skall sändas till Streckebach för kostnadsberäkning och offerter på kök från två svenska firmor, Sjöo och Haglund, bifogas. Lundström konstaterar torrt att efter ”vad jag kan förstå är ni väl ännu icke klara att sätta spaden i jorden?”¹⁸¹

Från församlingens revisorer kommer en skrivelse, som redovisas på kyrkorådet den 6 oktober 1955 under §1. Tyvärr saknas bilagan i kopiorna i Victoriaförsamlingens arkiv i Berlin, men det framgår att kyrkorådet beslutar låta revisorerna ta del av alla handlingar och räkenskaper rörande församlingens byggnadsförehavanden, samt upprepa sina synpunkter på kommande kyrkoråd. I samma protokoll, §4, beslutas att gå vidare med prästgårdsbygget.¹⁸²

Den 27 oktober är revisorerna inbjudna till kyrkorådet. De ”betonade värdet av det arbete som blivit nedlagt på åstadkommandet av församlingshuset”, men påpekade även ”att de ökade kostnader som bygget medfört i förhållande till de ursprungliga beräkningarna, icke vore motiverade enbart av prishöjningar m.m.” Revisorerna menade att ”mycket kunde återföras på bristande samarbete dels mellan arkitekt och styrelse, dels arkitekt och Herr Streckebach.” Enligt revisorerna hade styrelsen ”lämnat arkitekten allt för fria händer.” Revisorn Falk ”ifrågasatte, om man med hänsyn till församlingsmedlemmarnas ekonomiska förhållanden hade behövt bygga ett sådant lyxhus.” Enbart ventilation och koppartak hade kostat 80 000 DM. Vidare menade Falk ”att pastorn ensam bestämt det mesta och de övriga ledamöterna i styrelsen tagit allt för lite del i arbetet. Man finge ju utgå ifrån att ledamöterna i styrelsen vore eliten av byggnadskunniga inom församlingen.” Generalkonsul Tamm ”gav revisorerna rätt i så måtto, att Herr Celsing kanske lämnats för fria händer, men framhöll att man dels vore bunden av det av Kgl.

¹⁷⁹ Ridderstedt 1998, s. 42; Larsson et al 1972:18

¹⁸⁰ Protokoll vid extra kyrkostämma med Svenska Victoriaförsamlingen 22.5.1955. FX:23 VA Berl

¹⁸¹ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 21.9.1955 vol. 21 CA Sthlm

¹⁸² Protokoll vid kyrkorådets sammanträde 6.10.1955. FX:23 VA Berl

Maj:t framställda förslaget, dels måste lita till fackkunskapen”. Ledamoten Pehrsson menade att han ”absolut icke såg sig som byggnadskunnig” och att han omedelbart skulle ha lämnat sitt uppdrag om detta satts som krav. Fru Nahrath menade att hon inte satt i kyrkorådet som byggnadskunnig utan ”i känslan av sitt ansvar som svenska i Berlin.” Hon påpekar också att revisorerna tidigare borde ha visat ”ett sådant nit i byggnadsfrågan” och undrar var herrarna då fanns. Ordförande Heribert Jansson påpekade att ”Man bygger ej ett församlingshus i Berlin med tanke på församlingens nuvarande ekonomiska förhållanden utan med tanke på framtiden och även *som ett uttryck för svensk kultur och standard av idag* (min kurs.)”. Här är det tydligt uttalat vilket syfte bygget fyller. Det skall visa vad Sverige kan erbjuda – som kontrast till efterkrigstidens Tyskland. På så sätt skapas *kontinuitet, närvaro, ordning och stabilitet*. Samtidigt blir det tydligt att revisorerna anser att det är Jansson som fattat besluten och låtit sina ideologiska, personliga och estetiska preferenser forma slutresultatet.

Revisorernas syn på ledamöternas sakkunskap i byggnadsfrågor ansåg ordförande som orealistisk och dessutom fanns arkitekt Streckebach som sakkunnig. Vidare att ”beteckna församlingshuset som ett lyxhus, vore en kraftig överdrift, som ingen i styrelsen ansåg berättigad. Herr Celsings skicklighet hade ju ingen ifrågasatt” men visst hade revisorerna rätt i att arbetet ”försvårats och fördyrats genom bris på hänsyn till stiftelsens ekonomiska tillgångar från arkitektens sida och kanske alltför självständigt handlande.” Sammanträdet ajournerades till den 2 november.¹⁸³ Här uppfattades alltså att byggnaderna blivit allt för dyra mot vad som var tänkt. En orsak till detta anses vara att de beslutande saknar fackkunskap, men också att arkitekten fått allt för fria händer och därmed fördyrat processen. Vi kan här ana en maktpositionering mellan revisorerna och kyrkorådet, där revisorerna vill skjuta fram sina positioner. En ytterligare orsak torde vara språkliga problem mellan Streckebach och de svenska aktörerna, särskilt Peter Celsings arkitektkontor. Lösningen på problemet är inte enkel. Det som byggts har redan byggts och står där och måste betalas. Vad de kunde göra var att begränsa kostnaderna för det kommande prästgårdsbygget. Efter att ha funderat på saken fattade kyrkorådet beslut om följande lydelse:

Kyrkorådet har med intresse tagit del av revisorernas synpunkter i samband med uppförandet av det nya församlingshuset. – Samtidigt som kyrkorådet ånyo vill understryka sin glädje över att den svenska församlingen i Berlin omsider erhållit ett värdigt, tilltalande och ur inredningssynpunkt tillfredsställande samlingscentrum, ansluter sig kyrkorådet principiellt till revisorernas uppfattning, att kostnaderna för kyrkobyggnaden [sic!] blivit oproportionerligt höga i

¹⁸³ Protokoll vid kyrkorådets sammanträde 27.10.1955. FX:23 VA Berl

förhållande till de ursprungliga av arkitekten Streckebach uppgjorda kalkylerna – en omständighet, som bland annat förorsakats av önskvärdheten att konsekvent tillämpa en svensk byggnadsstandard [min kurs.] ävensom den praktiska svårigheterna för ett effektivt och kontinuerligt samarbete med den svenske arkitekten.

Kyrkorådet avser, så snart samtliga räkningar ingått och betalats, att inför kyrkostämman framlägga en fullständig redovisning för samtliga utgifter i samband med uppförande av församlingshuset och därvid begära kyrkostämmans godkännande härav.¹⁸⁴

Härefter går kyrkorådet vidare och beslutar i §2 om förberedelser för prästgårdsbygget genom anslag, samtidigt som de enas om ett uttalande om att bygget ”bör anstå till en tidpunkt, då de finansiella förutsättningarna härför utvecklats i en gynnsammare riktning.”¹⁸⁵ Det vi kan se här är en konflikt, där tyska byggnormer företrädda av Streckebach och den konstnärliga friheten, företrädd av Celsing, krockar med den ekonomiska verkligheten. Det är vad Laclau & Mouffekallar för en antagonism¹⁸⁶, som hotar den nationella diskursen. När man tvingas välja bort något svenskt material, hur räddar man då diskursen? Jo, genom att kompensera med annat – t ex inredning, vilket vi skall se längre fram.

Ett ganska personligt hållet brev avgår från Jansson till Celsing den 22 februari 1956, i vilket Jansson bl a skriver att tillståndet att ha de gamla barackerna på tomten upphävs och de måste därför bortforslas. När det gäller prästgårdsbygget ”tänker vi skicka upp Streckebach till Stockholm för att med Dig diskutera allt innan något sätts igång så att det inte blir som förra gången¹⁸⁷, där en del önskemål från kyrkorådets sida, bl a att huset skall vara en meter längre så att matsalen inte blir så [smal] och att balkongen skall bli så att den kan användas som sittplats och inte bara en piskbalkong osv.” Han skriver också att ett staket måste sättas upp ovanför huvudtrappan för ”inte kan man ha hela tomten öppen för vem som helst att dag och natt gå in här. Det går inte i Berlin, där det bara för några dagar sedan blev en kvinna mördad i Landhausstr.” Dessutom skriver han att ”Församlingen är tämligen missnöjd med stora salen, som man finner alldeles för kall och färglös. Jag vet inte vad man skall kunna göra åt det och vore tacksam för något förslag så att jag slipper att på varje stämma höra dessa klagomål. Istället för sidolamporna som ingen tycker om ha vi tänkt på några lampetter i mässing som ge indirekt belysning, men hur skall de se ut?”¹⁸⁸ Det är intressant att församlingen redan är missnöjd med sina nya lokaler. Man kunde ju annars tänka att de efter nästan tio år i baracker skulle vara glada

¹⁸⁴ Protokoll vid kyrkorådets sammanträde 2.11.1955. FX:23 VA Berl

¹⁸⁵ Protokoll vid kyrkorådets sammanträde 2.11.1955. FX:23 VA Berl

¹⁸⁶ Bergström & Boréus 2018, s. 369

¹⁸⁷ Det man här syftar på är språkliga missförstånd i kommunikationen samt den tämligen stora fördyring som skedde, bl a som en följd härav.

¹⁸⁸ Heribert Jansson t. Peter Celsing 22.2.1956 vol. O II:9 VA SKAU

och nöjda, men kanske var utformningen inte vad de hade tänkt sig – eller var vana vid. Göte Lundström på Celsings Arkitektkontor svarar den 27 mars 1956 att Janssons brev den 22 februari ”har försatt oss i intensiv tankeverksamhet och Dina önskemål beträffande såväl församlingssalen som bostadshuset kommer givetvis att betänkas varvid resultatet snart skall visa sig.”¹⁸⁹

SKANDALER, KOMPROMISSER OCH MATERIELL SVENSKHET

Den gynnsammare riktningen tycks ha kommit i april 1956, då dels möjligheterna till ett lån om 100 000 DM av senaten undersöks, dels beslutas skicka Streckebach till Stockholm för att ”avhandla alla detaljer ang. prästgårdsbyggnaden med ark. Celsing. Kyrkorådet var av den meningen att en sådan konferens skulle bidra väsentligt till att undvika onödig tidsförlust och sådan fördyrning, som förekommit vid församlingshusbygget.”¹⁹⁰

Den 2 maj skriver Göte Lundström att reviderande ritningar är på väg och på arkitektkontoret hoppas man ”att vi lyckats förverkliga dina önskemål till belåtenhet.”¹⁹¹ Kyrkorådet har den 14 juni 1956 tagit del av Streckebachs rapport från Stockholm där han diskuterat med Peter Celsing och ”de av kyrkorådet och pastor framförda önskemålen om visa ändringar hade tillmötesgått av herr Celsing.” Kyrkorådet förklarade sig därför berett att begära in kostnadsanbud.¹⁹² Den 22 februari 1957 diskuteras om en särskild byggnadskommitté skall bildas, men ingen av ledamöterna anser sig ha tid till detta och istället beslöts att ledamöterna skulle informeras genom täta sammanträden.¹⁹³

Den 25 april 1957 har anbudet inkommit och beslut fattas att närmare undersöka firma Mibag, som lämnat det lägsta anbudet, för att se om de kan anlitas.¹⁹⁴ Byggen de är engagerade i undersöks och banken förhör om deras ekonomiska ställning. De ger ett gott intryck och ”firmans ledning utgjordes av kyrkliga människor, vilket borde ge en viss garanti just i detta fall för ett gott samarbete.”¹⁹⁵ Kyrkorådet beslöt att om inget ytterligare framkom skriva kontrakt med firma Mibag. Den 27 maj 1957 skriver Peter Celsings arkitektkontor att en modell av byggnaden är på väg ”så snart den blivit tillfredsställande emballerad.”¹⁹⁶

¹⁸⁹ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 27.3.1956 vol. O II:9 VA SKAU

¹⁹⁰ Protokoll vid kyrkorådets sammanträde 9.4.1956. FX:23 VA Berl

¹⁹¹ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 2.5.1956 vol. 21 CA Sthlm

¹⁹² Protokoll vid kyrkorådets sammanträde 14.6.1956. FX:23 VA Berl

¹⁹³ Protokoll vid kyrkorådets sammanträde 22.2.1957. FX:23 VA Berl

¹⁹⁴ Protokoll vid kyrkorådets sammanträde 25.4.1957. FX:23 VA Berl

¹⁹⁵ Protokoll vid kyrkorådets sammanträde 9.5.1957. FX:23 VA Berl

¹⁹⁶ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 27.5.1957 vol. 21 CA Sthlm

En stor del av sommaren går innan prästgårdsbygget kommer igång. Peter Celsing ("vännen Peter") ber att få veta vilka ändringar som är aktuella för att kunna göra korrekta byggnadsritningar.¹⁹⁷ Den 24 augusti svarar Jansson Celsing att de börjat mura och planerar taklagsfest till september. Kyrkorådet skall framöver besluta om ändringarna (öppen spis på övervåningen, större balkong, fönsterkonstruktion). Jansson meddelar också att han reser bort på sjukledighet och att "en pastor Bergman tjänstgör under tiden."¹⁹⁸

I och med detta tar korrespondensen kring prästgårdsbygget i princip slut. Jansson återkommer i september 1958, men Santell menar att Jansson fick "städa upp" efter sin vikarie och att korrespondens saknas.¹⁹⁹ I arkivet i Uppsala eller Berlin har inget mer material rörande prästgårdsbygget påträffats. Inte heller i Celsingarkivet finns ytterligare korrespondens kring detta.

Anledningen till Heribert Janssons sjukledighet är en incident som inträffade i juli 1957 då Janssons diplomatskyltade Jaguar varit föremål för kollision mot ett träd i närheten av hans dåvarande bostad i Berlin-Grunewald. Två unga pojkar, som följt med Jansson hem och druckit sprit, hade sedan Jansson – efter att ha kysst dem på kinderna och gjort sexuella inviter – somnat tagit hans bilnycklar och bil. Detta fick till följd att såväl UD som Domkapitlet i Uppsala agegrade och Jansson tog tjänstledigt, varvid komministern i Hanebo, Eric Bergman, blev vikarie.²⁰⁰

Santell skriver att Heribert Jansson efter incidenten fortsatte ha kontakt med andra män, men att han också fick som ultimatum av ärkebiskop Yngve Brilioth att ingå äktenskap för att få vara kvar som kyrkoherde i Berlin²⁰¹ – en plats han fått permanent den 1 december 1956.²⁰² Hans arbete med de nya byggnaderna var sannolikt en starkt bidragande orsak till utnämningen. Den 19 november 1958 ingick Heribert Jansson äktenskap med församlingens sekreterare Gun Grossmann och dagen därpå hölls en mottagning i prästgården, som då var klar.²⁰³ Krisen eller äktenskapet kan båda ha påverkat prästgårdens utformning. Santell skriver att i prästgården "kom Gun och Heribert att *de facto* leva i varsin del av prästgården, med skilda sovrum, skilda badrum och med gemensam yta däremellan."²⁰⁴ Att detta inte var en helt konventionell lösning framgår av att den diskuterades i såväl församlingen som i andra delar av Svenska kyrkan. Dels för att Heribert Jansson före 1957 levt i en utpräglad ungarlstillvaro, dels för att det i hög grad stred mot det prästgårdsideal som var vanligt i Svenska kyrkan i hemlandet, men även i

¹⁹⁷ Peter Celsing t. Heribert Jansson 8.8.1957 vol. O II:7 VA SKAU

¹⁹⁸ Heribert Jansson t. Peter Celsing 24.8.1957 vol. O II:7 VA SKAU

¹⁹⁹ Santell 2025, s. 130

²⁰⁰ Santell 2025, s. 119–131 – Santell går noggrant igenom händelsen och dess efterverkningar.

²⁰¹ Santell 2025, s. 141–142

²⁰² Santell 2025, s. 112

²⁰³ Santell 2025, s. 147

²⁰⁴ Santell 2025, s. 148

utlandskyrkan. Att det inte var helt harmoniskt vittnar efterlämnat material om, där makarna t o m grälar i skrift. Gun Jansson tycks ha varit mån om att utåt sett visa upp ett idealt prästpar och ett idealt prästgårdsliv, även om verkligheten ibland var annorlunda.²⁰⁵

Prästgården har tre utgångar, utom matsalen – en huvudingång från parken samt en ingång från trapphuset mellan prästgården och lägenheterna på vardera våningen. Från dessa två kan dessutom källaren och garaget nås. Det går således att, utan att bli sedd, gå från prästgården direkt till garaget – eller ut på husets baksida via källaringången. På så sätt skulle man kunna argumentera för att prästgården anpassades till det dubbelliv som Heribert Jansson tycks ha levt. Även om det hade varit en intressant teori motsägs den av ritningsmaterialet, under förutsättning att vännerna Celsing och Jansson inte diskuterat denna möjlighet före tävlingen, något som Thams förslags utformning talar emot.

Celsings förslag ”Påsk” från omtävlan våren 1953 visar att han redan från början tänkt sig dessa tre utgångar. Den nedre som leder till trapphuset mellan prästgården och lägenheten är tänkt för hembiträdet, eller som köksingång. Den övre i samma trapphus är tänkt som separat ingång till det gästrum med eget badrum som Celsing förlagt precis innanför. Det förefaller otroligt att ett behov för en ”smitväg” skulle ha funnits fyra år före skandalen och under en tid när Jansson fortfarande var ogift. Därför får teorin om att prästgården anpassats efter Janssons dubbelliv anses orimlig. Det var i stället praktiska och gästfria motiv som låg bakom utformningen. Att det sedan kan ha varit praktiskt med tre ingångar i det separerade liv som Gun och Heribert Jansson levde i prästgården är förstås en helt annan sak.

De två sista breven som återfunnits i arkiven är från 1960, då I. Johansson på Peter Celsings arkitektkontor meddelar att Celsing kommer till Berlin i början av april²⁰⁶ samt ett brev från Celsing till Jansson den 4 juli 1960 där han meddelar arvode för en konstnär Blylod, som möjligen skall göra ett arbete i församlingssalen.²⁰⁷ Härefter finns ingen ytterligare korrespondens bevarad i arkiven mellan Heribert Jansson och Peter Celsing eller hans arkitektkontor.

Leverantörsfakturorna visar att inredning och möbler i stor utsträckning köptes från svenska leverantörer, som firma Svenskt Tenn²⁰⁸, AB Arvid Böhlmarks Lampfabrik²⁰⁹, Carl Malmsten AB²¹⁰. Peter Celsing har också hört sig för hos Åtvidabergs-fönstret, men dessa meddelar att

²⁰⁵ Santell 2025, s. 148

²⁰⁶ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 25.3.1960 vol. 21 CA Sthlm

²⁰⁷ Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 4.7.1960 vol. 21 CA Sthlm

²⁰⁸ Svenskt Tenn t. Heribert Jansson 23.6.1955 vol. 21 CA Sthlm

²⁰⁹ AB Arvid Böhlmarks Lampfabrik t. Heribert Jansson 9.6.1955 vol. 21 CA Sthlm; AB Arvid Böhlmarks Lampfabrik t. Svenska Victoriaförsamlingen 29.7.1955 vol. O II:8 VA SKAU

²¹⁰ Carl Malmsten AB t. Heribert Jansson 30.6.1955 vol. 21 CA Sthlm

deras tyska licenstagare, Firma Konrad Lindhorst GmbH kan leverera fönster.²¹¹ 200 stolar modell 805/2 köps från AB Svenska Möbelfabrikerna i Bodafors²¹². Fakturor och foljebrev finns också till Kooperativa Förbundet²¹³, A.-B. Libraria²¹⁴, Elsa Gullberg Textilier och Inredning²¹⁵ samt Ateljé Lyktan Åhus²¹⁶. Jag vill med dessa hänvisningar till olika firmor visa hur man som svensk församling tycks sträva efter att i första hand välja svenska leverantörer inte bara för byggmaterial utan även för lös inredning till de olika husen. På så sätt skapas en nationell och svenskkyrklig diskurs genom förhandlingar om ursprung och material, men också av smak och estetik. Fakturorna i sig visar att man vinnlägger sig om det svenska. Det vittnar också om Janssons eget intresse för inredning, konst och hantverk²¹⁷ och att det i stor utsträckning var Janssons och Celsings ideologiska, personliga och estetiska preferenser som styrde bygget mot dess slutliga utformning och inredning.

²¹¹ Åtvidabergs-fönstret t. Peter Celsing 5.10.1954 vol. 21 CA Sthlm; Konrad Lindhorst GmbH t. Svenska Victoriaförsamlingen i Berlin, olika datum, vol. O II:8 VA SKAU

²¹² Svenska Victoriaförsamlingen t. AB Svenska Möbelfabrikerna 20.6.1955, vol. O II:8 VA SKAU

²¹³ Heribert Jansson t. Kooperativa Förbundet Stockholm 10.8.1955, vol. O II:8 VA SKAU

²¹⁴ Heribert Jansson t. A.-B. Libraria Stockholm 15.8.1955 vol. O II:8 VA SKAU

²¹⁵ Heribert Jansson t. A-B Elsa Gullberg Textilier och Inredning 10.8.1955 vol. O II:8 VA SKAU

²¹⁶ Ateljé Lyktan Åhus t. Heribert Jansson 16.6.1955 vol. O II:8 VA SKAU

²¹⁷ Santell 2025, s. 51

SAMMANFATTANDE DISKUSSION OCH SLUTSATS

Jag har löpande fört en diskussion i texten och kommer därför i detta kapitel främst att göra en sammanfattning. Undersökningen visar att byggnaderna i Berlin signalerar nationell och svenskkyrklig identitet genom att fästa specifika föreställningar om svenskhet kring fyra tydliga nodpunkter: *värdighet*, *gemenskap*, *trygghet* och *balans*. Föreställningen om vad som är ”svenskt” blir därmed inte en fråga om en enhetlig etnisk essens, utan handlar snarare om en selektiv borgerlig och diplomatisk diskurs. Genom de materiella valen – från köksinredning till armaturer och tyger – skapas en ekvivalenskedja där svenskhet i praktiken likställs med kvalitet och god materiell standard. Det här materiella sättet att bygga fungerade som ett rent verktyg för tillhörighet i en exilmiljö, där byggnaderna upprättade en trygg, svensk enklav²¹⁸ mitt i efterkrigstidens Berlin.

I källmaterialet förhandlas dessa identiteter genom en struktur som i mångt och mycket följer modellen problem–orsak–lösning. Problemet som lyfts fram i korrespondensen är behovet av att visa en tydlig svensk och kyrklig närvaro i en utländsk storstad. Orsaken till att detta blev svårt och utmanande berodde på efterkrigstidens ekonomiska verklighet och krockar med tyska byggnadsstandarder. Lösningen blev en lång rad materiella och arkitektoniska kompromisser – som licenstillverkade fönster eller så småningom beslutet att inte bygga kyrkan. På det sättet fylldes den svenskkyrkliga identiteten med ett pragmatiskt och måttfullt innehåll. Brevväxlingen mellan Jansson och Celsing har därför inte bara varit en neutral informationsbärare, utan den faktiska arena där församlingens identitet producerades och förhandlades fram.

Fredrik Santell konstaterar att alla ”de ursprungliga utlandsförsamlingskyrkor som kom till under 1900-talet har varit präglade av långhuskyrkoidealet, utom Berlinförsamlingens båda kyrkor, vars principer snarare sammanfaller med olika småkyrkoideal.”²¹⁹ När Svenska Victoriaförsamlingens byggnader uppfördes i mitten av 1950-talet pågick småkyrkodebatten i Sverige och nya ideal var på tapeten. Genom Axel Rappes bok *Domus Ecclesiae* och Småkyrkonferensen i Uppsala 1956 vet vi att Celsing på ett högst påtagligt sätt var involverad i dessa samtal och detta arbete.²²⁰ På så sätt var han också med och skapade den diskurs av svensk arkitektur och svensk identitet som kom att prägla kyrkornas utformning. Peter Celsing har själv besvarat frågan om var det svenska kommer in när det gäller arkitektur. Han gör det i ett församlingsblad i Härlanda i samband med det bygge som pågick parallellt med Berlin. ”Var

²¹⁸ Mack 2017, s. 13

²¹⁹ Santell 2023, s. 89

²²⁰ Ridderstedt 1997, s. 33

kommer då det svenska in? På samma sätt som i all ursprunglig kyrkobyggnadskonst: i byggnadsmaterial och i dess av landets förutsättningar betingade, tidsenliga byggnadsteknik.”²²¹ Om vi tittar på Celsings uttalande med Laclau & Mouffes glasögon blir det tydligt att han försöker definiera och låsa fast innebörden av ”det svenska”. Genom att binda samman ”det svenska” med materiella förutsättningar, som tegel och kalksten, och ”tidsenlig byggnadsteknik”²²² flyttar han diskursen från att handla om estetik till att handla materialens ärlighet. Celsing lyfter därmed fram en modernistisk identitet, där idén om att låta materialen tala för sig själva får representera den nationella identiteten. På så sätt återskapas en föreställning om svenskkyrklig identitet som modern, ärlig och demokratisk – och blir en kontrast till Tyskland under kriget.

Av materialet framgår att man i många stycken försökt använda svensk byggstandard, se t ex kyrkorådets svar till revisorerna 2.11.1955, där det understryks att de önskar att *konsekvent tillämpa en svensk byggnadsstandard*.²²³ Jag menar att detta är ett tydligt uttryck för svensk identitet. Trots detta har materialval gjorts som i ljuset av detta kan te sig motsägelsefulla. Istället för svenskt tegel med formatet 250x120x62 väljs ett mindre holländskt tegel i formatet 210x100x50. De estetiska övervägandena får företräde framför byggnadsmaterialet, även om tegel i sig torde vara tämligen svenskt. Detta val visar en direkt krock mellan två helt olika sätt att se på saken. När kyrkorådet önskar att tillämpa en ”svensk byggnadsstandard” fixeras tecknet ”svenskhets” i en ekvivalenskedja som betonar nationell uniformitet och teknisk stabilitet – ”svenskhets” likställs helt enkelt med nationella standardmått.²²⁴ När Celsing och Jansson av estetiska och praktiska skäl beslutar sig för det holländska teglet, sker en diskursiv förhandling där den materiella svenskhetsen omdefinieras. Det ”svenska” blir inte beroende av materialets faktiska geografiska ursprung, utan av sin förmåga att i den specifika kontexten skapa arkitektonisk balans och värdighet. Detta illustrerar Eagletons tes om att ideologiska intressen ständigt bryts mot materiella realiteter och estetisk praktik, och att ”det svenska” inte var något absolut givet, utan något som gick att förhandla om så fort det krockade med arkitektoniska värden eller visioner.

Det är också en balansgång mellan vad som är kostnadseffektivt och praktiskt å ena sidan och vad som är önskvärt att köpa från hemlandet å andra sidan. På så sätt blir det en förhandlingsfråga om ideologi och identitet fram och tillbaka. I fråga om fönster väljs en tysk firma, som tillverkar på licens åt en svensk firma. Däremot köps köksinredning från Sverige, samtidigt

²²¹ Peter Celsing i Härlanda församlingsblad årg 2, nr 3 sept 1952, Ridderstedt 1998, s. 68

²²² Jfr t ex Peter Celsings arkitektkontor t. Heribert Jansson 10.8.1954 vol. O II:9 VA SKAU

²²³ Protokoll vid kyrkorådets sammanträde 2.11.1955. FX:23 VA Berl

²²⁴ Jfr Mack 2015, s. 408

som mathiss och spisar beställs i Tyskland. Denna praktiska kompromiss blir ett tydligt exempel på det Eagleton betonar: att ideologiska idéer i slutändan alltid styrs av materiella och ekonomiska realiteter.²²⁵ Förhandlingen pågick i spänningsfältet mellan en önskan om nationell identitet – där allt helst skall komma från hemlandet – och efterkrigstidens ekonomiska verklighet. Identiteten blev därmed en blandning av vision och verklighet, där den praktiska och ekonomiska nödvändigheten fick diktera var gränsen för det materiellt ”svenska” skulle gå.

När lokalerna sedan inreds visar leverantörsfakturorna att man i många stycken handlar från svenska firmor. Samtidigt måste man i detta konstatera att svensk identitet inte är detsamma som svensk etnicitet. Ett exempel: från firma Svenskt Tenn köps armaturer. Svenskt Tenn kan nog med fog sägas stå för god (chosefri, borgerlig, svensk) smak, men firmans främste formgivare Josef Frank (1885–1967) var född i Österrike, och kom till Sverige 1933.

Detta exempel visar att den nationella identiteten inte är ett färdigt paket som skickas från hemlandet, utan en selektiv, kontextuell och materiell process – eller vad som teoretiskt kan beskrivas som en *materiell diskursiv praktik*. Utifrån Simon Gunns definition av identitet som en balansgång mellan det unika och det gemensamma, fungerar Svenskt Tenn här som en dubbel markör. Å ena sidan särskiljer den exilmiljön i Berlin från den tyska omvärlden, å andra sidan förstärker den materiellt en specifik klassidentitet och borgerlig gemenskap inom församlingen.

Genom att köpa in lampor från Svenskt Tenn vill kyrkorådet – eller Jansson – visa upp en borgerlig svensk smak. Att denna smak i sin tur är formgiven av en österrikisk emigrant visar hur man genom att handplocka material, som tegel och kalksten samt inredning, definierar vad som skall gälla som genuint ”svenskt” i Svenska Victoriaförsamlingen vid denna tid. Det ”genuint svenska” är därmed inte en fixerad essens; det blir i efterkrigstidens Berlin till en *ekvivallenskedja* där det nationella paradoxalt nog fylls med kosmopolitiska element för att på plats förhandla fram församlingens identitet.

På samma sätt kan man konstatera att de medeltida kyrkor som ofta refereras till visserligen är uppförda i svenskt byggnadsmaterial och efter platsens betingelser, men de är inte unika för Sverige och den kyrkliga identiteten på medeltiden är, mycket förenklat, inte specifikt svensk utan präglad av den katolska kyrkans ordningar som utgår från Rom. Även detta exempel visar att det är en förhandlingsfråga om vad som är nationell och svenskkyrklig identitet. Vi ser fler spår av detta i korrespondensen och i de avvägningar som görs i olika fall. I praktiken formades definitionen i spänningsfältet mellan arkitektens visioner och beställarens behov. Det vill säga:

²²⁵ Eagleton 1991, s. 70–73

å ena sidan stod en svensk arkitekt som uppförde en svensk byggnad för att signalera svenskhet, och å andra sidan kyrkoherden och kyrkorådet som behövde lokaler för att kunna upprätthålla det svenskkyrkliga församlingslivet och den identitet (och kultur) som präglade den svenska kyrkan vid denna tid – både vad gäller prästgård, prästgårdsliv, gudstjänst, församlingskvällar, trivselaftnar etc. Det blir tydligt att *identiteten skapas genom funktionen*. Den är kontextuell, materiell och kollektiv. Det är helheten av byggnaderna – in- och utsida – och det som sker i dem – det levda församlingslivet och vardagen – som tillsammans formar och håller liv i det vi kan kalla en nationell eller svenskkyrklig identitet. Samtidigt visar uppsatsen också att ”svenskhet” och ”svenskkyrklig” fungerar som mastersignifikanter som strukturerar byggprocessen. Den nationella identiteten signaleras inte genom en enhetlig stil, utan fixeras diskursivt genom att länka materiella element, som svensk inredning, byggnadsmaterial och hantverk till nodpunkten *trygghet* i vad som varit en exiltillvaro.

Vi kan alltså se att det som skapas i Berlin efter kriget är inte bara en kyrklig närvaro, utan också en svensk närvaro, där nationell och svenskkyrklig identitet går hand i hand, men som också är präglad av framför allt Janssons och Celsings ideologiska, personliga och estetiska preferenser. Det som är mest överraskande i det bevarade materialet är hur lite den kyrkliga identiteten diskuteras. Var det så självklart att man inte behövde göra det? Beror det på att kyrkan inte uppfördes? En ledtråd kan vi få när kyrkorådet diskuterar i vilken ordning byggnaderna skall uppföras. De konstaterar att ”behovet av en svensk samlingslokal alltid komme att kvarstå. [...] byggnadsplanerna borde så utformas, att församlingsbyggnaden borde komma i första och själva kyrkobyggnaden i andra rummet.”²²⁶ Att kyrkorådet (stiftelsen) prioriterade församlingshuset framför kyrkan visar att den svenskkyrkliga identiteten i praktiken formas som praktiska, diakonala och sociala diskurser, snarare än en sakral. Även om *församlingen* skulle upplösas, så skulle ändå den svenska *kolonin* ha ett behov av en mötesplats och byggnaden kunna fungera som ett ”diaspora space”²²⁷ – en materiell manifestation av det svenska folkhemmet i exil – där den kyrkliga funktionen underordnades behovet av en trygg, nationell gemenskap.

Vi kan också, som jag ovan konstaterat, se spår av kyrkorumsdebatten på hemmaplan. Det pågår diskussioner – kanske också förhandling – om sådant som dopfontens placering. ”Templum Redivivum” och ”Höst” placerar den i väster, vilket kan vara ett uttryck för en högkyrklig strävan och diskurs. Santell noterar att i ”Berlin hade Heribert Jansson en av högkyrklighetens dåvarande påläggskalvar örebroprästen Rolf Lyshöi (1918–1999) på besök i akt och mening att ingjuta liturgiskt mod i församlingen och hjälpa Jansson i hans – om än moderna –

²²⁶ Protokoll vid Stiftelsen för Svenska Victoriaförsamlingen 9.3.1953. FX:23 VA Berl

²²⁷ Mack 2017, s. 13

högkyrkliga liturgiska strävanden.”²²⁸ I det segrande förslaget ”Påsk” är dopfunten dock traditionellt placerad i koret, vilket speglar majoritetskyrkan i hemlandet.

Också orgelns och predikstolens placering varierar mellan de olika förslagen. Kyrkorådet önskade att en angränsande sal skall finnas för att utöka kyrkorummet – något som var vanligare i såväl småkyrkor som i sjömanskyrkor – men där var arkitekterna samstämmiga om att det inte var något de kunde rekommendera eller ens ville se. Celsing säger själv att ett ”gudstjänstrum bör vara statiskt för att ge den andakt och avskildhet som är dess ändamål. Förlängning eller breddning av kyrkorummet genom att en sal ’kopplas till’ skapar oro i rummet. Ett gudstjänstrum bör inte förändras därför att det händelsevis kommer fler människor dit.”²²⁹

Där Ridderstedt främst tolkar Celsings kyrkoarkitektur utifrån teologiska och liturgiska principer, visar den diskursanalytiska ansatsen i denna uppsats att arkitekturen i Berlin i lika hög grad var resultatet av profan, ideologisk och materiell förhandling. Identitetskonstruktionen tycks handla mindre om teologi och liturgi och mer om att etablera en svensk närvaro och att kontrastera svensk identitet och byggstandard mot tysk dito.

Här blir det tydligt hur nära sammanflätad idén om församlingens identitet är med själva byggnaderna. Att den rent kyrkliga identiteten är svårare att fånga i källmaterialet än den nationella beror helt enkelt på att drömmen om en fristående kyrka i ”gammalsvensk tradition” aldrig blev av. Jämför man med Jennifer Macks forskning, där invandrargrupper ofta bygger stora, monumentala kyrkor för att visa att de har kommit för att stanna²³⁰, gjorde Victoriaförsamlingen tvärtom. Eftersom svenska skolan och församlingslokalerna tillsammans med bostäderna var grundförutsättningen för projektet, fick själva kyrkobygget stå tillbaka. När de kyrkliga funktionerna således fick flytta in i församlingssalen, som bara var tänkt som tillfällig kyrksal, ledde det till att den svenskkyrkliga identiteten i Berlin kom att handla om praktiskt församlingsliv, skola och social gemenskap, snarare än om kyrkan i ”gammalsvensk tradition”.

När det gäller prästgården eller pastorsbostaden har jag visat att man försökte tillämpa den standard som gällde för kyrkoherdar i hemlandet, men med särskild hänsyn tagen till utlandskyrkoherdens behov av representation. För församlingslivet byggdes församlingssalen, men eftersom denna kom att fungera som kyrkorum gick församlingen på sätt och vis miste om detta gemensamma utrymme, som skulle hjälpa till att konstituera den nationella identiteten. Å andra sidan kan samma rum istället sägas ha stärkt den svenskkyrkliga identiteten. Vad gäller dess utformning för gudstjänst var det ju ändå tänkt att den skulle användas för gudstjänster i

²²⁸ Santell 2023, s. 101

²²⁹ Ridderstedt 1997, s. 33

²³⁰ Mack 2017, s. 134

mellanperioden och därmed fungera som ett gudstjänstrum för 1942 års kyrkohandbok, som inte gav allt för många möjligheter till gudstjänstens utförande. Hur denna utformning skulle göras borde ha varit föremål för samtal. Kanske var det ett samtal som fördes muntligt mellan arkitekten och beställaren? Vi kan inte veta, men det skriftliga materialet visar ändå att det var Celsing och Jansson som de ledande aktörerna som tillsammans stod för en stor del av lokaler-
nas utformning och därmed skapade diskursen.

Den sista frågan jag ställde var: ”I vilken utsträckning svarade det slutliga resultatet mot kyrkorådets ursprungliga önskemål?”

Å ena sidan är ett direkt svar vara att det inte gjorde det. Någon kyrka kom aldrig att byggas och nu (2026) är planerna för länge sedan skrinlagda och inaktuella. Tomten skulle inte medge ett sådant bygge längre, då andra byggnader har kommit i stället. Behovet finns inte heller. Församlingens söndagliga gudstjänst samlar inte längre 200 personer, utan snarare 30–40 personer. Den nuvarande kyrksalen är därför de allra flesta gånger tillräcklig. Vi kan också konstatera, som jag visat ovan, att församlingen i början var missnöjd med församlingssalen. Det var nog inte riktigt vad de hade tänkt sig och *stämningen* var inte den eftersträlvade – ”en kyrka i gammalsvensk tradition”. Samtidigt menar jag att det blir en *kontinuitet* av den lokala tradition som grundlagts genom att fira kyrkan i den tillfälliga baracken, vilket skapar *trygghet*. Å andra sidan hade församlingen äntligen fått ett funktionellt och inbjudande församlingshus (till och med kallat ”lyxhus” av revisorerna) med de funktioner som behövdes; bibliotek, pastorsexpedition; mottagning för församlingssystemer; skol- och gymnastiksal och en församlingssal. Därtill hade de fått en representativ prästgård som kunde fylla det behov av representation som låg utlandskyrkoherdarna. Utöver detta fick församlingen vaktmästar- och lärarinnebostad i två små men trevligt ordnade lägenheter. Det har spekulerats i om prästgårdens många utgångar kom till för att i någon mån möjliggöra Heribert Janssons ”dubbelliv”, men jag har ovan visat att så inte är fallet, utan att de var påtänkta långt innan skandalen och fyllde praktiska behov.

Santell konstaterar att utlandsförsamlingarna ofta syntes i veckopress och damtidningar²³¹ Som kuriosa kan ett ”Hemma-hos-reportage” hos Heribert och Gun Jansson nämnas. Många år efter bygget, i januari 1979, skriver Hemmets veckotidning om ”Träffpunkt Berlin”, där Jansson berättar om församlingen som ”en stor familj” och ”något av ett kulturcentrum” samt ”en fristat undan förföljelse och krig”. I artikeln nämns (felaktigt, eftersom den aldrig uppfördes) att ”kyrkan, församlingshemmet och prästgården – är ritad av arkitekt Peter Celsing”²³². Det intressanta

²³¹ Santell 2023, s. 192

²³² Neuterboom, Ingrid. *Träffpunkt Berlin*. Reportage i Hemmets veckotidning nr 4, 22–28 januari 1979, s. 4–7; 83. I pärm ”Foton. Jansson I” VA Berl

här, även om artikeln är tillkommen ca 20 år efter byggnaderna är just hur prästparet understryker församlingen som en familj. Den kyrkliga identiteten understryks genom att församlingen utgjort en fristat under krig och förföljelse, något dess historia också erinrar om. Också det faktum att Jansson framhåller att byggnaderna är ritade av Peter Celsing, som då redan avlidit, är en positionering där Jansson framhåller *församlingens svenska identitet*. Man kan således konstatera att Heribert Jansson, kyrkorådet och Peter Celsing lyckades med att skapa en kyrkoanläggning i Berlin som, med undantag av den aldrig byggda kyrkan, svarade mot de förutsättningar och förväntningar som fanns, och som genom sin arkitektur, sin funktion och sitt sammanhang uttrycker såväl *svensk* som *svenskkyrklig identitet*. När det var dags att bygga ut i början av 2000-talet anlätade församlingen också en svensk arkitekt.²³³

Fredrik Santell beskriver nationalismen som den övergripande idén för utlandskyrkorna under 1900-talet.²³⁴ Men med hjälp av Eagletons teorier går det att nysta i vilken *slags* svenskhet det faktiskt handlade om. Resultatet visar att den svenskhet som Heribert Jansson förhandlade fram – genom sina privata kontakter och estetiska val – inte speglade hemlandets vanliga, enkla folkhemsbygge. Det handlade snarare om en borgerlig och diplomatisk identitet. Denna krock visar att utlandskyrkans nationalism inte bara handlade om ”gammalsvensk” kultur eller arkitektur. Det var ett aktivt val där man handplockade en specifik social och estetisk stil för att ge den svenska närvaron i utlandet hög status.

Slutligen vill jag lyfta fram några erfarenheter kring mitt teori- och metodval. Att använda diskursteori med Laclau & Mouffes begreppsapparat på ett historiskt källmaterial bestående av främst korrespondens mellan arkitekt och beställare har å ena sidan visat sig fungera väl för att synliggöra hur till synes rent tekniska val bär på ideologiska spår. Samtidigt blottar studien en inneboende utmaning i teorin: att översätta fysiska material och rumslig gestaltning till språkliga ”tecken” och ”moment” utan att förlora arkitekturens estetiska och icke-verbala drag. Just denna utmaning visar var framtida studier inom fältet skulle kunna ta vid.

FÖRSLAG TILL FORTSATT FORSKNING

För den som vill fördjupa sig ännu mer i Svenska kyrkan i Berlin finns ett rikt material att ösa ur. Materialet med korrespondens och fakturor omfattar ungefär 1000 sidor. Även ritningsmaterialet i Celsingarkivet skulle kunna vara föremål för fortsatta studier. Ett sådant mer omfattande studium av arkivet skulle göra det möjligt att på en mer detaljerad nivå spåra hur

²³³ Johansson 2003, s. 427–437

²³⁴ Santell 2023, s. 40–42

förhandlingarna kring material och estetik utvecklades över tid. Genom att systematiskt gå igenom hela källmaterialet och koda det skulle det kunna kartläggas om de föreställningar om svenskhet och de identitetskonstruktioner som jag identifierat i denna uppsats förblev stabila eller om de försköts under projektets gång. En annan möjlighet är att studera de olika versioner av byggnaderna som gjordes och på så sätt se hur funktionen omförhandlas. Här är prästgården det mest intressanta, dels för att det är här som kyrkorådet och Jansson verkligen sätter ner foten och menar att om Celsing inte ändrar ritningarna efter deras önskemål, så blir det inget bygge. Dels för att en okulärbesiktning på plats visar vissa avvikelser, t ex kökets och badrummets placering i de båda mindre lägenheterna gentemot ritningsmaterialet. Här kan också de tyska breven till och från Streckebach behöva en djupare analys.

Utlandskyrkan i sig kan också utgöra en grund för fortsatt forskning. Ett exempel på forskningsfråga skulle kunna vara det som Santell nämner: om Gustafskyrkan i Köpenhamn utgör ”den stilbildande utlandsförsamlingskyrkan”²³⁵ med sin mångsidighet vad gäller lokaler. Man skulle också kunna jämföra med de olika ideal som sjömans- respektive utlandskyrkorna förkroppsligar och ställa det i relation till de olika prästtyper som Santell mejslat fram. Intressant vore att göra en undersökning av hur dessa ideal och funktioner tar sig uttryck i det konkreta gudstjänstlivet med å ena sidan sjömanskyrkans mer tillfälliga besökare och å andra sidan utlandsförsamlingens stabila och mer borgerliga församling och dess ideal. Här finns utrymme för en studie baserad på klass och klasstillhörighet i relation till kyrkan.

Ett tredje förslag är att jämföra två utlandskyrkornas tillkomsthistoria för att se hur resonemangen kring identitet har gått i olika länder och tider. Det skulle kunna ge en djupare förståelse av nationell identitet i exil. Här kan man ta spjörn mot Macks undersökning av syrier i Södertälje. Genom att jämföra hur en svensk majoritetskyrka bygger lokaler utomlands, mot hur en minoritetsgrupp (syrier) skapar sin identitet i det svenska folkhemmet, blir det tydligt hur olika förutsättningar och självbilder formar arkitekturen. Att kontrastera Victoriaförsamlingen mot Gustafskyrkan i Köpenhamn eller Margaretakyrkan i Oslo kan visa hur idén om ”det svenska” ändras och tar sig olika uttryck beroende på platsen och tidens olika (ideologiska och politiska) strömningar. Här finns också utrymme för en jämförelse mellan olika arkitektur- och inredningsströmningar som Swedish Grace (1920-tal) eller Swedish Modern (1930–40-tal).

²³⁵ Santell 2023, s. 91–96

KÄLLOR OCH LITTERATUR

OTRYCKTA KÄLLOR

BERLIN

Svenska Victoriaförsamlingens arkiv (VA Berl)
FX:23 Kopior från landsarkivet i Uppsala
Foton. Jansson I.

Celsingarkivet, Stockholm (CA Sthlm)
Projekt 21

Svenska kyrkans arkiv i Uppsala (SKAU)
Svenska Victoriaförsamlingen i Berlin (VA)
J I Korrespondens
J I:12 1952–1953

O II Handlingar angående byggnation och renovering
O II:6 1953–60 Räkningar kyrkbygget
O II:7 1954–1975 Prästgårdsbygget
O II:8 1954–1957 Kyrkbygget
O II:9 1954–1957 Kyrkbygget

P XI Ritningar, affischer och dylikt
P XI:18 1947 Ritningar nödkyrka – Schroeder
P XI:19 1946 Ritningar kyrkan – Otto Sperber
P XI:21 1947 [felaktigt årtal] Återuppbyggnadsförslag ”Templum Redivivum”
P XI:22 1947 (troligen) [felaktigt årtal] Förslag ”Påsk”
P XI:31 1954 Ritningar kyrkan Peter Celsing
P XI:35 1955 Ritningar kyrkan Peter Celsing
P XI:36 1955 Detaljritning kyrkan

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Aneer, Cecilia, Bengtsson, Herman (red.) Bengtsson Melin, Pia, Bexell, Oloph, Dillmar, Anders & Lindblad, Jakob
2015 *Uppsala domkyrka. VIII. Från 1935 till idag*. Uppsala: Upplandsmuseet.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.)
2018 *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 2:a [omarb.] uppl. Studentlitteratur, Lund.

Bexell, Oloph

2015 Gudstjänstlivet under 150 år. I: Aneer, Cecilia, Bengtsson, Herman (red.) Bengtsson Melin, Pia, Bexell, Oloph, Dillmar, Anders & Lindblad, Jakob 2015. *Uppsala domkyrka. VIII. Från 1935 till idag*. Uppsala: Upplandsmuseet. s. 397–439

Eagleton, Terry
1991 *Ideologi. An introduction*. Verso, London/New York

Eckerdal, Maria

2016 *En katolsk liturgi för en katolsk kyrka*. Yngve Brilioths liturgiska reformsträvanden 1914–1942. Artos & Norma bokförlag, Skellefteå. Bibliotheca Theologiae Practicae 98.

Ekdahl, Sven (red.)

2003 *Svenska Victoriaförsamlingen Berlin 1903–2003*. Streiffert Förlag AB, Stockholm.

Gunn, Simon

2014 *History and Cultural Theory*. Routledge, New York.

Gustafsson, Göran

1979 *Förortskyrkan — ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt*. I: Svensk Teologisk Kvartalskrift. Årg. 55, s. 46–48

Hagelqvist, Stina

2010 *Arkitekttävlingen som föreställning. Den svenska arkitekttävlingens ideologiska, institutionella och professionella villkor under 1900-talets första hälft*. Axl Books, Diss. Stockholms universitet, Stockholm.

Heidenstam, Verner von

1894 *Modern barbarism. Några ord mot restaurerandet af historiska byggnader*. Albert Bonniers Boktryckeri, Stockholm. <https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/HeidenstamV/titlar/ModernBarbarism/sida/1/etext> (hämtad 20260311)

Håkansson, John

2026 *Architecture by Peter Celsing Photographed by John Håkansson*. Park Books, Zürich.

Isaksson, Igor & Isaksson, Ilkka (red.)

2004 *Revision: mama skriver om historien*. Arkitekturmuseet, Stockholm. Utställningskatalog. https://web.archive.org/web/20100820005537/http://www.arkitekturmuseet.se/utställningar/omtolkning/Katalog_Revision.pdf (hämtad 20260302)

Johansson, Arne (red.), Caldenby, Claes & Coxner Ringlander, Karin

2008 *Härlanda kyrka*. En vandring genom byggnadshistoria och arkitektur i en kyrka med budskapet i väggarna. Härlanda församling, Göteborg.

Johansson, Gunnar

2003 *Victoriaförsamlingens byggnader*. I: Ekdahl, Sven (red.) 2003. Svenska Victoriaförsamlingen Berlin 1903–2003. Streiffert Förlag AB, Stockholm, s. 420–437

Josephsson, Peter & Lundgren, Frans

2014 *Historia som kunskapsform*. Studentlitteratur, Lund.

Larsson, Lars Olof; Ericsson, Anne-Marie & Andersson, Henrik O (red.)

1972 *Peter Celsing. En bok om en arkitekt och hans verk*. LiberFörlag/Arkitekturmuseet, Stockholm.

Mack, Jennifer

2015 *Form Follows Faith: Swedish Architects, Expertise and New Religious Spaces in the Stockholm Suburbs*. I: *International Journal of Islamic Architecture* vol.4, nr 2, s. 401–415.

2017 *The construction of equality: Syriac immigration and the Swedish city*. University of Minnesota Press, Minneapolis.

Merriam, Sharan B.

1994 *Fallstudien som forskningsmetod*. Övers. Björn Nilsson. Studentlitteratur, Lund.

Neuterboom, Ingrid.

1979 *Träffpunkt Berlin*. I: Nr 4, 22–28 januari 1979, s. 4–7; 83. Hemmets Veckotidning, Stockholm.

Persenius, Ragnar

1987 *Kyrkans identitet. En studie i kyrkotänkandets profilering inom Svenska kyrkan i ekumeniskt perspektiv, 1937–1952*. Verbum, Stockholm.

Ridderstedt, Lars

1979 *Arkitekternas teologi – en forskningsuppgift*. I: *Svensk Teologisk Kvartalstidskrift*. Årg 55, s. 45–46.

1998 *Adversus populum. Peter Celsings och Sigurd Lewerentz sakralarkitektur 1945–1975*. Hallgren & Fallgrens Studieförlag AB, Uppsala.

Rappe, Axel

1963 *Domus Ecclesiae. Studier i nutida kyrkoarkitektur*. Avhandling vid 1962 års prästmöte med Strängnäs stifts prästerskap. Andra upplagan. Diakonistyrelsens bokförlag, Stockholm.

Santell, Fredrik

2023 *Kyrka och diplomati. Svenska kyrkans utlandsförsamlingar under 1900-talet*. Artos & Norma bokförlag, Skellefteå.

2025 *Att bygga sitt liv i skuggan av kriget. Heribert Jansson – en existentiell biografi*. Artos & Norma bokförlag, Skellefteå.

Weman, Gunnar

2006 *Nutida gudstjänst och medeltida kyrkorum*. Artos & Norma bokförlag, Skellefteå. *Bibliotheca Theologiae Practicae* 79.

Öhman, Gerda

1940 *Tre år i Berlin som Svenska skolans lärarinna*. I: Ekdahl, Sven (red.) 2003: *Svenska Victoriaförsamlingen Berlin 1903–2003*. Streiffert Förlag AB, Stockholm, s. 472–485

PERIODICA

Svenska Dagbladet

WEBBSIDOR

Bexell, Oloph

U.å. De svenska kyrkohandböckerna genom historien

<https://www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken/de-svenska-kyrkohandbockerna-genom-historien> (hämtad 20260311)

BILAGOR

Bilaga 1

Utdrag ur odaterat brev från Christina de la Gardie till Heribert Jansson

Käre Heribert,

Jag håller visserligen på att skriva ett riktigt brev till Dig hemma med bläck och på riktigt brevpapper, men det blir visst aldrig mer än en början, och nu passar jag på att skriva till Dig i ett eskapistiskt försök att undfly mina vidriga uppdrag. [...] Försätter nu efter att igår ha varit hos Ylva särskilt inviterad för att tala om Dig med Peter Celsing. Han var verkligen helnöjd med sitt Berlinbesök, sade han inte haft så roligt sedan han gick på första året. Men sedan var allting mycket delikat och jag har fått i kommission att skriva till Dig för han kan inte göra det själv. Det är nämligen så som Du väl vet att dendär Tamm anser sig ha fått i uppdrag att bygga kyrkan. Då föreslog byggnadsstyrelsen att utlysa en tävlan mellan honom och Peter, det vet Du va? Om jag förstod rätt så tycker Tamm det inte är riktigt juste, eftersom han redan fått beställning. Nu säger Peter, som en vän till Dig att det otvivelaktigt är bekvämast för Dig att skita i Byggnadsstyrelsen och låta Tamm bygga kyrkan. Samtidigt vill Peter hemskt gärna bygga den själv [o]ch önskar ur alla synpunkter tävling med Tamm, i hög grad oxå för kyrkans skull. Saken om det hela är ojuste mot Tamm är behandlad vid någon sorts arkitekternas hedersdomstol, och de kom fram till att det är fullt korrekt om man fixar det så att det blir en tävling. Men först måste Tamm liksom klaras upp, få en slant för det besvär han gjort sig. Så är den saken ur världen och man kan börja på nytt med en tävling. Jag tror det var ungefär så Peter relaterade det hela och så sade han att hur Du än beslutar skall Du tala med byggnadsrådet Weike / chef för byggnadsstyrelsen / Han är insatt i det hela och är bra på alla sätt. Så, sade Peter vidare att han skrivit ett helt formellt litet brev till Dig för han kan inte arkitektlojalitet o.s.v. påverka Dig med vänliga brev. Jag tror jag fattat ungefär rätt, men det var mycket komplicerat, så Du får inte slå ihjäl mig om något är fel.

Det är klart Du skall låta Peter bygga kyrkan. Han är så ovanligt trevlig. Han firade Elisabeth Zethelius i sin ungdom, så det är på så sätt jag känner honom och nu är han gift med en konfirmentkamrat till mig. [...] Det vore bra roligt om du kom hitupp snart, och nog måste DU tala med kyrkoråd och byggnadsråd någon gång på förvåren. Ja, kära Heribert massor med hälsningar från din Christina²³⁶

²³⁶ Christina de la Gardie t. Heribert Jansson odat. vol. J I:12 VA SKAU. Tham felaktigt stavat Tamm.

Protokoll fört vid sammanträde med
Svenska Victoriaförsamlingens kyrkoråd
torsdagen den 21 februari 1952 kl. 16.
Närvarande: Generalkonsuln E. Bratt,
Fabrikör Herman Persson, direktören
C. J. Wiberg, fru G. Naujokat, fru A. Nahrath,
ingengören Hj. Jepsen, khd. H. Jansson

§ 8

Ordf. redogjorde för planerna p[å] att återuppbygga församlingens kyrka och framlade ett program för detta ändamål, enl. följande lydelse.

”Kyrkorådet vill i sammanhang med utförandet av ett förslag till återuppbyggnad framföra följande synpunkter:

1) Resterna av den 1945 sönderskjutna kyrkan med grund, murar och bestående trapphus böra så långt som möjligt är utnyttjas. Med anledning härav har av arkitekten K. A. Peters, Berlin utarbetats en redogörelse med planritning över ruinen samt dess uppskattade värde. Kyrkorådet har tänkt sig att i denna del av byggnadskomplexet skulle församlingslokaler, skolsal och bostäder kunna inrymmas.

2) Å den tillköpta tomten söder om ruinen bör en ny kyrkan uppföras i anslutning till ”församlingshuset”. Denna kyrka bör anknyta till svensk kyrklig tradition och kunna rymma 250 fasta sittplatser samt möjlighet för ytterligare 100 extra platser.

3) I ”församlingshuset” bör finnas:

- a) församlingssal med möjlighet att bereda sittplatser för ca. 150 personer även användbar vid måltider o. dyl.
- b) bibliotek och sällskapsrum.
- c) skolsal ca. 50 kvm.
- d) pastorsexpedition
- e) mottagningsrum för pastor (med anslutning till expeditionen, men med extra ingång. [])”
- f) mottagningsrum för församlingssystemen tillika behandlingsrum.

4) Bostäder:

- a) pastorsbostad bestående av sex rum, kök och badrum, jungfrukammare m.m.
- b) bostad för förs. Systemen, 1 rum o. kök
- c) bostad för lärarinnan, 2 rum o. kokvrå
- d) vaktmästarebostad, 2 rum o. kök
- e) ev. ngt gästrum.

5) I källarvåningen bör inrymmas:

a) garderob med toiletter.	g) förs. kök
b) värmerum	h) matkällare
c) tvättstuga	i) arkivrum
d) garage	j) gymnastikrum.

e) badrum
f) förrådsrum

k) tork. o. mangelrum

Vidare påpekas att den återställda klockstapeln måste bibehållas i nuvarande skick, då församlingen redan kostat på den en dyrbar reparation. Den till ruinen hörande trädgårdsanläggningen med brunn pelargång osv. bör om möjligt bibehållas.

Förhandlingar i konsulterande syfte ha förts med arkitekterna L. Tham och P. Celsing, Stockholm, vilka båda besökt Berlin under höstens lopp. Därjämte har kontakt etablerats med SAR och dess tävlingsnämnd. Kyrkorådet yttrade sig i princip vara för ett tävlingsförfarande mellan dessa två arkitekter och vore därför berett att ställa en summa å 7.000 kr. till förfogande. Dock ansågs det nödvändigt att undersöka hos SAR de ytterligare kostnader (inköp och arvode) som äro förknippade med en "inbjuden tävling" enl. SAR:s stadgar. Kyrkorådet uppdrog åt ordf. att vid besök i Stockholm underhandla med arkitekterna och SAR i denna fråga samt undersöka ytterligare möjligheter att bringa ned omkostnaderna.²³⁷

²³⁷ Protokoll vid kyrkorådets sammanträde 21.2.1952. Kopior från Landsarkivet i Uppsala: Uppsala domkapitel, FX:23 VA Berl

P r o g r a m
för tävling om uppförande av svensk kyrka
samt församlingshus i Berlin.

1. Svenska Victoriaförsamlingens i Berlin kyrkoråd inbjuder härmed arkitekterna

Peter C e l s i n g, Stockholm, och
Lennart T h a m, Stockholm,

till tävling avseende förslag till ny kyrka samt församlingshus å församlingens egendom, Bundesallee 39/40, och Landhausstrasse 27/28 i Wilmersdorf.

2. Programhandlingarna utföres av detta program jämte

- a) en "Vermessungsplan" i skala 1:200 över den del av tomten som ligger utmed Landhausstrasse.
- b) en "Bau-Aufnahme" över kyrkoruinen i skala 1:100,
- c) en "Baubeschreibung" över denna ruin, upprättad liksom ritningarna av dipl.ark.K.A.Peters, Berlin.

3. Tävlade som önskar kännedom rörande rätta tydningen av programmets bestämmelser eller rörande någon punkt, där programmet ej lämnar uppgift, äger att anhålla om detta hos kyrkorådets ordförande, adress: Bundesallee 39/40, Berlin-Wilmersdorf.

4. Tävlingsförslagen bör omfatta:

- a) Översiktsplan visande byggnadernas förläggning, entréer m.m. i förhållande till omgivningen.
- b) Situationsplan visande byggnadernas inplacering på tävlingsområdet samt terrängens utnyttjande.
- c) Planer, fasader och sektioner i skala 1:200.
- d) Kortfattade beskrivningar innehållande den speciella motivering författaren vill lämna till förslaget, särskilt med hänsyn till ruinernas utnyttjande eller ej.

5. Tävlingsförslaget skall vara arkitekternas tävlingsnämnd, arkitekt SAR Nils Tesch, Smålandsgatan 10, Stockholm, tillhanda senast den 1 augusti 1952.

6. De inlämnade tävlingsförslagen komma att bedömas av en prisnämnd bestående av:

Generaldirektören G.Wejke, Kgl.Byggnadsstyrelsen,
En arkitekt utsedd av Arkitekternas tävlingsnämnd,
Generalkonsuln E.Bratt, Berlin,
Kyrkoherde H.Jansson, Berlin.

Om arkitekterna äro eniga skall deras mening gälla. Prisbedömningen beräknas vara avslutad senast den 1 sept. 1952 och resultatet kommer att meddelas tävlingsdeltagarna per rekommenderat brev omedelbart.

7. Till prisnämndens förfogande är av kyrkorådet ställd en summa av 7.000 kr, som kommer att delas upp lika mellan de båda inbjudna arkitekterna. Författaren till det tävlingsförslag, som lägges till grund för utförande eller vidare bearbetning, tillförsäkras ersättning enl. svensk arkitekttaxa av år 1945.

8. Emedan kyrkorådet icke kunnat nå fram till en slutgiltig lösning av problemet, huruvida den återstående ruinen av den 1945 sönderskjutna kyrkan skall användas vid ett återuppbygge eller rivas, har det ansetts särskilt gynnsamt att anordna en tävling för att få fram en sakkunnig belysning av de för delar och nackdelar, som äro förbundna med ett eventuellt begagnande av ruinen. Kyrkorådet är därför angeläget om att tävlingsförslagen ta ställning till detta problem såväl ur estetisk som ekonomisk synpunkt.

Kyrkorådet har tänkt sig som en möjlighet att – oavsett om ruinen begagnas eller ej – å den gamla kyrkans plats uppföra ett församlingshus och i anslutning härtill och till det redan befintliga klocktornet en kyrkobyggnad, eventuellt där baracken nu är belägen. Bygget skulle i så fall kunna utföras i etapper, vilket vore gynnsamt med hänsyn till att församlingen ännu ej har tillräckliga medel för hela bygget.

9. Tävlingsförslagen böra alltså omfatta

a) förslag till ny kyrkobyggnad i anslutning till gammalsvensk kyrklig tradition. Den bör ha ca 250 fasta sittplatser och möjlighet för ytterligare 100 extra platser, vapenhus och sakristia;

b) förslag till församlingshus i vilket bör inrymmas:

I. Församlingssal. Ca 120 m². Gärna med en scenliknande avslutning, också användbar som kor vid salens brukande som kyrksal.

Bibliotek och sällskapsrum.

Skolsal. Ca 50 m².

Pastorsexpedition. Ca 30 m².

Mottagningsrum för pastor (med anslutning till expeditionen men med extra ingång).

Mottagnings- och behandlingsrum för församlingssystem.

II. Bostäder.

Pastorsbostad: sex rum, kök, badrum etc.

Lärarinnebostad: 2 rum och kokvrå.

Vaktmästarebostad: 2 rum och kök.

Eventuellt något gästrum.

III. Källarutrymmen omfattande

garderob med toiletter

värmerum

tvättstuga

garage

badrum

förrådsrum (till utdelningar o.dyl.)

församlingskök

matkällare för tre hushåll

arkivrum

gymnastikrum

Tork- och mangelrum.

10. Detta program är godkänt av samtliga prisnämndens ledamöter och ur tävlingsteknisk synpunkt av SAR:s tävlingsnämnd.

För tävlingen komma SAR:s tävlingsregler att tillämpas.

Berlin och Stockholm i mars 1952.²³⁸

²³⁸ O II:9 VA SKAU

Bilaga 4

SVENSK KYRKA I BERLIN ”TEMPLUM REDIVIVUM”

SVENSKA VICTORIAFÖRSAMLINGENS markområde i Berlin-Wilmersdorf är genom sin storlek och sin vackra vegetation ovanligt väl ägnat att inrymma den nya svenska kyrkobyggnaden. Alla skäl tala för, att de i anläggningen ingående byggnaderna grupperas inom områdets västra del, där det befintliga klocktornet ju skall ingå i den färdiga anläggningen. Tornets volym, placering och allmänna karaktär är icke lycklig för dennas totalverkan, men genom förenkling av tornets takform samt borttagande av skärmarna framför klockan kan man sannolikt vinna en bättre anslutning till den nya kyrkoanläggningen.

Utmed Landhausstrasse har jag funnit det naturligt att i en två våningar hög byggnad samla de lokalgrupper, som icke äga direkt anknytning till församlingens religiösa liv, såsom lokaler för undervisning och allmän social verksamhet samt bostäder med bilokaler. Denna byggnad kommer att vara en skyddande skärm mot gatan för de övriga lokalgrupper, som ingå i anläggningen.

Via den nuvarande trädgårdsentrén, som alltså bibehålles, når man i en sakta stigande trädgårdstrappa den innanför tvåvåningsbyggnaden belägna förgården, som till mer än halva sin yta utgöres av den nuvarande gårdsplanen. Den begränsas i söder och öster av låga byggnader, som rymma församlingssal, bibliotek och expeditionslokaler, samt i öster och norr av de nuvarande låga trädgårdsmurarna med sina pergolauppbyggnader. Mot öster – genom en där anordnad rosengård – leder slutligen en svagt stigande trädgårdstrappa fram till den arkitektoniskt slutna, fredade kyrkplanen, som även är slutpunkten för den befintliga parkvägen från Bundesallee.

Vandringens stigande uppåt samverkar med stegringen i byggnadernas andliga innehåll och med stegringen i deras arkitektoniska kvaliteter. Denna stegrande rörelse når sin kulmen i övergången mellan det låga vapenhuset och det högt välvda kyrkorummet.

+++++

I programmet begäres, att kyrkobyggnaden skall utformas ”i anslutning till gammalsvensk kyrklig tradition”, en önskan som väl sammanfaller med min egen strävan.

Begreppet ”gammalsvensk kyrklig tradition” konkretiseras för mig av våra medeltidskyrkor med deras enkla, allvarsamma kyrkorum, byggda med enkla materialier på ett konstlöst sätt, men genom sina goda proportioner och sin allmänna karaktär av kärv enkelhet stämmande

sinnena till frid. Som jag ser det skall alltså vår medeltida svenska kyrkobyggnad med sina ofta låga murar och höga takfall utgöra den idémässiga förebilden till interiören. Självklart är dock, att den yttre utformningen här måste starkt påverkas av den höga bebyggelsen i kyrkans nära grannskap och dess allmänna karaktär av kyrka i en storstad.

Kyrkobyggnaden skall genom sin volym väl hävda sig i förhållande till den omgivande profana bebyggelsen, samtidigt som den genom sin uppbyggnad är ett klart uttryck för de andliga värden den rymmer.

++++++

Liksom i en mångfald av våra medeltidskyrkor når man kyrkorummet genom en port i den södra långväggen, och liksom i dem är kyrkorummet uppbyggt kring dopet och sakramenten, med platsen för dopet anordnad invid västra gaveln och med altaret, utan skymmande altarskrank, såsom kulmen i mittaxelns östra begräsning.

När dopet förrättas lyser solen in genom det stora fönstret i västra gaveln och på rosengården där utanför. Denna utblick möter även församlingen varje gång, som den efter slutad gudstjänst skall bege sig ut ur kyrkan. Vintertid skall invändiga blomsterarrangemang ersätta den slocknade blomsterprakten utanför fönstret.

Den mot öster svagt avsmalnande planformen skapar samling mot altaret. Detta är bredare än som vanligtvis är fallet och skapar härigenom förutsättningar för en numera ofta eftersträvad rikare altartjänst. Altaret ligger öppet mot församlingen, och prästen kan rakt framifrån träda upp till altaret. Vid nattvardsgång slutas altarringen genom ett löst skrank med kuddar för knä-fallet. Genom ett fönster i söder lyser solen in över altaret under gudstjänstens senare hälvt [!].

Liksom i medeltidskyrkorna är den södra långväggen upplöst genom flera med rika glasmålningar prydda fönster. Sakristian är sluten mot omvärlden och öppnar sig istället helt mot en liten till meditationer inbjudande blomstergård. Ovanpå sakristian äro orgelverk och sångkör placerade.

Kyrkans golv är tegel, väggar av tegel som slammas i gråvit ton och tak av obehandlat trä mellan balkar av betong. Lösa stolar utefter långväggarna och i västra partiet öka platsantalet vid behov.

Önskvärt är att klocktornet rives och ersättes med ett på kyrkans fasad mot öster markerat klockställ. Hela anläggningen kommer att vinna väsentligt på en sådan förändring.

Församlingssalen med bibliotek-samlingsrum samt expeditionslokaler äro grupperade omkring ett förrum, som helt öppnar sig mot förgården och även fungerar såsom väntrum för besökande. Förrummet har direkt invändig förbindelse med entrén från Landhausstrasse.

Församlingssalens golv är skiffer, väggar av sandblästrat tegel samt tak av obehandlad betong. Genom ett fönster vid podiet utsikt över parken, i övrigt högsittande fönster utefter båda långsidorna.

Förrummets och samlingsrummets golv är hyvlad kalksten, i det senare rummets inre del täckt av mattor. Väggar och tak är putsade.

Skolsalen är placerad i tvåvåningsbyggnadens bottenplan mot söder. Gymnastikrummet, vars yta ej är fixerat i programmet, kan då så är önskvärt utökas på skolsalens bekostnad. Denna synas onödigt stor med hänsyn till det beräknade antalet av 20 elever.

Församlingssystems mottagning samt kök och förråd för socialhjälp ligga invid entrén från Landhausstrasse. Köket kan genom sitt läge relativt smidigt utnyttjas vid samkväm i församlingssalen.

Bostäderna för vaktmästare och lärarinnan ligga invid en trappa med entré från förgården, Trappan serverar även pastorsbostadens köksavdelning samt når källaren och vinden. Gästrum till önskat antal gäster inreds lämpligen på vinden, där de ligga fredade från husets övriga innevånare. Pastorsbostaden, vars yta ej är fixerad i programmet, har givits en utrymmesstandard, motsvarande vad som tillkommer en inom Sverige bosatt kyrkoherde. Med hänsyn till de representationsplikter, som åligga svenske pastorn i Berlin synes detta rimligt. Man når pastorsbostaden genom en separat trappa på förgården.

Det synes mig mindre tilldragande att inrymma de begärda garagen i huvudbyggnaden mot Landhausstrasse, och jag föreslår därför att en särskilt garagebyggnad, naturligtvis uppvärmd från anläggningens pannrum, uppföres vid tomtgränsen mot söder.

++++++

Programmet begär, att förslagsställaren skall taga ställning till lämpligheten av att utnyttja den gamla byggnadens kvarstående murverk.

Efter att – obunden av dylika synpunkter – ha skissat igenom uppgiften har jag, utan att göra avkall på några av mig uppställda krav, sökt ansluta den vunna planen till ruinens kvarstående murar, och det har därvid visat sig, att en relativt stor del av det gamla murverket kunnat inlemmas i den nya anläggningen. Om detta murverk är användbart, bör lösningen medföra en viss ekonomisk fördel.

Befintliga murar, som skola utnyttjas renhuggas och kompletteras. Nya murar uppföras av tegel – sannolikt s.k. ruintegel – som lämpligen slamputsas. Kyrkans murar utföras såsom skalmurar, vilket ger möjlighet att smidigt lösa akustikproblemen.

Taktäckning på kyrkan av skiffer eller kopparplåt, på övriga byggnader tegel respektive plåt.²³⁹

²³⁹ O II:9 VA SKAU

Bilaga 5

Beskrivning till motto "HÖST"

K y r k a n

Utvändigt

sockel: med stenskoning av kalksten

murar: fasadtegel fulla fogar

tak: askad koppar ev. svart galv. plåt

dörrar: beslagna med enkel kopparplåt

Invändigt

golv: kalkstensplattor

mur: kalkmålad

tak: av trä, kalkmålat

lösa stolar [påskrivet för hand: fasta bänkar]

F ö r s a m l i n g s b y g g n a d

Utvändiga murar och tak samma som kyrkans.²⁴⁰

²⁴⁰ Celsingarkivet F1:21, mapp III

Förslag till
Utlåtande
rörande tävlingsförslag till svensk
kyrka i Berlin.

Motto: ”Templum redivivum”

Byggnaderna hava förlagts till områdets nordvästra del och grupperats kring det befintliga klocktornet, vilket genom viss förenkling av takformen och borttagandet av ljudskärmarna till klockorna avses få bättre anslutning till nybyggnaderna.

Församlingshuset har förlagts utmed Landhausstrasse, delvis på den nuvarande kyrkoruins plats och med utnyttjande av vissa delar av dess murverk. Kyrkan ligger något längre in på tomten utmed den gång, som från Bundesallee leder västerut. Församlingshus och kyrka omsluta tillsammans på tre sidor en stenlagd förgård vid vars fjärde sida – i gårdens längdaxel – klocktornet reser sig. Den starka differentieringen av byggnadskropparna ger anläggningen ett något splittrat intryck.

De olika lokalernas inbördes förläggning i församlingshuset synes tillfredsställande, och planlösningen är i stort sett god. Anmärkningar kunna dock riktas mot att entrén till den ena tvårumslägenheten sker via kokvrån och att församlingsköket ligger rätt långt bort från församlingssalen. Församlingssalen har givits en rektangulär form med tämligen stor bredd och plant tak samt belyses genom sammanhängande rader av fönster utmed de båda långsidorna, placerade omedelbart under taket. Proportioner, utformning och belysning synes icke bidra till att ge någon särskild stämning åt rummet.

Vid utformning av kyrkobyggnaden säger sig författaren ha eftersträvat en viss anknytning till svensk kyrkotradition, samtidigt som han velat avpassa kyrkans proportioner i förhållande till den omgivande ganska höga bebyggelsen och ge den en självständig tidsenlig prägel. Dessa synpunkter äro givetvis riktiga, men resultatet har tyvärr blivit en tämligen torr och ointressant byggnad. Särskilt interiören med sina kala väggar, sitt pulpettak och sina alltför högt placerade fönster torde ge en känsla av ödslighet, tomhet och instängdhet. Om planens avsmalnande mot öster avser att ”skapa samling mot altaret”, som författaren uppger, så kan anmärkas, att detta avsmalnande är alltför ringa för att överhuvudtaget ge någon effekt, men att å andra sidan ett mer märkbart avsmalnande inte skulle passa till rummets utformning i övrigt. Kyrkan kan icke utökas för att inrymma de begärda ytterligare 100 platserna, utan dessa erhållas genom att insätta lösa stolar i gångarna.

Motto: "Höst"

Byggnaderna äro förlagda i områdets västra del norr om vägen från Bundesallee genom området. Det kvarstående klocktornet ligger sålunda ensamt söder om denna väg, mellan församlingshuset och kyrkan. Församlingshuset ligger närmast Landhausstrasse men indraget bakom den befintliga terrassmuren. En svagt sluttande ramp mellan denna mur och församlingshuset leder upp till den ovannämnda vägen genom området. Mellan kyrkan och församlingshuset är en öppen rymlig gårdsplan. Grupperingen av byggnaderna är god och ger anläggningen en lugn och värdig karaktär.

Förslagsställarens strävan att hålla ihop församlingshuset inom en sluten byggnadskropp har medfört vissa olägenheter i planlösningen. Sålunda måste man för att t.ex. nå skolsalen först gå ned för en öppen trappa från gården, därefter passera genom källaren för att genom en ny trappa nå upp till förrummet framför salen. Besökande till församlingssalen måste först gå ned i kapprummet i källaren för att sedan gå två trappor upp till salen i övre våningen. Kyrkoherdens bostad synes vara väl liten och är inte särskilt trevligt anordnad. Det i programmet begärda biblioteks- och sällskapsrummet utgöres här endast av förrummet framför församlingsalen, vilket är alldeles för litet och för ändamålet olämpligt. Byggnadens fasader äro otillräckligt studerade.

Kyrkan har en enkel rektangulär planform, inom vilken inneslutes dels själva kyrkorummet, dels ett lägre parti, som inrymmer ~~[vapenhuset och]~~ de begärda extraplatserna samt sakristian. En liten absid avslutar kyrkorummet mot öster. Vapenhus saknas, vilket torde komma att medföra obehagligt drag i kyrkorummet vinterid. De små och glest placerade fönsterna torde näppeligen ge erforderlig belysning åt det ganska breda kyrkorummet. Förslaget ger dock löften om en byggnad av gammalsvensk karaktär, som efterlyses i programmet. Ritningarna äro mycket flyktigt utförda. Perspektiven äro delvis missvisande.

X

Av det föregående torde framgå att ehuru bägge förslagen innehålla mycket av värde prisnämnden likväl icke anser något av dem så helt uppfylla kraven på denna byggnadsuppgift, att det kan läggas till grund för utarbetande av definitiva byggnadsritningar. Om man överhuvudtaget måste ställa stora krav på en anläggning av detta slag från arkitektonisk synpunkt, gäller detta givetvis i all synnerhet för en kyrkobyggnad, vilken inför utlandet skall representera svensk kultur och byggnadskonst. Förslaget "Templum Redivivum" är visserligen omsorgsfullt utarbetat och som planlösning godtagbart, men kyrkan ger varken i sin yttre utformning eller i sin rumsgestaltning det intryck av lyftning och värdighet, som man bör förvänta av en

byggnad med detta ändamål. Förslaget ”Höst” är å andra sidan så flyktigt studerat, att det trots sina goda ansatser inte kan slutgiltigt värderas.

Nämnden kan därför icke betrakta den föreliggande tävlingen som definitivt avslutad, utan vill förorda, att en framställning göres till de tävlande, huruvida de äro villiga återtaga sina förslag för att på nytt bearbeta desamma. Då det är angeläget, att snarast få fram ett godtagbart förslag, och då de tävlande redan haft tillfälle att sätta sig in i uppgiften, synes en tid av två månader böra vara tillräcklig för denna förnyade bearbetning.²⁴¹

²⁴¹ *Förslag till utlåtande rörande tävlingsförslag till svensk kyrka i Berlin.* U å. O II:9 VA SKAU

Berlin den 13 januari 1953.
Överlämnas till Kyrkoherden Jansson för kännedom.

(Eyvind Bratt)

Arkitekten Hakon Ahlberg, S t o c k h o l m.

På kyrkoherde Janssons och egna vägnar ber jag härmed få besvara det till kyrkoherden adresserade brevet av den 5 december rörande tävlingen om förslag till ny svensk kyrkobyggnad i Berlin. Av skrivelsen finner jag, att det är Eder och byggnadsrådets Lindgren uppfattning, att de inkomna förslagen böra återtagas för ytterligare bearbetning. Nu är ju enligt punkt 6 i tävlingsprogrammet Eder och byggnadsrådets Lindgren mening avgörande för nämndens beslut och fastän såväl kyrkoherde Jansson som jag finna det beklagligt, att ytterligare en tid härigenom kommer att försittas, måste det väl bli så, att de tävlande uppmanas återtaga sina förslag och ytterligare bearbeta dem. Skulle Ni emellertid icke vidhålla en sådan ståndpunkt, önska vi säga, att vi finna tävlingsförslaget "Templum Redivivum" så pass omsorgsfullt utarbetat, att en omarbetning knappast förefaller oss nödvändig, ett omdöme som däremot uppenbarligen icke gäller om tävlingsförslaget "Höst". Kanske är insändaren av det förra förslaget villig att företaga vissa partiella ändringar? Kyrkoherden och jag äro av den uppfattningen, att den enda ändring i detta eljest i många hänseenden utmärkta förslag som förefaller oss önskvärd, vore en ändring i kyrkobyggnadens gavelprofil. Kyrkans gavel, sedd från Bundesallée med dess senda [!] taklinje, ger onekligen ett "kallt", mer om en fabriksbyggnad än om en kyrka påminnande intryck. I vart fall kan befaras, att församlingsborna icke kunna uppbringa den erforderliga förståelsen för förslagets enligt vår uppfattning eljest i sin helhet uppfriskande moderna stilart, en modernitet som förslagsställaren lyckats väl sammansmälta med tävlingsprogrammets krav på "gammalsvensk" byggnadsstil (båda dessa stilarters enkelhet har tydligen möjliggjort en sådan syntes). Kanske skulle man genom en förändring av den ifrågasvarande gaveln (exempelvis en spetsigare takvinkel) motverka de betänkligheter, som föreslaget i sin nuvarande form är ägnad att väcka.²⁴²

(Eyvind Bratt)

²⁴² O II:9 VA SKAU

Överlämnas till Kyrkoherde Jansson
för kännedom

Avskrift.

HAKON AHLBERG ARKITEKT SAR
Blasieholmstorg 11 C Stockholm
Ha/MO

Stockholm den 15 januari 1953.

Herr Generalkonsul Eyvind Bratt
Kgl. Schwedisches Generalkonsulat
Rauchstrasse 25
Berlin W 35.

Jag ber att få tacka för Edert brev av den 13 ds rörande tävlingen om ny svensk kyrkobyggnad i Berlin. Vår uppfattning angående den fortsatta behandlingen av tävlingsförslagen har byggnadsrådet Lindegren och jag kommit till efter omsorgsfullt övervägande. Vi har också haft klart för oss, att ett uppskov i och för sig icke är önskvärt, men vi har ansett denna byggnadsuppgift vara så pass fordrande, att man inte kan förorda ett förslag förrän man är fullt övertygad om att det utgör en i alla avseenden värdig och god lösning. Enligt vår mening är detta inte fallet med "Templum Redivivum" i dess nuvarande form. Såframt de tävlande är villiga därtill, måste vi nog därför vidhålla vårt krav på en omarbetning av båda förslagen. Då en direkt kommunikation mellan prisnämnden och de tävlande på närvarande stadium givetvis inte är lämplig, har vi avsett, att prisnämnden skulle skriftligt göra en förfrågan hos de bägge tävlande, om de är villiga att omarbeta sina förslag med hänsyn till de mera väsentliga anmärkningar, som vi ansett oss böra framställa mot resp. förslag. Då förslaget "Templum Redivivum" av Eder och kyrkoherde Jansson ansetts äga stora förtjänster är vi dock villiga att modifiera vårt omdöme över detsamma i förhållande till det förslag till utlåtande, som översändes till Eder. Givetvis bör vardera tävlande endast få del av den kritik, som riktats mot hans eget förslag. För att anonymiteten likväl skall bevaras, bör korrespondensen ske genom SAR. För ärendets vidare behandling behöva vi emellertid disponera tävlingsförslaget, varför jag vore tacksam om desamma kunde omgående återsändas hit, så att ingen tid går förspild.²⁴³

Högaktningsfullt
u/ Hakon Ahlberg

²⁴³ O II:9 VA SKAU

KOMPLETTERANDE BESKRIVNING RÖRANDE SVENSK KYRKA I BERLIN ”TEMPLUM REDIVIVUM”

Vid studiet av mitt förslag från föregående år finner jag, att jag icke till fullo motiverat min förläggning av kyrkobyggnaden till områdets norra gräns. Klocktornet och befintliga trädgårdsanläggningar tala visserligen i och för sig för denna placering, men främst är den dock motiverad av kravet på en solbelyst entréfasad med största möjliga fria rymd innanför densamma och ett bevarande av de vackra trädbestånden i söder. Man bör rimligtvis kunna räkna med att de kvarstående resterna av hyreshusen komma att försvinna inom icke alltför avlägsen tid, med mindre påträngande bebyggelse som efterföljare. En tidigare diskuterad plan att för församlingens räkning förvärva tomtområdet i söder skulle givetvis vara mest tilltalande, om den går att realisera.

FÖRAMLINGSINGSHUSET.

De av prisenämnden angivna önskemålen rörande vissa detaljer i församlingshuset torde väl gå att tillfredsställa inom den skisserade byggnadens ram, varför jag icke finner anledning att gå in härpå i detta skede.

KYRKAN.

Kyrkan är det dominerande i uppgiften, och det är detta problem, jag nu sökt arbeta vidare på. Jag har icke räknat med att nå ett slutgiltigt resultat – därtill kräves en längre tid än som givits mig – men jag har sökt angiva de riktlinjer, efter vilka jag skulle vilja arbeta vidare med denna uppgift.

Beträffande kyrkorummets utformning och kanske framför allt beträffande kyrkans exteriör har jag drivits av en strävan att giva denna kyrka – som icke genom sin storleksordning naturligt hävdar sig i storstaden – en utformning, som höjer den och ger den karaktär av ”katedral” för svenskarna i Berlin. Jag har funnit, att de till tävlingsförslaget fogade perspektiven och skisserna delvis givit en felaktig och mindre fördelaktig tolkning av dessa synpunkter, men jag har arbetat vidare på den inslagna vägen enligt här bifogade perspektivskisser, och jag tror, att den angivna principlösningen rymmer större värden, än som framgått av mitt tidigare förslag.

Kyrkobyggnadens planlösning har jag bibehållit i dess huvuddrag, men jag har givit planen en mera markerat långsträckt form med måtten 12 x 24 m samt inom dessa mått en mot koret svagt avsmalnande form. Predikstolen har jag placerat invid norra väggen, där den bättre markerar sig och bättre fyller sin funktion i rummet.

Jag har valt att dimensionera kyrkorummet för det maximala antalet besökare, då jag härigenom vinner en samlade menighet och ökade möjligheter till en värdig och vacker utformning av kyrkorummet. Denna lösning framgår även som en naturlig följd av programmets önskan om ”c:a 250 fasta sittplatser och möjlighet för ytterligare 100 extra platser”. Det andra alternativet – att lösa dessa extra platser med en sidosal, som vid behov tillägges kyrkorummet – ger en splittrad menighet, och denna lösning finner jag principiellt icke önskvärd, därest den icke motiveras av speciella synpunkter, vilka icke framgå av programmet. – Måhända har jag icke rätt uppfattat prisnämndens för mig något förbryllande påpekande i denna sak. Jag bifogar en skiss över kyrkan, ordnad för c:a 350 sittplatser, vari ingå c:a 50 platser på de stenbänkar, som löpa utefter kyrkans långväggar, och 50 platser i västra partiet, vilket normalt är möblerat såsom huvudförslaget angiver.

De höga fönstren på södra långväggen har jag fört ned till en väsentligt lägre bröstningshöjd än tidigare, och detta i förening med enstaka mindre fönster på norra långsidan torde helt förta den känsla av instängdhet, som prisnämnden med rätta påpekat. Korväggen skulle jag vilja smycka med en mosaik, som täcker större delen av väggen.

Södra långhusväggens höga, med glasmålningar täckta fönster, som sträcka sig mot skyn utan synbar begränsning, skola åt interiör och exteriör giva en resning av betydande verkan.

+++++

Därest denna idéskiss vid ett mera ingående studium i större skala och i modell trots allt icke skulle giva, vad jag hoppats, finner jag en utveckling även i den riktning, som antydes på här även bilagda skisser såsom mest sannolik. Tänkbart är, att en dylik förändring även skulle kräva en viss omgruppering av bilokalerna.

Jag bilägger ett panorama över området, som rätt klart berättar om dettas allmänna karaktär.²⁴⁴

²⁴⁴ O II:9 VA SKAU

Bilaga 10

Beskrivning till motto "P Å S K"

Vid ett fortsatt studium av expeditions- och församlingsbyggnaden samt bostadshuset visar det sig att dessa avsevärt måste ökas jämfört med tidigare förslag. Likaså visar det sig, att den kanske litet förargligt blygsamma entréen bakom hörnet på församlingsbyggnaden onödigtvis binder planlösningen.

En gårdsbildning enligt det i "Påsk" visade ger naturliga entréförhållanden och stor frihet i planlösningen och kanske en mer skyddad, inte fullt så nedsjunken miljö.

Påsk – kyrkan vänder sig mot tomtens soliga norra del, men sluter sig mot de höga husmassorna bakom de skuggande träden på tomtens sydöstra del. Entréen sker i solen tack vare det uteskjutande lägre vapenhuset.

Trots stora ofärgade glas bör kyrkorummet få ett gott, blängfritt ljusinfall.

Sektionen bör kunna sänkas något.

K y r k a n

Utvändigt

sockel: med stenskoning av kalksten

murar: spritputs

tak: askad koppar ev. svart galv. plåt el. bly

dörrar: beslagna med askad kopparplåt

Invändigt

golv: kalkstensplattor

mur: kalkmålad

tak: av trä, kalkmålat

fasta bänkar

F ö r s a m l i n g s b y g g n a d

Utvändigt murar och tak samma som kyrkans.²⁴⁵

²⁴⁵ O II:9 VA SKAU

Utlåtande
rörande vid omtävlan ingivna förslag till ny svensk
kyrka i Berlin.

De nu inkomna förslagen visar gent emot de tidigare en väsentlig förbättring, varför omtävlingen utan tvekan varit till gagn för saken.

Förslaget "Templum redivivum" är i sina huvuddrag icke förändrat, men förslagsställaren har koncentrerat sig på ett fördjupat studium av själva kyrkobyggnaden, såväl beträffande dess exteriör som framför allt i fråga om interiören. Denna omarbetning har gått ut på att gå bort det intryck av instängdhet, som vidlådde det tidigare förslaget. Fönstren har sålunda förstörats och fönsterbröstningen har dragits djupare ner. I exteriören har denna förändring även fått sitt uttryck genom en rikare artikulering av den södra fasaden med de pilasterliknande pelarna mellan de höga fönstren.

I huvudförslaget har bibehållits det ursprungliga förslagets pulpettak över kyrkan, men i ett alternativförslag har som "en tänkbar utveckling" angivits ett regelrätt sadeltak med ett gavelparti utbildat i mera traditionell kyrklig stil. Ehuru detta alternativ, i varje fall vad beträffar interiören, synes vara att föredraga, bär det å andra sidan prägeln av en kompromiss, där det ursprungliga förslagets asymmetriskt betonade, kubistiska uppbyggnad modifierats utan att fullt naturligt kunna anpassas till sadeltakets lugnare, symmetriska form.

I övriga delar gäller om detta förslag detsamma, som sagt i vårt tidigare utlåtande.

Förslaget "Påsk" utgör en genomgripande omarbetning och utveckling av det tidigare förslaget "Höst". Kyrkan har förlagts centralt inom området med en förplats på dess norra sida, till vilken man kommer antingen genom entréen från Bundersallee eller över den rymliga förgården mellan församlingshuset och bostashuset. Förläggningen av kyrkans förplats och huvudentré till norra sidan kan måhända verka förvånande men synes här likväl befogad, därför att kyrkan på detta sätt drages bort från gatan och ligger på alla sidor omgiven av grönska, ungefär så, som en svensk landskyrka brukar ligga omgiven av sin kyrkogård. Även i utformningen av själva kyrkan har författaren lyckats förena dess helt personliga och okonventionella gestaltning med något av stämningen i en svensk landskyrka, både beträffande exteriör och interiör. I all sin enkelhet torde denna kyrkobyggnad med sina fast mer ändock mjukt avslutade former bli av mycket god verkan. I det inre har kyrkan samma enkla men omisskännligt kyrkliga och svenska prägel. För att avdämpa ljuset från de ganska stora fönstren har

dessa förlagts innanför ett smalt sidoskepp, avskilt från kyrkans huvuddel genom två breda valvbågar. Utöver dessa stora fönster på norrväggen, som ger kyrkan dess egentliga belysning, finnes endast tre mindre fönster på resp. östra, södra och västra sidan, det förstnämnda mitt över altaret och de båda sistnämnda under orgelläktaren, som har den traditionella placeringen i kyrkans västra del. Författarens avsikt torde ha varit att låta solglimtarna genom dessa mindre fönsteröppningar spela mot den lugna, mer kyliga allmänbelysningen från norr. Det kan dock ifrågasättas, om inte en något rikligare tillförsel av varmt ljus från de soliga väderstrecken vore önskvärd.

Både församlingshuset och bostadshuset företer mycket goda, enkelt men ändamålsenligt utformade planer och fint studerade fasader. Den rymliga, av låga byggnadslängor mot yttervärlden avgränsade men mot kyrkan och kyrkogården öppna förplatsen torde ge åt hela anläggningen ett mycket betydande trevnadsvärde. Det framstår här som en direkt fördel, att uppfartsvägen till kyrkan inte går i en rak linje från gatan mot porten, utan att man – vägled av den kvarstående klockstapeln på gårdens norra sida – över gårdsrummets fredande miljö når fram till vapenhuset.

Bägge förslagen har betydande förtjänster och visar ett ingående studium av denna ingalunda lätta uppgift. Förslaget ”Templum Redivivum” har dock inte lyckats helt övervinna de svagheter, som vidlådde dess första version, och även i sin nya utformning ger kyrkan inte den stämning i anslutning till svensk kyrkotradition, som här är särskilt önskvärd. Förslaget ”Påsk” är däremot utfört med fin känsla för de stämningsvärden, som återfinnes i äldre svenska kyrkobyggnader, samtidigt som dess planlösning är mycket god och på ett utmärkt sätt utnyttjar den i och för sig svårbemästrade tomtens möjligheter. Detta förslag ger därför de bästa löften för den ifrågavarande uppgiftens lösande, och vi få därför livligt förorda, att det samma lägges till grund för vidare utarbetning.²⁴⁶

Stockholm den 30 april 1953.

Hakon Ahlberg

Sten Lindegren

Eyvind Bratt

Heribert Jansson

²⁴⁶ O II:9 VA SKAU

Vid namnsedlarnas öppnande befanns att:

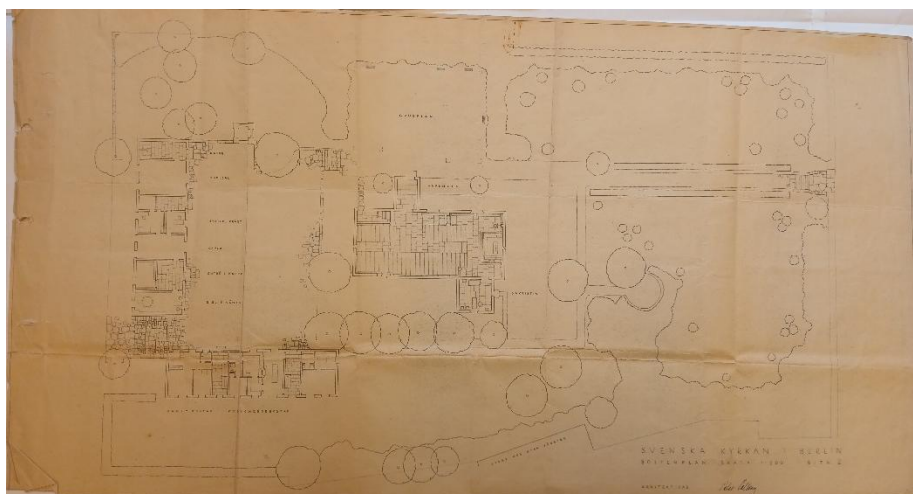
Förslaget med motto ”Templum Redivivum” var författat av Arkitekt SAR
Lennart Tham

och

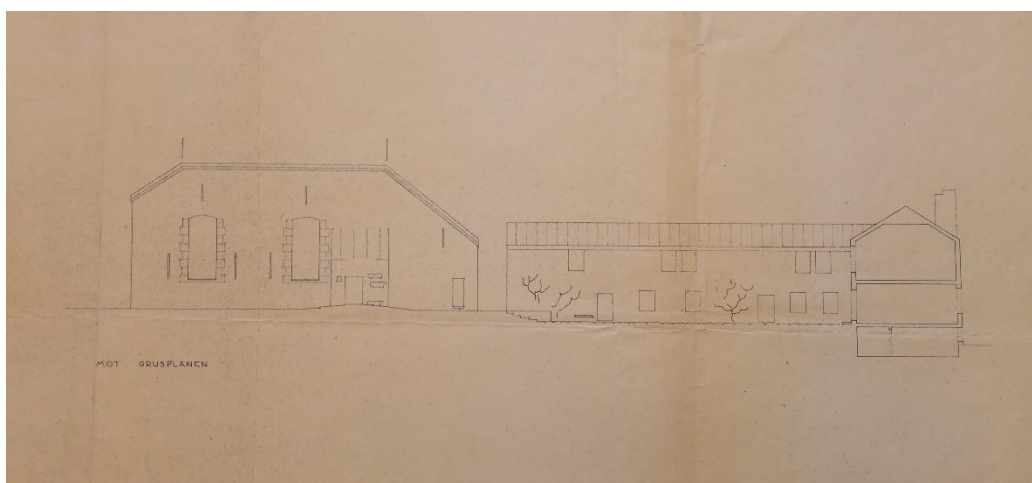
förslaget med motto ”Påsk” var författat av Arkitekt SAR Peter Celsing.²⁴⁷

²⁴⁷ O II:9 VA SKAU

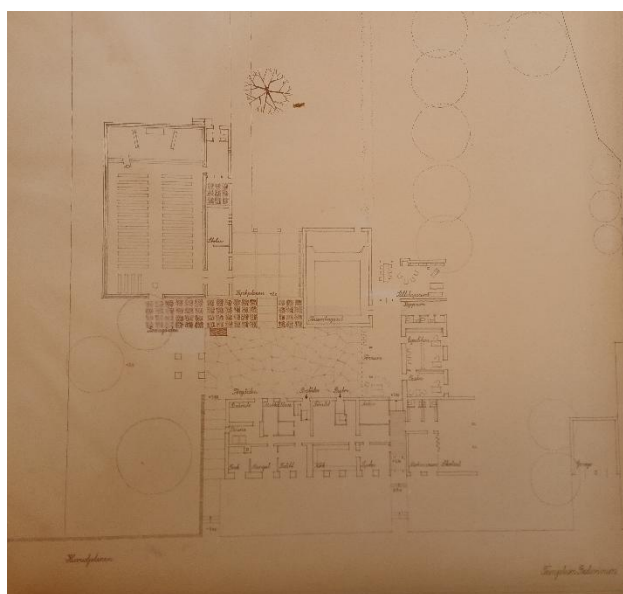
Bilaga 12

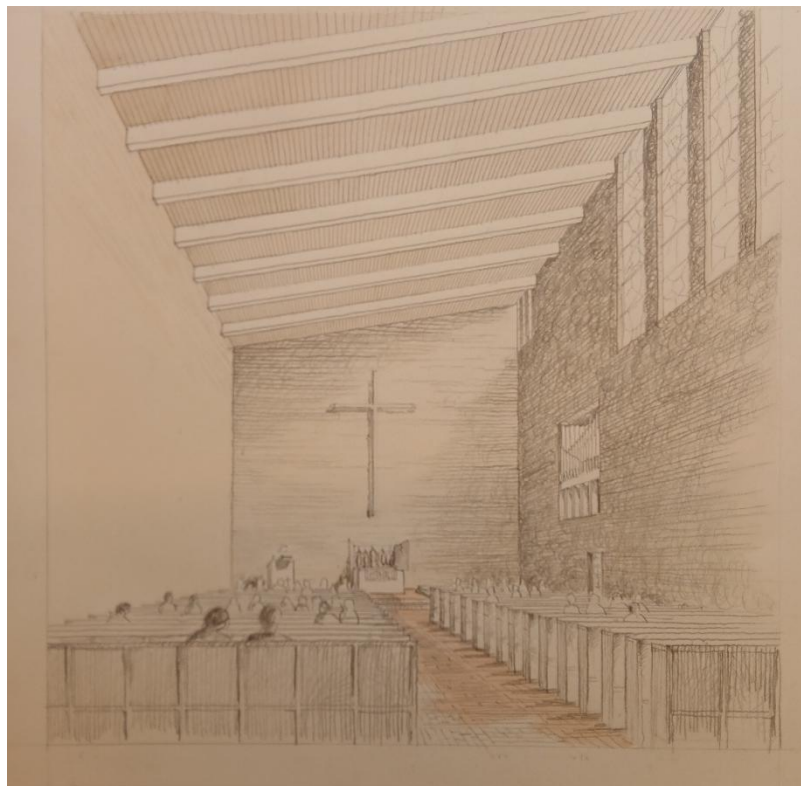
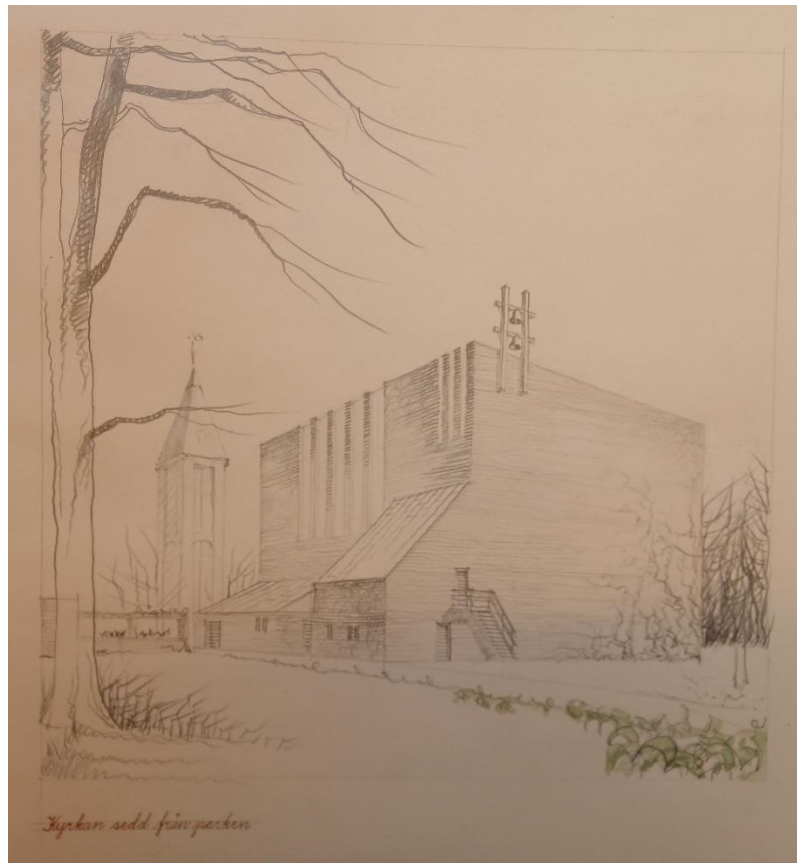
Plan av Peter Celsings förslag "Påsk"

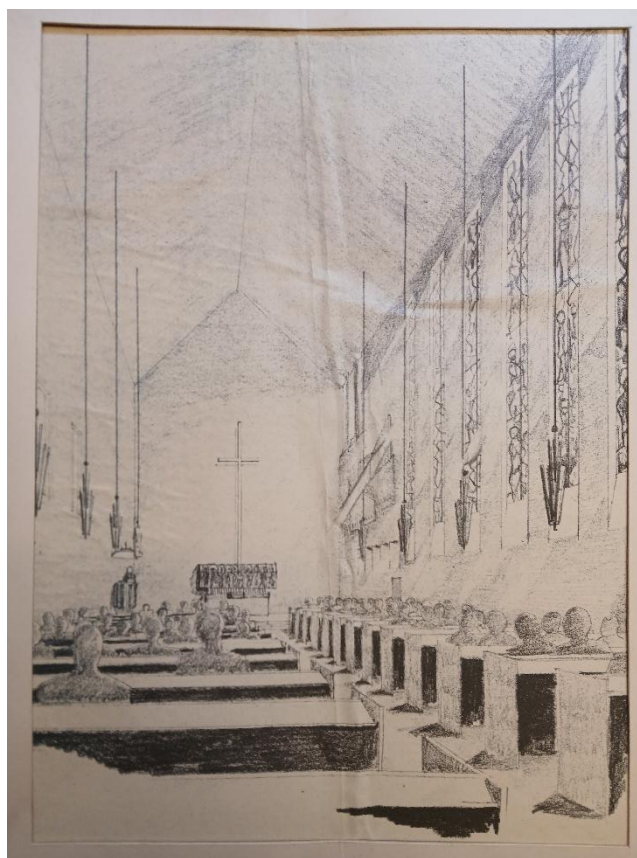
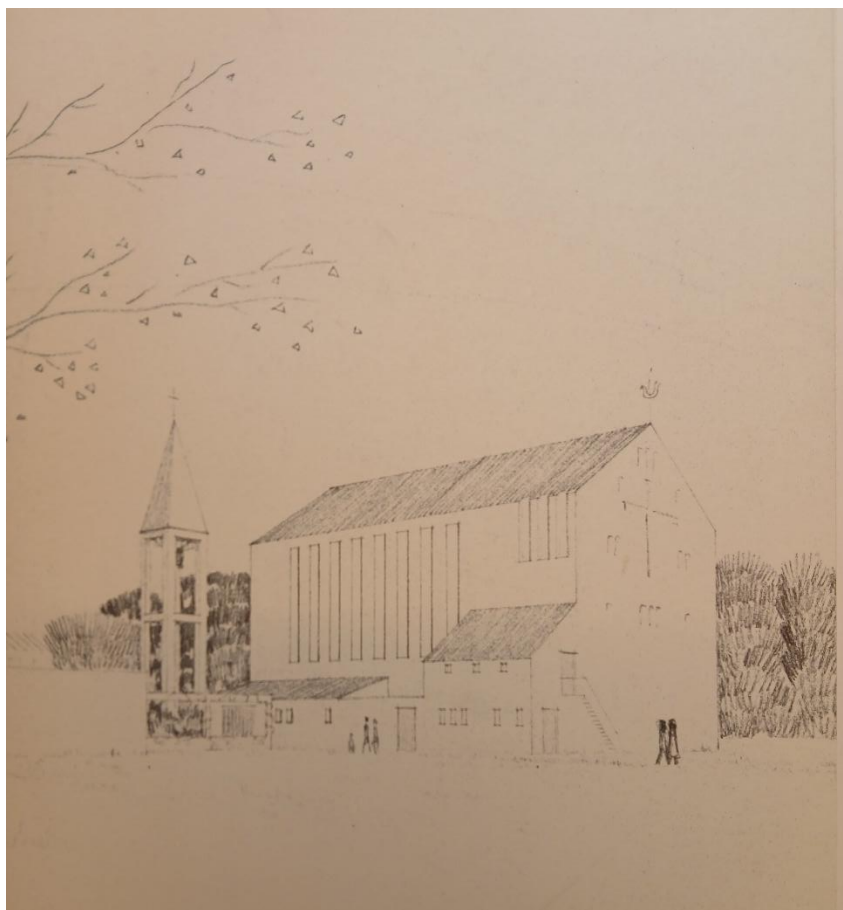
Peter Celsings förslag "Påsk"

Lennart Thams Templum Redivivum

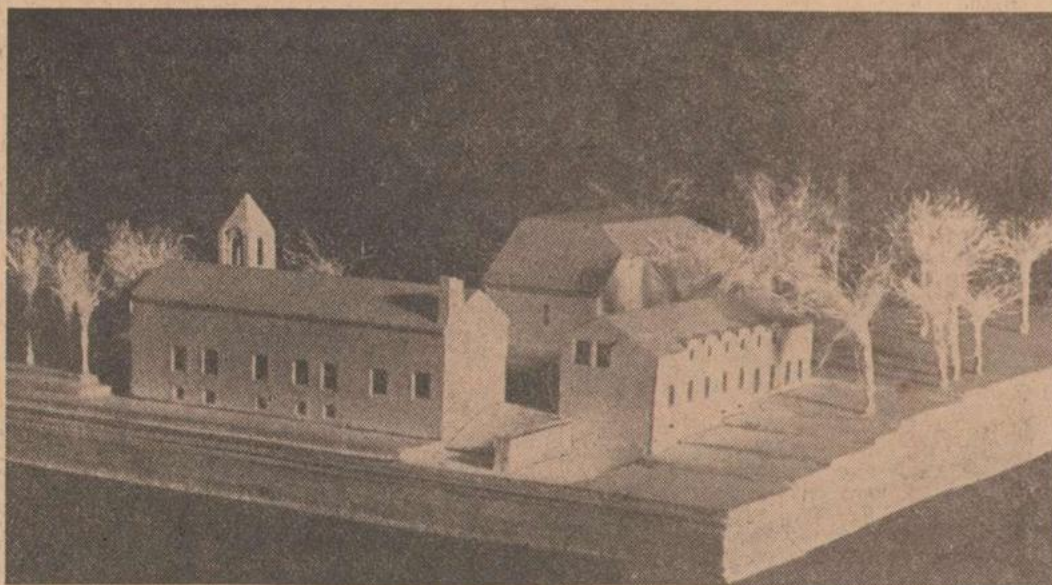

Templum Redivivum

Templum Redivivum – en tänkbar utveckling

Ny svensk kyrkanläggning i Berlin

Så här ser den nya kyrkbyggnaden ut i modell. Den gamla klockstapeln som bomberna skonade sticker upp bakom församlingshemmet. T. h. prästgården med bostad även för en lärarinna. Längst bort själva kyrkbyggnaden.

Svenska Dagbladet den 24 november 1954

Ritningar och bilder avfotograferade av Joakim Johansson från
P XI:21 1947 [felaktigt årtal] Återuppbyggnadsförslag "Templum Redivivum"
P XI:22 1947 (troligen) [felaktigt årtal] Förslag "Påsk"